

UNIVERZITET SINGIDUNUM
Departman za posleddiplomske studije Beograd

mr Miroslav M. Šepić, dipl. inž. elektronike

**TEHNIČKO – TEHNOLOŠKI ASPEKTI
PREVENCIJE I SUZBIJANJA TERORIZMA**

- *Doktorska disertacija* -

Beograd, 2013.g.

SADRŽAJ

UVOD

- Pristup problemu*
- Predmet i cilj istraživanja*
- Metodološki postupak*
- Hipotetički okvir problema*
- Očekivani rezultati*

I BEZBJEDNOSNI RIZICI TEHNIČKO – TEHNOLOŠKOG PORIJEKLA

1. BEZBJEDNOST

- 1.1. Pojam bezbjednosti*
- 1.2. Pojam ugrožavanja bezbjednosti*

2. KULTURA BEZBJEDNOSTI U SAVREMENIM SHVATANJIMA

- 2.1. Zamisao i koncept bezbjednosti*
- 2.2. Savremeni koncept bezbjednosti*
- 2.3. Koncept saradnje u bezbjednosti*
- 2.4. Kultura bezbjednosti*

3. UDESI KAO RIZIK U ŽIVOTNOJ SREDINI

- 3.1. Pojam, karakteristike i mjesta nastanka udesa*
 - 3.1.1. Mjesta nastanka udesa*
- 3.2. Analiza i procjena rizika*
- 3.3. Požari*
 - 3.3.1. Uzroci požara*
 - 3.3.2. Požari u industriji*
- 3.4. Saobraćaj*
 - 3.4.1. Buka u saobraćaju*
 - 3.4.2. Saobraćajni udesi*
- 3.5. Radioaktivno zračenje*
- 3.6. Kontaminacija hrane*
 - 3.6.1. Prirodni kontaminanti*
 - 3.6.2. Kontaminanti iz okruženja*
 - 3.6.3. Kontaminanti nastali obradom hrane*

II TERORIZAM

4. ISTORIJAT I PORIJEKLO SAVREMENOG TERORIZMA

5. DEFINISANJE SAVREMENOG TERORIZMA

- 5.1. Problemi pri definisanju terorizma*
- 5.2. Utvrđivanje terorističkog karaktera neke organizacije*

6. KLASIFIKACIJA TERORIZMA

- 6.1. Klasifikacija terorizma prema programatskoj-ciljnoj orijentaciji*
- 6.2. Klasifikacija terorizma prema sredstvima i metodima*
- 6.3. Klasifikacija terorizma prema tipu aktera-subjekata terorizma*

7. CILJEVI, MOTIVI I UZROCI SAVREMENOG TERORIZMA

7.1. Ciljevi

7.2. Motivi

7.3. Uzroci

8. OBLICI SAVREMENOG TERORIZMA

8.1. *Ekološki terorizam*

8.1.1. *Nuklearni terorizam*

8.1.2. *Biološki terorizam*

8.1.3. *Hemijski terorizam*

8.2. *Sajber terorizam*

9. TERORIZAM KAO AKT KOMUNIKACIJE

10. NAČIN DJELOVANJA TERORISTIČKIH ORGANIZACIJA

10.1. *Profil teroriste*

11. MEĐUNARODNI TERORIZAM

11.1. *Oblici međunarodnog terorizma*

11.1.1. *Transnacionalni terorizam*

11.1.2. *Međudržavni terorizam*

11.2. *Spirala globalnog terorizma*

12. ANTITERORIZAM – ANTITERORISTIČKE MJERE PRAVNE DRŽAVE

12.1. *Preventivne antiterorističke mjere*

12.1.1. *Obavještajne službe u preventivnom antiterorističkom djelovanju*

12.1.2. *Diplomatske antiterorističke mjere*

12.1.3. *Ekonomске antiterorističke mjere*

12.1.4. *Psihološko – propagandne antiterorističke mjere*

12.1.5. *Pregovarački timovi u sprečavanju terorističke akcije*

12.1.5.1. *Subjekti pregovaranja*

12.1.5.2. *Vještina pregovaranja*

12.1.5.3. *Pregovori s teroristima*

12.1.5.4. *Metodologija rada pregovaračkog tima*

12.2. *Antiterorističke mjere na prostoru ispoljavanja terorističkih aktivnosti*

12.2.1. *Antiterorističke mjere u urbanoj sredini*

12.2.2. *Antiterorističke mjere u ruralnoj sredini*

12.2.3. *Antiterorističke mjere na plovnim putevima*

12.2.4. *Antiterorističke mjere u međunarodnom vazdušnom saobraćaju*

12.3. *Represivne antiterorističke mjere pravne države*

III STUDIJA SLUČAJA: Syber kriminal – stanje, perspektive i odbrana

13. UVOD

14. KVANTIFIKACIJA KRIZE

15. DEFINISANJE SYBER KRIMINALA

15.1. *Od uopštenog do konkretnog*

15.2. *Važnost pravnih pitanja*

- 15.3. Razlikovanje prekršaja koji koriste mrežu i koji zavise od mreže
- 15.4. Sakupljanje statističkih podataka o syber kriminalu
- 15.5. Američki sistem za prijavljivanje prekršaja
- 15.6. Kategorizacija prekršaja u američkom sistemu za prijavljivanje
- 15.7. Radna definicija syber kriminala

16. KATEGORIZACIJA SYBER KRIMINALA

- 16.1. Razvoj kategorija syber kriminala
- 16.2. Nasilni i potencijalno nasilni prekršaji
- 16.3. Nenasilne kategorije syber kriminala
- 16.4. Prioriteti u primjeni zakona protiv syber kriminala

17. BORBA PROTIV SYBER KRIMINALA

- 17.1. Ko se bori protiv syber kriminala
- 17.2. Obrazovanje boraca protiv syber kriminala
- 17.3. Kreativna borba protiv syber kriminala

18. SAŽETAK

ZAKLJUČAK

SPISAK LITERATURE

RADNA BIOGRAFIJA KANDIDATA

U V O D

Dvadeseti vijek je izuzetno doba u istoriji čavječanstva po tome kako je izrežirao užasavajuće ljudske katastrofe, suštinsko materijalno poboljšanje i nemjerljivi porast naše sposobnosti da preobrazimo, čak i uništimo lice svoje planete i na žalost možda, i da prodremo van nje^[1].

Stalne i gotovo nepredvidive promjene u okruženju postavljaju izazovne zahtjeve pred poslovnim ljudima, na makro i mikro nivou u nastojanju da obezbjede opstanak, rast i razvoj globalne ekonomije, nacionalne privrede i pojedinačnih privrednih subjekata. Pri tome je postalo neophodno, naročito u posljednjem godinama prošlog milenijuma, voditi računa i o zahtjevima koje postavlja, sve više ugrožena, životna sredina. Korištenje visokorizične nuklearne energije, odlaganje nuklearnog otpada i drugih teško rezgradivih i toksičnih materijala, zagađenje vode, hrane, vazduha i zemljišta i drugi vidovi degradacije i zagađenja životne sredine stvorili su povećanu zabrinutost čovečanstva za budućnost i pojačali uvjerenje da je ekologija na putu da postane bitan faktor poslovnog rizika. Zapravo, danas se sa mnogo većom sugurnošću i odgovornošću može tvrditi da je ekologija postala generator novih, do sada nepoznatih tržišnih zahtjeva.

Medjutim, u sistemu tržišne ekonomije proizvođači se obično ne pridržavaju propisanih normi o društveno prihvatljivom nivou zagađenja životne sredine. Pošto profiti proizvođača u velikoj mjeri zavise od tržišnih cijena proizvoda i usluga koje ne obuhvataju zahtjeve društva za zaštitu životne sredine, oni nisu ekonomski stimulisani da obezbjeđuju nivo zagađenja koje društvo želi. Posledice takvog odnosa prema životnom okruženju su: degradacija i zagađenje životne sredine, iscrpljivanje prirodnih resursa i ugrožavanje uslova života na planeti Zemlji. Život ljudi je ugrožen u mnogim mjestima, naročito duž saobraćajnica i u industrijskim zonama. Takodje, uslovi života i rada u mnogim privrednim djelatnostima su veoma nepovoljni, posebno u metalurškim i energetskim industrijskim zonama i procesnim industrijama koje nemaju adekvatnu tehnologiju za zaštitu životne sredine. Neophodno je preduzimanje hitnih i efikasnih mjera za zaštitu životnog okruženja i njegovo unapređenje kroz racionalno korištenje i zaštitu prostora i prirodnih resursa, naročito imajući uvidu značajan porast ugroženosti ljudskog zdravlja, biljnog i životinjskog svijeta i degradiranosti mnogih prirodnih ekosistema. Stepem ugroženosti životne sredine pokazuje da je trenutno na djelu uništavanje stratosferskog ozonskog omotača, zagađivanje rečnih tokova i mora, ugrožavanje biološke raznovrsnosti, degradacija poljoprivrednog zemljišta, uništavanje šuma, te da se ostvaruje vidljiv uticaj na globalne klimatske promjene.

Primjera radi, izvještaji pokazuju da je Baltičko more znatno zagađeno od dotoka prljavih voda i velikih nečistoća. Gotovo svake godine susrećemo se sa alarmatnim izvještajima da se gubi oko 25 biliona tona obradive zemlje i oko 6-7 miliona hektara poljoprivredne obradive zemlje koja se pretvara u pustinje. Oko 1,5 miliona hektara uglavnom irigacione poljoprivredne zemlje natopljeno je vodom, salanizirano i alkalizirano. U mnogim velikim industrijskim gradovima u Americi i Evropi ljudi su primorani da udišu toksičan vazduh. Neke nerazvijene zemlje i zemlje u razvoju su primorane da iscrpljuju svoje prirodne resurse, uključujući i nekontrolisano krčenje šuma. Ovi i mnogi drugi podaci ne samo da zabrinjavaju, već užasavaju i zastrašuju^[2].

¹ Eric Hobsbawm, *Globalisation Democracy and Terrorism*, Little, Brown, London, 2001.

² Dragan R. Simić, *Savremeni pristup bezbjednosti*, Službeni list SRJ, Beograd, 2002.

Ljudi su danas postali svjesni mnogih ekoloških problema, ali juš uvijek nemaju prava rješenja za njih. U kojoj mjeri neka materijalna dobra mogu biti smatrana bogastvom, ako njihovo stvaranje prouzrokuje ozbiljne poremećaje u ekosistemima koji nam obezbjeđuju vazduh koji dišemo, vodu koju pijemo, hranu koju jedemo i ambijent koji u nama pobudjuje uzvišena osjećanja. Da li вреди ulagati u proizvodnju ekonomskih dobara koja donose veću ekološku štetu od subjektivne koristi. Sve veći broj ljudi, danas je spremniji da se odrekne suštinskog materijalnog poboljšanja u korist zaštite i poboljšanja životne sredine. Ekološki orijentisane interesne grupe postaju glasnije na svim političkim nivoima. Političari sve više ugrađuju ekološke argumente i opcije u svoje programe. Ekološki standardi i zakoni se postepeno uobličavaju na nacionalnom i međunarodnom nivou (nažalost nekada samo na papiru kao što je to slučaj sa Crnom Gorom kao ekološkom državom). Pojavljuje se sve veći broj ekoloških pokreta, agencija, instituta i drugih organizacija. Na naučnom nivou problemi životne sredine postaju sve više predmet izučavanja sociologa, biologa, ekonomista, hemičara, inženjera i mnogih drugih stručnih ljudi i naučnika.

Životna sredina je prirodni okvir u kome sva živa bića žive i djeluju, mnogostruko povezana uzajamnim uticajima, a označava prostor u kojem ljudi provode svoj život u stalnim međusobnim odnosima i interakcijama. Vrijednost čovjekove životne sredine uslovljena je nizom elemenata koji su nastali prarodnim razvojem i djelovanjem čovjeka, uslovima za život, stanovanje, rad i odmor u prirodnoj i izgrađenoj sredini. Životna sredina podrazumijeva ukupnost prirodnih faktora i društvenih činilaca koji obrazuju čovjekov okvir života kao prirodno-kulturno-sociopsihološkog bića. U tom pravcu, od velike pomoći su nam brojne prirodne i humanističke naučne discipline, kako bi se popravio kvalitet čovjekovog okvira života^[3].

Iz prethodno navedenog teksta jasno je da je čovjek osnovni faktor životne sredine, tako da je čovjekova životna sredina manje zavisna od svih unutrašnjih i spoljašnjih faktora, uključujući tu i sav živi svijet, jer je čovjek razvojem svoje tehnologije uspio da mnoge odnose i procese u svom okruženju prilagodi, stvori ili usmjeri u korist zadovoljenja sopstvenih potreba i želja. Sve nezgode, nesreće, događaji ili akcidenti koji nastaju usled ljudskih aktivnosti namjerom, aljkavošću ili nepažnjom prilikom rada u industriji i industrijskim postrojenjima svrstavaju se u tehničko-tehnološko ugrožavanje bezbjednosti. Takodje, do ovakvih događaja može doći i pri upotrebi, prometu, preradi, skladištenju i odlaganju opasnih sredstava i materija. Ovo se posebno odnosi na proizvodnju i promet energetskih izvora kao što su nafta, plin, gasovi, ugalj i slični derivati koji se smatraju za najveće zagađivače životne sredine zbog njihovog sagorijevanja. Sagorijevanjem ovih derivata nastaju razni nusproizvodi, koji su vrlo štetni po ljudsko zdravlje kao što su sumpor, ugljeni oksidi ili slične opasne supstance. Neracionalna proizvodnja i potrošnja ovih materija dovodi do velike kontaminacije životnog prostora, koji sačinjavaju vazduh, voda i zemljina površina. Pored navedenih derivata, zagađenju zemljišta, vode, pa djelimično i vazduha, doprinose vještačka đubriva koja se koriste u velikim količinama pri proizvodnji žitarica, voća i povrća i drugih prehrambenih proizvoda, kao i pesticidi koji se koriste za njihovu zaštitu. Slično je i pri industrijskoj proizvodnji plastičnih materija, derivata, boja, lakova, organskih rastvarača, deterdženata, kozmetičkih preparata i drugih proizvoda hemijske industrije, gdje se kao nusproizvod stvaraju velike količine otpadnih materijala – gasova i visokotoksičnih

³ Dragan Filipović, *Geoprostorno modelovanje rizika u životnoj sredini*, Geografski fakultet, Beograd, 2000.

materija – koji se koncentrišu u vazdušnom i zemljišnom prostoru, čime predstavljaju direktnu prijetnju po čitavo okruženje oko mjesta proizvodnje ili eventualnog nastanka udesa.

U tehničko-tehnološke nesreće ubrajaju se i akcidenti ili udesi nastali u saobraćaju (drumskom, vodenom, željezničkom, vazdušnom). Uobičajene pojave koje prate ovakve događaje su eksplozije, zapaljenja i veći požari. Nenamjernom izazivanju akcidenata i udesa doprinose korisnici i uživaoci alkohola i narkotika, koji pod dejstvom ovih opojnih supstanci gube osjećaj i kontrolu stanja u saobraćaju, zbog čega ne mogu adekvatno upravljati svojim saobraćajnim sredstvom. Posebnu opasnost predstavljaju prevoznici svih vrsta opasnih materija. Katastrofalne posledice ostavljaju udesi civilnih i vojnih vazduhoplova, koji postaju sve češća pojava, u kojima život gubi veliki broj ljudi, nanose se teška tjelesna oštećenja, oboljenja i psihičke patnje, naročito u civilnom saobraćaju. Istovremeno su ugroženi ljudski životi i prirodno okruženje na mjestima pada vazduhoplova. U najčešćim slučajevima ovakvi udesi nastaju kao posledica tehničkih problema na instalacijama vazduhoplova. Prilikom udesa vazduhoplova u vazdušnom prostoru dolazi do izlivanja velikih količina kerozina, ulja i drugih maziva, kao i pada usijanih dijelova vazduhoplova čime se stvaraju preduslovi za izbijanje eksplozija i požara na velikim prostornim površinama, što znači da ovakvi udesi predstavljaju veliku prijetnju po bezbjednost u širem okruženju mjesta udesa. Udesi ili akcidenti na postrojenjima za proizvodnju električne energije, bilo hidro, termo ili nuklearne, smatraju se najopasnijim. Uglavnom nastaju kao posledica prirodnih nepogoda – zemljotresa, klizanja zemljišta, velikih poplava i slijeganja terena – pri čemu obično dolazi do njihovih značajnih oštećenja ili rušenja. Rezultat ovakvih udesa su pojava velikih količina štetnih materija i ugrožavanja bezbjednosti na veoma velikim prostorima. Ovakvi udesi zagađuju i vodu i vazduh, zemljište i bilje, nakon čega se u kontaminiranoj sredini pojavljuju razne bolesti i velike epidemije.

Savremene pojave ugrožavanja bezbjednosti odlikuje brojne karakteristike. Neke od njih svojstvene su većem broju ugrožavajućih pojava: protivpravnost, nemoralnost, multikauzalnost, multimanifovanost, indikativnost, individualnost, dinamičnost, elastičnost, interaktivnost, nemjerljivost, nepredvidivost, višestrukost standarda kvalifikovanja i tretiranja, destruktivnost, složenost i nedovoljna istraženost. Nikada nije bilo više, raznovrsnijih efikasnijih ljudskih materijalnih kapaciteta za zaštitu bezbjednosti, i nikada se društvo nije osjećalo bespomoćnijim u odnosu na ugrožavanje bezbjednosti^[4]. Posebno, u odnosu, na namjerno izazvane negativne aktivnosti, različito motivisane, koje predstavljaju teroristički akt, sa ciljem nanošenja žrtava i uništenja materijalnih vrijednosti.

Izučavanje problematike savremenog terorizma je posao pun neizvjesnosti i naučnog rizika. To je istovremeno i izazov za ljude koji se bave ovom vrstom nauke, ali to je i izuzetna odgovornost, jer naučna javnost i društvo uopšte opravdano očekuju nove naučne iskorake^[5]. Ovaj rad analizira savremeni terorizam, posebno naglašava dubinske dimenzije uzroka savremenog terorizma, tj. ključne uslove kako posledice ne bi nastupile. Nauka jedino može da objasni suštinu savremenog terorizma i čovjeka oslobodi ledene općinjenosti i straha od terorističkih aktivnosti. Takodje, može ukazati državi i njenim institucijama na opasnost od mogućeg narušavanja njenog ukupnog sistema bezbjednosti od strane unutrašnjeg, međudržavnog i transnacionalnog terorizma i podsjetiti je na njene međunarodne i ustavne

⁴ <http://www.hcjz.hr>

⁵ Radoslav Gaćinović, *Terorizam u političkoj i pravnoj teoriji*, Evro-Giunti, Beograd, 2010.

obaveze u stvaranju efikasnog obavještajno-bezbjedonosnog sistema sposobnog da na vrijeme prepozna ideologiju savremenog terorizma i primjeni na zakonu utemeljene mjere i antiterorističke aktivnosti.

Tokom 20. vijeka došlo je do snažnog razvoja revolucionarnog i početka nastajanja nacionalističkog terorizma u svijetu. Pored različitih oblika terorističkih organizacija u svijetu, bilježimo i neke koje su djelovale na balkanskim i jugoslovenskim prostorima. Interesantno je da tokom druge polovine 20. vijeka sve više dolazi do izražaja dupli standard prilikom identifikovanja terorističkih organizacija u svijetu, zavisno od sopstvenih interesa velikih sila. Kraj 20. vijeka je i vrijeme snaženja starih i pojave novih vrsta terorizma. Islamistički terorizam je postao svjetska opasnost broj jedan, a samoubilački i sajber terorizam su postali nove, ali vrlo važne pojave u svijetu terorizma.^[6] Uzroke savremenog terorizma ne bi trebalo tražiti u anarhiji, nihilizmu i fanatizmu. Ovaj terorizam je savremenik mondijalizacije i, da bi se prepoznao, potrebno je napraviti kratku genealogiju mondijalizacije, u svijetlu njenog odnosa prema univerzalnom i singularnom. Postoji vidljiva analogija između termina „mondijalno” i “univerzalno”. Univerzalnost podrazumijeva prava čovjeka, njegove slobode, kulturu i demokratiju uopšte. Mondijalizacija pak podrazumijeva tehnike, tržište, turizam, informaciju. Čini se da je mondijalizacija nepovratna, dok je univerzalno prije na putu da nestane. Po tome kako se univerzalno tretira u sistemu vrijednosti zapadnog moderniteta, bez ekvivalenta je u bilo kojoj drugoj kulturi. Svaka kultura koja se mondijalizuje gubi svoj singularitet i umire.^[7]

S obzirom da su terorističke aktivnosti u principu usmjerene protiv države, sasvim je logično da će i država preduzeti odgovarajuće mjere kako bi se zaštitila od ovakvih napada. Obično se za djelatnosti koje država preduzima u ovom pravcu koristi termin „antiterorizam”. Termin je nastao od dvije riječi, prefiksa anti – protivnički, suprotan i osnovnog pojma terorizam koji je već objašnjen. Po toj logici, antiterorizam je skup odbrambenih mjera koje se preduzimaju u zaštiti lica i imovine, to je i znanje, upoznatost sa terorističkim prijetnjama i mjerama koje se sprovode da bi se njihov udarac redukovao. Ovaj termin se odnosi na defanzivne mjere zaštite od terorizma ili pak borbu protiv terorizma na sopstvenoj teritoriji. U načnoj terminologiji se koristi i termin kontraterorizam (kontra – protivudarac), koji se najviše odnosi na ofanzivne mjere u cilju sprečavanja terorizma i izvan sopstvene države, što obično primjenjuju velike sile poput SAD, Rusije i Velike Britanije. Za države koje proklamuju antiterorističku strategiju, tj. borbu protiv terorizma na svojoj teritoriji adekvatan je termin antiterorizam, koji objedinjuje preventivne, represivne i borbene mjere organa državne zaštite.

Trebalo bi ozbiljno shvatiti konstataciju da se terorizam prosto ne može iskorijeniti. Bez obzira na povremeni uspjeh organa bezbjednosti u borbi protiv terorizma, teroristi će uvijek imati prednost i svaku narednu akciju će pripremati s novim metodama, sredstvima i taktikom djelovanja. Nažalost, zasada, terorizam se teoretski može samo držati pod kontrolom. Države i njihove institucije imaju najodgovorniji zadatak – one moraju da zaštite sopstvene građane i institucije od svih vrsta nasilja, posebno od savremenog terorizma koji je u proteklom periodu bio prijetnja za čitavo čovečanstvo, pa će bezbjednosni izazovi u XXI vijeku biti izraženiji više nego ikada ranije, te zbog toga Ujedinjene nacije moraju doživjeti transformaciju i ispunjavati obaveze zbog kojih su i osnovane. Države se moraju pridržavati

⁶ Dragan Simeunović, *Terorizam, opšti deo*, Pravni fakultet, Beograd, 2009.

⁷ Žan Bodrijar, *Duh Terorizma*, Arhipelag, Beograd, 2007.

međunarodnih pravnih dokumenata koje su same ratifikovale a koje su donijele Ujedinjene nacije. Uvažavajući međunarodno pravo i unutrašnje pravne propise, države u borbi protiv savremenog terorizma imaju pravo i moraju primjenjivati preventivne, represivne i borbene mjere.^[8]

Predmet ovog rada je obrada ugrožavanja opšte bezbjednosti pojavama koje nastaju kao posledica ubrzanog tehničko-tehnološkog razvoja društva, i istraživanje pojave terorizma u savremenom svijetu, sa posebnim naglaskom na utemeljenost, snaženje i eskalaciju ovog fenomena u prethodnom periodu.

Ovim radom istovremeno se nastoji ukazati državi i njenim institucijama na opasnosti koje su posledica tenhičko – tehnološkog napretka kao i na opasnost mogućeg narušavanja njenog ukupnog sistema bezbjednosti od strane unutrašnjeg, međudržavnog i transnacionalnog terorizma. Takođe, državu treba podsjetiti na njene međunarodne i ustavne obaveze u stvaranju efikasnog obavještajno – bezbjednosnog sistema sposobnog da na vrijeme prepozna ideologiju savremenog terorizma i primjeni na zakonu utemeljene efikasne mjere i antiterorističke aktivnosti. Cilj ovog rada jeste i podsticanje znatiželje kod mladih istraživača i studenata za istraživanje sistema, mjera, metoda, taktike, tehnike i strategije antiterorističkih aktivnosti koje sprovode Ujedinjene nacije i državne institucije.

Osim naučne deskripcije, cilj ovog istraživanja je i naučna klasifikacija udesa kao rizika u životnoj sredini, klasifikacija terorizma u odnosu na svoje ciljeve, sredstva, metode i aktere njegovog sprovođenja. Takođe, klasifikovane su i mjere pravne države, koje ona može sprovoditi u skladu sa svojim unutrašnjim pravnim dokumentima i ratifikovanim međunarodnim dokumentima donijetim od strane Ujedinjenih nacija. Prilikom obrade ove problematike korišteni su različiti izvori i analizirana njihova sličnost i međuzavisnost, odnosno njihova različitost.

Društveni cilj istraživanja je proširenje, odnosno nametanje naučnih saznanja u obrađenim naučnim oblastima, koja su u ovom trenutku veoma siromašna (kao autor rada naglašavam da se ova konstatacija odnosi na prostor države u kojoj živim tj. Crne Gore). U prilog ovoj konstataciji idu neka dešavanja iz bliskog prethodnog perioda kao što su veliki broj nekontrolisanih požara, poplave, obimne snježne padavine (veliki broj saobraćajnih udesa), eksplozije u pogonima koji se bave preradom eksplozivnih materija, izlivanje nafte i naftnih derivata u akvatorijumu Luke Bar i kontaminacija određenih područja nastala usled NATO intervencije. Svi ovi događaji ugrozili su ljudske živote, nanijeli velike materijalne štete i značajno uticali na ekološko okruženje. U određenim periodima, u toku ovih dešavanja, država je bukvalno bila paralisana i nije imala adekvatne odgovore, iako, makar organizaciono ima kadrove za ovu problematiku, a ove su pojave u velikom procentu bile očekivane. Sve se svelo na svima poznatu narodnu mudrost „daj da spasimo što se spasiti može“. Evidentne su i pojave, doduše samo u naznakama, a koje bi ljudi organizaciono zaduženi za njih trebalo da prepoznaju i reaguju, a koje su u nauci prepoznate kao etnoseparatistički i religijsko – vjerski ekstremizam. Poznato je da je linija kojom završava ekstremizam a započinje terorističko činj enje veoma tanka.

⁸ Radoslav Gaćinović, *Terorizam u političkoj i pravnoj teoriji*, Evro-Giunti, Beograd, 2010.

Prilikom izrade ovog rada korišće se metode karakteristične za ovu vrstu naučne oblasti: opštefilozofska metoda u okviru koje će se koristiti *dijalektička metoda* (dijalektička analiza problema, dijalektičke suprotnosti i protivrečnosti, dijalektičko jedinstvo i sl.) i opštenaučna metoda u okviru koje će se koristiti: *hipotetičko – deduktivna metoda*, *metoda modelovanja i statistička metoda*. U okviru *hipotetičko – deduktivne* metode biće evidentirana različita iskustva stečena prilikom istraživanja predmetne oblasti u svijetu i u okruženju. Ova saznanja će zatim biti upoređenja sa različitim, već utemeljenim, znanjima i uvjerenjima. Nakon toga se pristupa uklapanju teorijski i praktično utvrđenih pravilnosti u postojeći sistem saznanja o terorizmu i tehničko – tehnološkom ugrožavanju bezbjednosti i formira stereotip na osnovu utvrđenih pravilnosti a njihovim potvrđivanjem, ovoj pravilnosti se dodjeljuje status aksiomatskog stava. Kod metode *modelovanja*, kao predmet će biti tretirani pojam i vrste tehničko – tehnoloških udesa i terorizam od njegovog porijekla, preko definicije do antiterorističkih mjera i aktivnosti. U odnosu na cilj ovde se radi o naučno – istraživačkom modelu koji će biti usklađen sa pojedinačnim ciljevima naušnog istraživanja, odnosno, u ovom slučaju, deskripcijom i klasifikacijom. Osim toga, s obzirom na naučnu oblast kojoj pripada ovo istraživanje, model će biti elastičan i otvoren. Kao sredstvo modelovanja korišće se misaoni proces istraživača iskazan u pisanoj formi. *Statistička* metoda u ovom istraživanju biće zastupljena zbog korisnosti u istraživanju masovnih pojava, odnosno masovnih činilaca stvarnosti. Zbog obilja stavova, sudova i zaključaka do kojih je autor došao, ni tzv. teorijska istraživanja ne mogu da zaobiđu *statističku* metodu. U ovom slučaju biće primjenjena identifikacija statističke mase, gdje će izvori biti prikupljeni podaci u odnosu na predmet ovog rada, iz svijeta kao i iz neposrednog okruženja. Podaci će biti prikupljeni metodom kvalitativne i kvantitativne analize dokumenata. Grupisanje statističkih podataka biće takvo da se sličnosti i razlike mogu lakše uočiti, odnosno istaći najvažnije karakteristike ovih problema. Kao izvori podataka korišće se različite vrste oficijelnih i neslužbenih dokumenata, naučna i stručna djela, kao i sredstva masovnih komunikacija (časopisi, internet, radio, televizija i dr.). Kao metod prikupljanja podataka korišće se direktna analiza (posmatranje) podataka.

Generalna hipoteza:

Za razliku od tradicionalnog pristupa bezbjednosti i sigurnosti po kome su vojne prijetnje i subverzije najveća opasnost po društvo i državu, danas su bezbjednosni izazovi, rizici i prijetnje, prije unutrašnji nego spoljni, prije nevojni nego vojni, prije dolaze od nedržavnih aktera nego od suverenih država. Danas dominiraju političke prijetnje, ekonomske prijetnje, ekološke prijetnje, društvene prijetnje i tehničko-tehološke prijetnje.

Posebne hipoteze:

- Savremeni privredni razvoj odvija se u uslovima prostorne disperzije zagađujućih materijala kroz bilo koji element životne sredine, a ako se on odvija izvan kontrole, onda čovjek više nije u stanju da utiče na zakonitost razvoja prirode. Tehničko – tehnološki oblici prijetnji i opasnosti koji ugrožavaju bezbjednost, su jedan od velikih problema zbog kojih mogu nastati velike posledice po ljudske živote i zdravlje, kao i materijalne i ekološke vrijednosti.
- Namjerno izazvane negativne aktivnosti, različito motivisane, predstavljaju teroristički akt, sa ciljem nanošenja žrtava i uništenja materijalnih vrijednosti. Na ekspanziju terorizma utiču mnogobrojni subjekti, kao što su: religijske institucije i organizacije,

političke institucije i organizacije, predstavnici raznih ideologija, a naročito islamske terorističke organizacije i građani država iz kojih one potiču.

- Terorističke organizacije obavljaju veliki broj različitih aktivnosti u svrhu ostvarivanja svojih političkih i ideoloških ciljeva.
- Terorističke organizacije koriste različite metode i sredstva u svrhu ostvarivanja svojih političkih i ideoloških ciljeva.
- Terorističke organizacije, svojim djelovanjem postižu efekte različitog stepena uspješnosti, pa se može konstatovati da je njihovo angažovanje na različitim poljima djelimično uspješno. Takođe, može se konstatovati da se protiv terorizma može boriti i držati ga pod kontrolom ali se terorizam ne može uništiti ili iskorijeniti.

Iz osnovnih hipoteza biće razvijene pojediničane hipoteze kroz koje će se objasniti pojave tehničko – tehnološkog ugrožavanja bezbjednosti i fenomen terorizma, kao i suština samih terorističkih organizacija, načini njihovog djelovanja, ciljevi, načini borbe protiv ove opasnosti po društvo i državu i stepen uspješnosti. Takođe, biće tretirani najpoznatiji slučajevi ove vrste političkog nasilja u zemljama savremenog svijeta.

Objašnjenje pojmova i analiza pojava tehničko – tehnoloških udesa, kao i analiza fenomena terorizma od njegovog nastanka, preko njegovog definisanja, klasifikacije, pojava oblika, ciljeva i motiva, do antiterorističkih mjera pravne države, bi trebalo da nekim hipotezama daju status aksiomatskog stava što bi omogućilo i davanje određenih prognostičkih ocjena vezanim za istraživanje. Ovaj sveobuhvatni pristup problemu ide u prilog tezi da samo iscrpno i detaljno objašnjenje određene stvari omogućuje da ona bude od svih shvaćena i uvijek prepoznata. Značaj poznavanja prilika vezanih za temu rada ne treba posebno naglašavati, imajući u vidu tendenciju njihovog narastanja.

Autor smatra da će ovo istraživanje, zasnovano na sopstvenim saznanjima i na prikupljenim, upoređenim i objedinjenim na jednom mjestu, saznanjima velikog broja istraživača ove problematike, doprinijeti proširenju i produbljivanju znanja iz oblasti kojom se bavi ovaj rad, naročito na prostorima Crne Gore gdje autor živi i radi. Autor će se takođe potruditi da rad bude dostupan široj javnosti kao i institucijama koje su organizaciono zadužene za ovu problematiku, kako bi im omogućio da određene pojave prepoznaju i ispravno se odrede prema njima, čime će se i bezbjedonosna situacija i kvalitet života na ovim prostorima, siguran sam, značajno poboljšati, što i jeste postavljeni cilj autora prilikom kretanja u ovo istraživanje. Bez ovakvog doprinosa, rad sam za sebe ne bi imao neku značajniju vrijednost.

Svakako, treba istaći da ovaj rad predstavlja naučno istraživanje, bez ikakvih vjerskih, nacionalnih i političkih pretpostavki i orijentacija (misli se na politiku kao dio društvenog zbivanja a ne na politiku kao nauku).

I BEZBJEDNOSNI RIZICI TEHNIČKO-TEHNOLOŠKOG PORIJEKLA

1. BEZBJEDNOST

1.1. *Pojam bezbjednosti*

U toku poslednje decenije prethodnog vijeka došlo je do preoblikovanja zamisli i koncepta bezbjednosti. Mnogi mislioci i naučnici smatraju to nužnim ishodom događaja koji su se izdešavali osamdesetih godina dvadesetog vijeka. Prije uklanjanja Berlinskog zida i pojave Mihaila Gorbačova u svjetskoj politici, bezbjednost je na neki način bila sinonim za izvjesnost. Postojao je bipolarni međunarodni sistem, a središnji objekat bezbjednosti bila je država. Kako je na međunarodnoj pozornici došlo do gubitka moći jednog od dva svjetska takmaca, tako je i nestala do tada sigurna i dobro poznata izvjesnost u međunarodnim odnosima. Sada, ne samo da odnosi između aktera na međunarodnoj sceni predstavljaju neizvjesnost i strepnju, već nije potpuno jasno ko je ili šta je u središtu zamisli bezbjednosti^[9]. Iz navedenih razloga, autor će u ovom radu pokušati, da pojam „bezbjednost“ ne posmatra u svjetlu globalnih dešavanja, već da ga, koliko je to moguće, spusti na nivo neposrednog okruženja kao nečega na šta je moguće uticati i eventualno mijenjati.

Mada je u širokoj upotrebi i naizgled sasvim jasna, riječ bezbjednost u stvari, ima više značenja i u nekim od njih je nedovoljno određena. Pored ostalog, često se čuje samo ta riječ kao samostalna, bez atributa, zatim, „državna bezbjednost“, „javna bezbjednost“, „bezbjednost saobraćaja“, „spoljna i unutrašnja bezbjednost“ itd. Pri tome se ove riječi upotrebljavaju i način da, same po sebi, ne pokazuju uvijek pravi smisao. Tako, na primjer, nailazimo i na takve nepreciznosti da se pod riječju „bezbjednost“ može podrazumijevati u isto vrijeme određena služba, organ ili stanje, zatim se „državna bezbjednost“, kao djelatnost odnosno skup zaštitnih vrijednosti, pojmovno miješa sa službom državne bezbjednosti i slično. Ne upuštajući se u šira razmatranja bezbjednosti sa političko-pravnog i sociološkog stanovišta, pa ni u semantičku analizu i objašnjenje same te riječi, treba ukazati na neka njena osnovna značenja. Riječ „bezbjednost“ može da označava funkciju države; stanje zaštićenosti osnovnih vrijednosti društva, odnosno djelatnosti u vezi sa zaštitom tih vrijednosti; i određenu organizaciju. Suština ovih značenja je u sledećem:

1. Bezbjednost je jedna od vitalnih oblasti (pored na primjer, privrede, prosvete, zdravstva, i dr.) o kojoj se država stara kao nosilac monopola vlasti i organizacije života. Upotrebljena u tom smislu, riječ „bezbjednost“ izražava *funkciju* države.
2. Kao djelatnost, bezbjednost u političko-pravnom smislu obuhvata mjere i aktivnosti koje jedna država preduzima radi zaštite svoga ustavnog poretka i života, lične sigurnosti, prava, sloboda i imovine građana. Te mjere i aktivnosti proizvode određeno *stanje* i ono se upravo i iskazuje upotrebom različitih, ali u osnovi istih riječi, kao: „stanje bezbjednosti u zemlji, „nacionalna nezbjednost“, „bezbjednost države“ i slično.

Shvaćena u ovom smislu, bezbjednost je jedinstven pojam, tj. obuhvata sve ono što se u određenom političkom sistemu smatra antiustavnom i drugom djelatnošću kojom se ugrožavaju pomenute zakonom zaštićene vrijednosti i mjere i aktivnosti kojima se te djelatnosti suzbijaju. Ona je to ne samo po najopštijem pojmovnom određivanju već i

⁹ Dalibor Kekić, *Kultura bezbjednosti u savremenim shvatanjima*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2004.

suštinski, jer se na opštu bezbjednost jedne zemlje zaista i odražava sve ono što je u bilo kom vidu slabi kao zajednicu i organizaciju. U tom smislu treba shvatiti relativnom, iako uglavom svuda dosledno izvršenom, podjelu bezbjednosti kao djelatnosti i stanja na dvije osnovne podoblasti – *državnu* (ili nacionalnu) i *opštu* (ili javnu) bezbjednost. Državna bezbjednost obuhvata zaštitu države od djelatnosti koje su uperene protiv njenog ustavnog poretka i kao takve se podvode pod takozvana *politička krivična djela*, dok opšta ili javna bezbjednost uključuje prvenstveno zaštitu građana od kriminalnih i drugih radnji kojima se ugrožava njihov lični integritet i uskraćuje ostvarivanje ustavom i zakonom zagarantovanih prava i sloboda. Sledeća podjela, koju takodje treba smatrati relativnom, vrši se na spoljnu i unutrašnju bezbjednost, a prema tome da li određeni izvori njenog ugrožavanja djeluju spolja ili iznutra.

3. Kao organizacija, bezbjednost podrazumjeva organe i službe koje vrše određene poslove bezbjednosti. Sledeći gornju podjelu prema štićenom objektu na državnu i javnu bezbjednost, organizovane su, po pravilu i službe bezbjednosti. U svim organizovanim državama postoje službe za zaštitu ustavnog poretka (državna bezbjednost), opšta policija i različiti njeni specijalizovani dijelovi (javna bezbjednost).

Dakle, bezbjednost je jedna od osnovnih ljudskih potreba, garancija opstanka, napretka i blagostanja, ekonomske sigurnosti i mogućnosti, humanosti i poretka, slobodnog života bez straha ili teškoća, dobro na koje svi imaju pravo. Bezbjednost je i kada postoji i nesmetano se ispoljava ono što je vrijedno i značajno, i kada je stako stanje očigledno i izvjesno, predvidivo i kontrolisano, što podrazumjeva i sposobnost da ga zaštitimo od neželjenih uticaja. Bezbjednost se može smatrati procesom, a prije svega proizvodom tog procesa – stanjem. Biti bezbjedan znači biti zaštićen od uticaja nepoželjnih pojava, i osjećati se zaštićenim u predvidivom i zaštićenom ambijentu. Bezbjednost je rezultanta odnosa između stvarne i potencijalne ugroženosti referentnih vrijednosti i interesa i postojećih kapaciteta koji ih štite. Apsolutna bezbjednost je idealna kategorija. Bezbjednost je i djelatnost i funkcija, zatim stanje, pa organizacija i najzad, odsustvo ugrožavajućih pojava i straha (bezopasnost, sigurnost), a u njenom središtu su određene vrijednosti i interesi.

Definicija bezbjednosti u Strategiji nacionalne bezbjednosti Crne Gore glasi: „Termini «bezbjednost» i «nacionalna bezbjednost» se odnose na stanje u kojem građani u Crnoj Gori žive u miru i stabilnosti, bez bilo kakvih vidljivih ili projektovanih izazova, rizika i prijetnji njihovom blagostanju, stabilnosti njihovog političkog, ekonomskog, tehnološkog ili ekološkog sistema i bez bilo kakvih vidljivih prijetnji političkom postojanju i teritorijalnom integritetu države Crne Gore. Nacionalna bezbjednost, definisana na ovaj način, ostvarena je razvojem, primjenom i koordinacijom svih potrebnih instrumenata državne vlasti (političkih, diplomatskih, ekonomskih, vojnih, zakonodavnih, informativnih itd.), koja je organizovana i funkcioniše unutar jednog sveobuhvatno integrisanog sistema^[10].“

Svako društvo, prema tome, brani i zaštićuje svoje osnovne vrijednosti – proizvodne odnose, politički sistem i institucije, prava i slobode građana i dr. Način na koji se ova funkcija ostvaruje najneposrednije odražava stepen demokratskih odnosa u datom društvu i

¹⁰ Vlada Crne Gore, *Strategija nacionalne bezbjednosti*, Podgorica, 2006.

motivisanosti širih slojeva stanovništva da u tome učestvuju. Otuda u manje demokratskim režimima ova funkcija počiva uglavnom na odgovarajućim organima države, dok se u različitim demokratskim sistemima i učešće građana u zaštiti tekovina i vrijednosti svoga društva vremenom njegovalo kao patriotska odnosno građanska dužnost i čast. U tom smislu se može govoriti o manjoj ili većoj izolovanosti i otuđenosti određenih organa od društva, prije svega policijskih, ili pak, integrisanju njihove aktivnosti sa državnim mjerama i aktivnostima. Sa problemom kako organizovati što efikasniju odbranu društva od djelatnosti koje ga podrivaju i ugrožavaju susreću se, u manjoj ili većoj mjeri, sve savremene države. Mada se u različitim društveno – političkim sistemima bezbjednost ostvaruje i putem zaštitnih sistema i mjera koji su van okvira specijalizovanih državnih organa, ona u osnovi ipak počiva na ovim organima, koji u suštini, usmjeravaju, nadziru i organizuju i djelatnost drugih društvenih institucija i građana u oblasti bezbjednosti.

S obzirom da savremeni svijet u osnovi karakterišu etatiističke tendencije, tako i na području bezbjednosti jača odgovarajuća funkcija države. U isto vrijeme snažna su i nastojanja i na nauci zasnovana dokazivanja da je korjene i uzroke društveno negativnih pojava i ponašanja nemoguće otklanjati bez organizovanije i šire prevencije, koja se može postići jedino usmjerenom i koordiniranom akcijom svih zainteresovanih društvenih činilaca. Na toj osnovi su u građanskom društvu nastale i organizacije, koje su se zalagale za antirepresivnu orijentaciju, odnosno otklanjanje uzroka kriminaliteta adekvatnijom socijalnom politikom. Međutim, to nije dalo željene rezultate, što pokazuje i činjenica da savremeni razvoj stalno prati i porast kriminala u svim oblicima, porast narkomanije i drugih pojava socijalne patologije.

1.2. *Pojam ugrožavanja bezbjednosti*

U najširem smislu, pod izvorima ugrožavanja nekog društva podrazumijevaju se korijeni, uzroci i žarišta različitih društveno opasnih i štetnih djelatnosti, a pod oblicima način ispoljavanja tih djelatnosti. Svako savremeno društvo je, u manjoj ili većoj mjeri stalno ugroženo, i zavisno od svog karaktera proglašava vrijednosti koje su osnovne za njegov razvoj i opstanak samim tim što ih posebno štiti. To su, naročito, ustavni poredak, teritorijalni integritet i, prema stepenu demokratičnosti datog sistema, lična sigurnost i slobode i prava čovjeka i građana. Te vrijednosti se, u manjoj ili većoj mjeri, ugrožavaju različitim kolektivnim i pojedinačnim, organizovanim i spontanim aktima i zbog toga se posebno štite sistemom preventivnih krivičnihopravnih, administrativnih i drugih mjera i aktivnosti.

Izvori i oblici ugrožavanja društva su veoma različiti i zbog toga su mogući i različiti metodološki pristupi u njihovom razmatranju i izučavanju. Oni se, prije svega, mogu klasifikovati po vrstama i uzrocima koji ih uslovljavaju, odnosno svojim korijenima (istorijskim, političkim, klasnim, ideološkim, socijalnim i dr.), zatim se mogu dijeliti prema tome da li su latentni ili aktivni, relativno stalni po svojoj genezi i intenzitetu ili povremeni i privremeni, mogu se stepenovati po društvenoj opasnosti itd. O svakom od ovih pitanja moguće su, a u određenom broju i postoje, posebne studije. Međutim, cjelovitost koncepta bezbjednosti nekog društva i potrebe i mogućnosti koje postoje u ostvarivanju tog koncepta nalažu da se izvori ugrožavanja društva posmatraju u njihovoj ukupnosti, aktuelnom ispoljavanju, međusobnoj uslovljenosti i bližoj ili daljoj povezanosti. Polazeći od toga, oni se uslovno mogu svrstati u dvije grupe – spoljnje i unutrašnje, a u okviru svake od njih vrši se dalja podjela prema društvenoj opasnosti, oblicima ispoljavanja, nosiocima i ciljevima protivustavne djelatnosti i uzrocima i poslasticama drugih društveno štetnih pojava.

Ugrožavanje bezbjednosti predstavlja suprotnost pojmu bezbjednosti. Riječ je o svim destruktivnim pojavama i procesima koji ugrožavaju referentne vrijednosti i interese jer onemogućavaju ili otežavaju njihovo dostizanje, postojanje, uživanje i razvoj. *Ugrožavanje bezbjednosti* postoji uvijek kada se dovodi u pitanje postojanje, ispoljavanje i uživanje onog što je vrijedno i značajno, odnosno kada se na referentnim vrijednostima javljaju ili se mogu javiti neželjene promjene ili se ne mogu nesmetano uživati.

Uobičajeno je da se ugrožavanje bezbjednosti, ljudi, materijalnih dobara i životne sredine, prema izvoru nastanka, razvrstava u:

- *prirodne (elementarne)* opasnosti i nesreće, koje se dijele na litosferske – seizmološke (zemljotresi), atmosferske (vjetar, grad), hidrosferske (poplave, lavine) i biosferske (suše),
- *tehničko-tehnološke opasnosti* koje se manifestuju kroz pojavu različitih vrsta zračenja, hemijske kontaminacije i udesi u hemijskoj industriji, požari, saobraćajne nezgode i nesreće na radu,
- *ratne opasnosti i nesreće* koje se manifestuju kao oružana dejstva sa kopna, vazduha i mora, odnosno prirodne i tehničko tehnološke nesreće izazvane ratnim dejstvima ili terorističkim aktima^[11].

Za razliku od tradicionalnog pristupa bezbjednosti po kome su vojne prijetnje i subverzije najveće opasnosti po društva i države, danas su bezbjednosni izazovi, rizici i prijetnje češće unutrašnji nego spoljni, prije nevojni nego vojni, češće dolaze od nedržavnih aktera nego od suverenih država. U novije vrijeme dominiraju političke prijetnje, ekonomske prijetnje, društvene prijetnje i čovjekom izazvane ekološke prijetnje i prijetnje nastale kao posledica tehničko-tehnoloških opasnosti, koje se najčešće klasifikuju kao:

- *tehničko-tehnološke opasnosti praćene jonizirajućim zračenjem i izvorima zračenja prirodnog i vještačkog porijekla*, koje dolazi od probnih nuklearnih eksplozija i nezgoda s nuklearnim oružjem, nuklearnih energetske reaktora, nuklearnih istraživačkih reaktora, postrojenja za preradu i proizvodnju nuklearnog goriva, odlagališta za radioaktivni otpad i materijale, naznanja i neopreznog rukovanja s radioktavnim materijalima, kao i disfunkcije navedenih tehnoloških sistema;
- *hemijska kontaminacija vode, vazduha i tla* do čega dolazi djelovanjem širokog spektra pojava i materija kojima se zagađuje voda (spiranjem s poljoprivrednih ili industrijskih površina kišom ili topljenjem snijega...), vazduh (prirodnim i antropogenim materijama, u gasovitom, tečnom i čvrstom stanju) i površine zemljišta (industrijskim postrojenjima...);
- *udesi u hemijskoj industriji*, odnosno u proizvodnim i drugim pogonima u kojima se proizvode ili upotrebljavaju opasne materije, u industrijskim i drugim skladištima opasnih materija, na sredstvima i putevima za prevoz opasnih materija i u stovarištima, odnosno skladištima opasnih materija;
- *nestručno odlaganje čvrstog otpada*, tako da mnoge deponije, naročito ako su locirane blizu naselja, ugrožavaju bezbjednost ljudi požarima, eksplozijama gasova koji nastaju raspadanjem otpadnih materija, zadiranjem okoline, smradom deponije i kontaminacijom životne sredine;

¹¹ D. Filipović, *Geoprostorno modelovanje rizika u životnoj sredini*, Geografski fakultet, Beograd, 2000.

- *požari* koji mogu da nastanu usled dejstva prirodnih pojava (sunce, munja...), tehničkih neispravnosti (greške na dalekovodima i instalacijama...) i ljudskog faktora (namjerno, nenamjerno) u stambenim naseljima, na poljoprivrednim dobrima, u industrijskim kompleksima, šumama i poljima gdje mogu da uzrokuju velike ljudske i materijalne gubitke;
- *saobraćajne nezgode* u drumskom, željezničkom, avionskom i saobraćaju na vodi;
- *rudarske nesreće* koje nastaju usled dejstva rudničkih gasova, eksplozija ugljene prašine, prodora vode i žitkih materija u rudnike, požara endogenog i egzogenog porijekla, iznenadnog izboja gasa i materijala i agresivne mineralne prašine.

Od aktivnosti pomenutog oblika društvenog ugrožavanja, opasnosti i prijetnji nastaju posledice po bezbjednost ljudi i sveukupnog njihovog okruženja, na pr:

- gubitak ljudskih života, pojava povreda i gubitaka dijelova tijela, pojava zaraznih i drugih oboljenja, manjih, srednjih i većih opekotina i sl.;
- oboljenja uzrokovana psihičkim stresom i nervnim rastrojstvima sa velikim posledicama po oboljele, njihovu rodbinu i okolinu;
- pojava zaraznih bolesti i epidemija velikih i širokih razmjera;
- pojava pandemija i bolesti kod životinja;
- uništavanje materijalnih vrijednosti sa ogromnim posledicama po egzistenciju ljudi i životinjskog svijeta;
- ugrožavanje cjelokupne ekološke sredine sa velikim posledicama u dužem vremenskom periodu zbog pojave hemijskih, bioloških, radioloških i nuklearnih materijala.

2. KULTURA BEZBJEDNOSTI U SAVREMENIM SHVATANJIMA

2.1. *Zamisao i koncept bezbjednosti*

Prije diskusije o pojmu savremeni koncept bezbjednosti, neophodna je napraviti palarelu odnosno razliku između pojmova zamisao i koncept bezbjednosti kako bi se izbjeglo njihovo poistovjećivanje u daljem radu.

Zamisao međunarodne (ili bilo koje druge) bezbjednosti podrazumijeva razmišljanje o bezbjednosti, odnosno ideju o sistemu bezbjednosti, kojom se teži da se unutar utvrdjenih, postojećih okvira, unaprijedi stanje i odnosi u čitavom sistemu bezbjednosti. Raspadom bipolarnog svijeta došlo je do promjena u međunarodnoj politici, a samim tim i u pristupu razmišljanja o bezbjednosti. Tako mnogobrojni prvaci raznih škola koje se bave razmišljanjem o bezbjednosti morali su uzeti u obzir novu situaciju i odnose na svjetskoj pozornici kako bi mogli osmisliti bezbjednost u cilju rešavanja novonastalih problema^[12].

Kada se govori o *konceptu* bezbjednosti, misli se o pojmu koji je širi od zamisli bezbjednosti. U Vebsterovom malom, enciklopedijskom rečniku engleskog jezika pod konceptom se podrazumijeva „generalna sveobuhvatna zamisao, mišljenje ili ideja sačinjena kombinacijom svih karakteristika ili dijelova neke cjeline“^[13]. Stoga, koncept bezbjednosti

¹² Dalibor Kekić, *Kultura bezbjednosti u savremenim shvatanjima*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2004.

¹³ *Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary of the English Language*, Gramersy books, New Jersey, 1989.

možemo shvatiti kao generalnu, sveobuhvatnu zamisao, mišljenje ili ideju o sistemu bezbjednosti; jednu ideju sačinjenu kombinacijom svih karakteristika ili dijelova sistema bezbjednosti. Najveći broj istraživača bezbjednosti se slažu da je bezbjednost „koncept koji se često osporava“. Postoji konsenzus među njihovom vidjenju bezbjednosti, tj. da koncept bezbjednosti podrazumijeva slobodu od „prijetnji ustanovljenim vrijednostima“, ali najveće mimoilaženje među njima postoji na polju razmatranja šta je u središtu istraživanja – šta je referentni objekat bezbjednosti, individualna, nacionalna ili pak međunarodna bezbjednost¹⁴.

2.2. *Savremeni koncept bezbjednosti*

Sagledavanjem novijih koncepata bezbjednosti, vidimo da je bezbjednost promijenila oblik i sada se o njoj razmišlja šire i potpunije. Osnova promjene razmišljanja o bezbjednosti nalazi se u odredjenju „referentnih objekata bezbjednosti“. Za Berija Bazana referentni objekat bezbjednosti jeste država. Tako u svojoj knjizi „*People, States and Fear*“, Bazan tvrdi da se društvo uzdiglo na nivo države i dok je prijetnja za državu – prijetnja po njen suverenitet, za društvo je to prijetnja po identitet. On definiše prijetnje po državu u tri smisla: ideja države (nacionalizam), fizička baza države (populacija), i institucionalni izraz (politički sistem). Isto tako neki naučnici smatraju da je u centru bezbjednosnih analiza narod i stnovništvo jedne države. Pripadnici feminističke struje poimanja bezbjednosti opet smatraju da je u žiži bezbjednosnih interesovanja „slabiji“ dio populacije: stariji, djeca i žene. Sva ova kao i mnoga druga razmišljanja dovela su do proširenja značenja koncepta bezbjednosti.

Za većinu političara i naučnika, glavni predmet zanimanja i interesa su bile vojne sposobnosti, koje su njihove matične države razvijale kako bi se suočile sa postojećim izazovima, rizicima i prijetnjama. Ovakva ideja o bezbjednosti i koncept je često bio kritikovan kao preuzak, jer je izostavljao postojanje etnocentričnih (zasnovanih na temeljima kulture) problema. Zato Beri Barzan u svom poznatom dijelu „*People, States and Fear*“ za bezbjednost smatra da pored vojnih, posjeduje i političke, ekonomske, socijalne i ekološke aspekte. Jedna od tema koja se pojavila nakon *hladnog rata* je bila kako otići dalje od tradicionalnih sagledavanja bezbjednosti. Priroda međunarodne bezbjednosti je doživjela velike promjene. Bezbjednosni izazovi se ne odnose više samo na odbranu teritorije države, već su postavljeni zahtjevi za posvećivanjem veće pažnje na: ljudska prava, političku stabilnost i demokratiju, kulturni i vjerski identitet, socijalna pitanja, zagadjenje životne sredine, migraciju stanovništva. Ta pitanja postaju sve važnija za proučavanje bezbjednosti i sprečavanje mogućih sukoba. Koncept sveobuhvatne (sinonim za savremenu) bezbjednosti je ponudjen od strane teoretičara bezbjednosti, kako bi se riješili mnogobrojni nagomilani bezbjednosni problemi. U okviru ovog koncepta sem vojnih, nalaze se i socijalni, ekološki i ekonomski aspekti bezbjednosti.

Zamisa o *socijalne* bezbjednosti označava shvatanje važnosti političkog identiteta za bezbjednost, posebno etnonacionalnog identiteta. Uopšte, njome se podrazumijeva „održivost u okviru prihvatljivih prilika za evoluciju tradicionalnih jezičkih, kulturnih, društvenih, i religijskih obrazaca, ali i nacionalne samobitnosti i običaja“. Socijalna bezbjednost je pitanje „identiteta“ i zasnovana je na „obezbjedjivanju“ određenih fenomena u društvu, počevši od migracija, prijetnji identiteta i kulturnog imperijalizma pa do sukoba civilizacija. Nažalost, to takodje podrazumijeva mogućnost ksenofobičnog, političkog grupisanja sa ekstremističkim

¹⁴ John Baylis, *International and Global Security in the Post-Cold War Era*, Zbornik radova, G17 Institut, 2003.

zahtjevima. Zamisao socijalne bezbjednosti može biti iskorišćena od strane recimo neonacinasta ili može biti izmanipulisana od strane lidera koji igraju na „nacionalnu“ kartu. U nekim slučajevima sprečavanja tzv. socijalno-bezbjednosnih prijetnji, može biti označeno kao nasilje nad građanskim i ljudskim pravima samim tim i nad „ljudskom bezbjednošću“. Jednostavnije rečeno, ono od čega društvo treba da bude obezbijedjeno su oni uticaji koji izazivaju osjećanja ljudi o njihovoj samobitnosti^[15].

Sledeća novina koja se pojavila u izučavanju bezbjednosti je i *ekološka bezbjednost*. Uočavanje, prije svega ekoloških izazova po bezbjednost, dovelo je i do pojave pojma ekološka bezbjednost. Tako, po mišljenju zagovornika savremene bezbjednosti, bilo koji problem u vezi sa životnom sredinom je ujedno i bezbjednosni problem. Norman Majers, pak, smatra da svaki ekološki problem ne mora voditi nasilnom sukobu, ali gledajući dugoročno može se naći uzročna veza između ekoloških pitanja i odgovarajućih promjena u politici. Homer Dikson s druge strane, izdvaja tri grupe ekološko – bezbjednosnih prijetnji i izazova: prvu grupu predstavljaju sukobi između država koje istovremeno smatraju da imaju prava na korištenje istih prirodnih bogastava; druga grupa jesu razne migracije stanovništva, posledično se javljajući usled raznih ekoloških nesreća i katastrofa, kada se na nove prostore naseljavaju različite etno – vjerske grupe pa dolazi do podjela i sukoba između njih, jer ne dijele iste norme i vrijednosti; treća grupa prijetnji se odnosi na odumiranje javnih ustanova i na unutardržavnu „socijalnu nestabilnost“, koja može dovesti do sukoba neslučenih razmjera, koji su izazvani ugrožavanjem stanovništva usled nestajanja prirodnih izvora, energetskih i sirovinskih sistema, zagađivanja životne sredine, promjene klime, prirodnih katastrofa izazvanih nepažnjom ljudi itd. Međutim, Mark Levi i Danijel Dedni tvrde da ovakav čin „militarizovanja“ povezanosti nacionalne i međunarodne bezbjednosti sa ekološkim pitanjima može dovesti do pojmovne i političko–pravne zabune razumijevanja bezbjednosti. Veliki problem koji se nameće ekološkoj bezbjednosti jesu siromašna društva, jer na osnovu tvrdnje Homer – Diksona siromašne države vjerovatno će prije i jače biti na udaru ekoloških problema nego bogatija društva. Kao konačno rješenje za sve ekološke probleme od strane naučnika i stručnjaka ponudjen je koncept *sistema održivog razvoja* što predstavlja vrhunac brige sistema država za uskladjivanjem tehnološkog i tehničkog razvoja, ali uz brigu za životnu sredinu. Sistem obuhvata precizno planiranje i uskladjivanje u izgradnji objekata od privrednog i stambenog značaja sa mogućnošću obnavljanja ekološkog sistema, smanjenjem ugrožavanja zdrave životne sredine.

Kao poslednja novina u razmatranju sveobuhvatne bezbjednosti pominje se *ekonomska bezbjednost*. Posledice po bezbjednost, koje se mogu javiti usled izazova i prijetnji na polju ekonomije najbolje se mogu sagledati kroz primjere Velike krize iz 1929. godine, kao i krize iz 1997. godine, kada je u jednoj maloj državi kakva je Tajland nastala, za ostatak svijeta u tom trenutku, beznačajna ekonomska kriza, koja je dovela do ekonomskih potresa, koji su izazvali sukobe među lokalnim stanovništvom. Kasnije, posledice te krize osjetile su se na čitavoj Planeti^[16].

Suočavanje sa ovakvim bezbjednosnim dnevnim redom iziskuje potrebu za novim instrumentima i strategijama. Po pitanju vojnog sektora, sve je veća potražnja za novim instrumentima upravljanja krizama, uključujući tradicionalno održanje mira, humanitarne

¹⁵ Terry Terriff, Stuart Croft, James Lucy and Patrick M. Morgan, *Secutity Studies Today*, Polity Press, London, 2001.

¹⁶ Dalibor Kekić, *Kultura bezbjednosti u savremenim shvatanjima*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2004.

intervencije i pomoć u slučaju katastrofa zajedno sa operacijama za ojačanje i podršku miru. U isto vrijeme, sprečavanje sukoba, upravljanje krizama i operacije podrške i nametanja mira zahtijevaju veću efikasnost i brzinu nego ranije. Ovo navodi na zaključak da će tradicionalna vojna strategija igrati sve nebitniju ulogu u uspostavljanju bezbjednosne agende. S političke tačke gledišta, postojanje države sve više dolazi pod znak pitanja. Savremena razmatranja bezbjednosti sve više bivaju pod uticajem unutardržavnih, a ne međudržavnih sukoba. Glavne prijetnje stabilnosti i miru jedne države više ne dolaze od strane njenog susjeda, već se javljaju zbog „unutrašnje (državne) anarhije“¹⁷. Ovakvu pojavu da dolazi do velikih sukoba na osnovu kulturne i vjerske samobitnosti unutar jedne države Sigmund Frojd naziva „narcizmom malih razlika“. Glavna posledica koja se javlja iz jednog takvog unutardržavnog sukoba je pojava širenja sukoba na obližnje, susjedne države, regione pa i šire.

2.3. *Koncept saradnje u bezbjednosti*

Studija profesora Ričarda Koena i Mihaila Mihalke o „Saradnji u bezbjednosti“ (cooperative security), otkriva nam neke još neostvarene oblike zamisli o bezbjednosti. To je u osnovi idealistički koncept bezbjednosti, čije je utopijske odrednice profesor Koen uspio da prilagodi i ubaci u okvire vrlo složene stvarnosti. Njegova zamisao bila je da ovakav koncept bude praktično primjenjiv, smatrajući da se akteri međunarodne bezbjednosti sve više okreću stabilnosti i miru. Koncept saradnje u bezbjednosti koji nam Koen nudi, predstavljen je u obliku četiri koncentrična kruga: 1. krug, pojedinačna bezbjednost; 2. krug, kolektivna bezbjednost; 3. krug, kolektivna odbrana; 4. krug, unapređenje i širenje stabilnosti.

Pojedinačna bezbjednost je osnova ovakve zamisli bezbjednosti i nju obavijaju ostala tri kruga. Mada mnogi istraživači koji se bave područjem politike tvrde da su ljudska prava temelj liberalnih demokratija i da ona za njih predstavljaju osnov svih razmišljanja, politike i ljudskog postojanja, profesor Koen ističe da „*ljudska bezbjednost*“ odnosno bezbjednost pojedinca, treba da bude nervni sistem cijelog sistema bezbjednosti, odakle sve bezbjednosti potiču i gdje se nanovo ulivaju, jer je sistem saradnje u bezbjednosti u osnovi „čovekocentričan“.

Koncepti *kolektivne bezbjednosti* i *kolektivne odbrane* su posebno usmjereni ka sistemu bezbjednosti država i imaju za cilj dugoročne formalne obaveze grupe država kako bi zaštitile svoje članove po pitanju bezbjednosti. Ova dva oblika ostvarenja bezbjednosti podsjećaju na usavršen koncept ravnoteže snaga, s tim što sistem kolektivne bezbjednosti ima svrhu neutralisanja ratnih opasnosti i drugih vrsta ugrožavanja sigurnosti jedne članice sistema od strane druge članice sistema. U sistemu kolektivne odbrane države su ugovorno obavezne da se organizuju i stupe u rat ukoliko bilo koja od članica bude napadnuta od strane jedne države ili koalicije, koje ne pripadaju pomenutom sistemu bezbjednosti.

Krug koji obuhvata sve ostale krugove (četvrti krug), jeste *očuvanje, unapređenje i širenje stabilnosti*. Ovim krugom predstavljen je takav oblik saradnje u bezbjednosti u okviru kojeg države koje su njim obuhvaćene se *aktivno staraju* o bezbjednosti i stabilnosti u njihovom daljem i bližem okruženju. Saradnja u bezbjednosti podrazumijeva i preventivno i predostrožno djelovanje u cilju sprečavanja sukoba ili smanjenja njihovog intenziteta u najranijim fazama, a zatim uspostavljanje i izgradnja mira. Ovaj krug predstavlja podsticaj za prethodna tri oblika saradnje. Na kraju, kovanicom saradnja u bezbjednosti, želi se naglasiti

¹⁷ Dirk Messner, *World Society-Structures and Trends*, u: Paul Kennedy, Dirk Messner and Franz Nuscheler (eds.), *Global Trends and Global Governance*.

novi kvalitet zajedničkog rada subjekata bezbjednosti na dostizanju, očuvanju i unapređenju sistema bezbjednosti. Naravno, i ranije su postojali različiti *oblici saradnje*, ali njihov kvalitet je bio na mnogo nižem stepenu nego danas^[18].

2.4. *Kultura bezbjednosti*

Termin kultura potiče od latinske riječi *cultura* što znači gajenje ili obdelavanje, tj. sve ono što ljudi sami stvaraju kao posebna bića. Do sada je objavljen veliki broj definicija i usled mnoštva tih definicija često se pribjegava pravljenju klasifikacija i tipologizacija koje bliže određuju suštinu kulture i koje obično polaze ili od *globalnog pristupa kulturi* ili od *osnovnog sadržaja* kulture. Kulturi je najbliži i najsrodniji pojam civilizacija, jer razvojem kulture dolazi do razvoja civilizacije. Međutim, postoje izvjesna neslaganja po pitanju odnosa kulture i civilizacije tako da po jednom pristupu civilizacija, zbog poprimanja materijalnog sadržaja i gubitka duhovne supstance, dobija negativan predznak. Po drugom pristupu i civilizacija dobija izrazito pozitivno značenje, jer se ljudski napredak sagledava kroz tehnologiju i svijet materijalnih stvari. Očigledno je da je osnovna razlika između kulture i civilizacije u razdvajanju duhovnih i materijalnih tvorevina, s tim što se ovo određenje mora prihvatiti uslovno, jer se oštra linija između duhovnog i materijalnog ostvarenja, ne može povući. Kultura se, prema glavnim institucionalnim sadržajima i oblicima, može podijeliti na: kulturu simboličke komunikacije, saznavnu kulturu, normativnu kulturu, vrijednosnu kulturu i kulturu potreba^[19].

Kultura simboličke komunikacije predstavlja ostvarenja u obliku znaka, jezika i značenja. Saznavno-iskustvena kultura se odnosi na ideje, predstave i zamisli. Normativnu kulturu određujemo kao dio kulture koji se odnosi na opšte uređenje ljudskog ponašanja (tradicionalna kultura, svakodnevna, moralna i pravna kultura). Vrednosna i kultura potreba predstavljaju temelj cjelokupne kulture. Kao jedna od osnovnih (primarnih) potreba u okviru kulture potreba je i *potreba za sigurnošću i bezbjednošću*, što je i predmet ovog rada. Kulturu bezbjednosti tako možemo predstaviti kao supkulturu potreba, jer potreba za bezbjednošću je potreba za ostvarenjem čovjeka, tačnije potreba za razvoj njegovih sposobnosti. Važno je naglasiti da kultura bezbjednosti može biti ostvarena kao i sve ostale kulture potreba kroz normativne, vrednosne i saznavne komponente. Potreba predstavlja sopstveni uslov egzistencije, samim tim treba shvatiti potrebu za bezbjednošću kao egzistencijalnu potrebu, čijem gašenjem ili umanjeanjem čovjek kao ličnost nestaje. Bezbjednost polako prestaje biti privilegija određene skupine društva, već lagano postaje pravo i obaveza običnih građana i grupa u koje se oni udružuju. Kultura bezbjednosti nam omogućava da utvrdimo neka razmišljanja o bezbjednosti i sistemu kao cjelini, njegovim pojedinim djelovima unutar posebnih grupacija (supkultura). Najprikladnija za određenja pojma kulture bezbjednosti je definicija Buta i Vilera, kojom oni smatraju da se bezbjednost može dostići samo ako se shvata kao proces *emancipacije*^[20]. Proces emancipacije se ostvaruje kroz kulturu bezbjednosti, odnosno kroz njen razvoj. Kroz kulturu bezbjednosti postiže se i oslobođanje od zavisnosti i potčinjenosti instituciji, državi, međunarodnoj organizaciji odnosno dobija se samostalnost u odlučivanju subjekata bezbjednosti o sopstvenoj sudbini^[21].

¹⁸ Dalibor Kekić, *Kultura bezbjednosti u savremenim shvatanjima*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2004.

¹⁹ Miroslav Pečuljić i Vladimir Milić, *Sociologija*, Institut za političke studije, Beograd, 1994.

²⁰ Steve Smiyh and John Baylis, *Globalization of World Politics*, Oxford University Press, New York, 2001.

²¹ Terry Terrif, Stuart Croft, Luci James and Patrick M. Morgan: *Security Studies Today*

Kultura bezbjednosti se ispoljava kroz *mišljenje bezbjednosti*, odnosno razmišljanje o bezbjednosti. Kako mi mislimo o bezbjednosti takav nam je i stepen bezbjednosne kulture. Drugi način ispoljavanja kulture bezbjednosti je u vidu *ponašanja bezbjednosti*, (preciznije govoreći predstavlja spoljašnju manifestaciju kulture bezbjednosti). Ovaj oblik ispoljavanja bezbjednosti nalakše je sagledati kroz misao Marka Miljanova o čojstvu i junaštvu; ponašanje bezbjednosti nije samo čuvati se i neutralisati bezbjednosne prijetnje i izazove već čuvati druge od sebe, naročito kroz *saradnju i prijateljstvo*. Treći vid ispoljavanja kulture bezbjednosti je *odnos i pristup bezbjednosti* – predstavlja spremnost i sposobnost da se odgovori na prijetnje i izazove bilo u materijalnom bilo u duhovnom smislu. Stoga ovaj vid ispoljavanja kulture bezbjednosti dolazi do izražaja tek kada se prijetnje ostvare ili se uoče izazovi bezbjednosti.

Kulturu bezbjednosti možemo shvatiti kao *vrijednost*, ono što je neophodno da ljudi posjeduju. Poželjnost se odnosi kako na ciljeve tako i na ideale koje ljudi ne mogu do kraja da materijalizuju i ostvare, stoga su vrijednosti podsticajni motivi ponašanja i aktivnosti. Drugi način shvatanja kulture bezbjednosti je *interes*; jer je interes svake jedinice da bude bezbjedna i kroz kulturu bezbjednosti ona taj svoj interes pokušava da ostvari i nametne. Ostvarenje interesa ide u smjeru zadobijanja onoga što je u suštini najbitnije za ljude, sopstvenih uslova egzistencije – potreba. *Potreba* za bezbjednosšću je osnovna (biloška) i duhovna (sekundarna) potreba. Potrebu ovde vidimo kao shvatanje kulture bezbjednosti koja se odnosi na cjelinu – grupu ljudi, te je možemo iskazati kao grupnu potrebu.

Prvu radnju koja se ostvaruje u okviru kulture bezbjednosti mogli bi nazvati *opažanje bezbjednosti*. Bezbjednosna kultura ima smisla ako je prisutna svijest o bezbjednosnim prijetnjama i izazovima. Postavlja se pitanje da li je izazov i prijetnja po bezbjednost prisutna samo kada ju je moguće identifikovati našim čulima i kada je određen izazov i prijetnja pitanje bezbjednosti, koji je prag bezbjednosti, i da li ono što se dešava izvan ljudskog razumijevanja svijeta možemo karakterisati pitanjem bezbjednosti. Kada se bezbjednosna prijetnja ostvari dolazi na red *otklanjanje posljedica bezbjednosne prijetnje*. To je drugi stepen kada dolazi do saniranja posljedica na „terenu“. Treći stepen jeste *proučavanje novih iskustava i naučno istraživanje*. Ova radnja obuhvata nauku o bezbjednosti. U okviru ovog dijela kulture bezbjednosti nalazi se i projekcija i predviđanje mogućih budućih bezbjednosnih pojava, kao i moguća primjena postupaka i sredstava na buduće pojave. Četvrti stepen jesu *primjena novih bezbjednosnih iskustava*. Proističe iz prethodnog stepena i predstavlja spremnost i sposobnost da se stečena iskustva primjene na nova događanja na svjetskoj sceni. Posljednja radnja kulture bezbjednosti jesu *preventivne djelatnosti*. Ovaj dio u kulturi bezbjednosti predstavlja sve mjere, postupke i radnje koje se sprovode u cilju sprečavanja bezbjednosnih izazova i prijetnji, kao pravovremen odgovor na sve pojave u okviru bezbjednosti, u cilju predupređivanja mogućih neželjenih posljedica po zdravlje i život građana^[22].

U raščlanivanju pojma kulture bezbjednosti, potrebno je navesti i moguće nivoe prema kojima se preduzimaju odgovarajuće akcije predviđene kulturom bezbjednosti. Prvi nivo za preduzimanje akcija je globalni, gdje je to vrlo teško izvodivo, jer ne postoji istomišljenost u svetskim odnosima, odnosno postoji „anarhično ponašanje“ aktera bezbjednosti^[23]. Drugi

²² Dalibor Kekić, *Kultura bezbjednosti u savremenim shvatanjima*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2004.

²³ Terry Terrif, Stuart Croft, Luci James and Patrick M. Morgan: *Security Studies Today*

moćni nivo preduzimanja akcija je regionalni. I ovdje postoje određeni problemi u preduzimanju akcija kulture bezbjednosti, ali je ipak perspektiva za saradnju u bezbjednosti veća s obzirom da prijetnje operišu na mnogo manjim distancama, zbog čega će međusobni odnosi u bezbjednosti sa susjedima naginjati ka prioritetu. Treći nivo preduzimanja akcija jeste nacionalni, odnosno državni nivo. Ovaj nivo ima koherentniju sliku bezbjednosti, tako da je djelatnost kulture bezbjednosti mnogo bolje koordinisana na ovom nivou. Međutim, i ovdje postoje određeni problemi po pitanju efektivnosti postizanja zajedničkih vrijednosti u bezbjednosti. Četvrti nivo je kultura bezbjednosti određenih interesnih grupa, klasa i pojedinaca kao najorganizovanijih cjelina, gdje je stepen razvijenosti kulture bezbjednosti među njenim članovima ujednačen.

Uloga kulture bezbjednosti u savremenom konceptu je prije svega u emancipaciji pojedinaca i grupa. Emancipacijom se smatra oslobađanje od potčinjenosti, zavisnosti i ugnjetavanja radi dobijanja samostalnosti, ali i oslobađanje ljudi (kako pojedinaca, tako i grupa) od fizičkih i psihičkih pritisaka koji ih ograničavaju u ostvarivanju onoga što bi oni htjeli slobodno da rade. Konačni cilj emancipacije pojedinaca je potpuno oslobođenje od raznih pritisaka i uticaja. Znači, emancipacija je proces u okviru kulture bezbjednosti. Emancipacijom se dostiže svijest o postojanju prijetnji, izazova i rizika i spremnost da se odgovori na njih, pri čemu se neće dovesti u opasnost životi ljudi i njihovih dobara. Kultura bezbjednosti ima ulogu da se kroz obrazovanje, vaspitanje i iskustvo pojedinaca, društvenih grupa i naroda dostigne adekvatan odnos prema bezbjednosnim pitanjima. Taj odnos prema bezbjednosti mora biti u skladu sa postojećim sistemom bezbjednosti, ne dovodeći u pitanje opstanak ljudi kao i drugih subjekata bezbjednosti. Na neki način, konceptom bezbjednosti postavljaju se željeni standardi u razmišljanju i ophođenju prema bezbjednosti, tačnije ono što je zamišljeno savremenim konceptom bezbjednosti, kulturom bezbjednosti se pretvara u stvarnost.

Edukacijom kao dijelom kulture bezbjednosti, subjekti bezbjednosti se usmjeravaju ka rješavanju međusobnih sukoba mirnim putem. Ljudi formiraju mišljenje o novim pitanjima bezbjednosti, postaju ih svjesni. Pojedincima, sagledavanjem savremenog koncepta, odnosi na međunarodnoj sceni postaju jasniji. Oni su uz pomoć učenja i razumijevanja svog položaja u međunarodnom sistemu vremenom postali njegovi glavni kreatori. Pojedinaac je sada svjestan da više nije odgovoran samo svojoj državi ili recimo opštini, nego ima osjećaj odgovornosti za drugog pojedinca koji je kilometrima daleko od njega. Kultura bezbjednosti u savremenim shvatanjima je takav obrazac mišljenja, ponašanja i ophođenja, kojim se uzimaju u kvir opsežna shvatanja pojma pojma bezbjednosti, tačnije uzimaju se u obzir svi zahtjevi koji su postavljeni konceptom. Njome se moraju uvažiti sve vrste oblika bezbjednosti: pojedinačne, vojne, ekološke, ekonomske i dr. Ona svojim okvirom obuhvata i postojanje zamisli kolektivne bezbjednosti, kolektivne odbrane i unapređenja i širenja stabilnosti. Može se konačno potvrditi da je kultura bezbjednosti promjenljiva kategorija koja se pod uticajem promjena sistema i koncepta bezbjednosti i sama mijenja. Koliko široko shvatamo bezbjednost, tako shvatamo i kulturu bezbjednosti, koliko referentnih objekata razaznajemo toliko nam je i kultura bezbjednosti složenija.

3. UDESI KAO RIZIK U ŽIVOTNOJ SREDINI

3.1. *Pojam, karakteristike i mjesta nastanka udesa*

Postoji mnogo različitih razmatranja pojma udes i akcident u zavisnosti od pristupa, pravnih sinonima i definicija usvojenih od strane odgovarajućih međunarodnih organizacija. Zajedničko svim razmatranjima je da je udes ili akcident nekontrolisani događaj nastao prilikom procesa proizvodnje, transporta ili skladištenja, u kojem je došlo do oslobađanja određenih količina opasnih materija u vazduh, vodu ili zemljište, i to na različitom teritorijalnom nivou, što za posledicu može imati ugrožavanje života i zdravlja ljudi, uništavanje materijalnih dobara i značajno narušavanje životne sredine. Prema usvojenoj direktivi Evropske zajednice, akcident predstavlja pojavu velike emisije opasnih materija, požara ili eksplozije nastale kao rezultat neplanskih događaja u okviru neke industrijske aktivnosti, koja ugrožava ljude i životnu sredinu, odmah ili nakon određenog vremena, u okviru ili van granica preduzeća, i to uključujući jednu ili više opasnih materija. Svaki udes ili akcident ima određene specifičnosti tako da se svaki mora pojedinačno posmatrati u zavisnosti od vrste, jačine tj. prostornog obuhvata, obima posledica i vremenskog trajanja. Mogu se izdvojiti neke osnovne karakteristike udesa i akcidenata:

- Specifični su s obzirom na mogućnost nastanka, prevenciju, obim mogućih posledica i način sanacije,
- Relativno su nepredvidivi u odnosu na vrijeme i vrstu udesa, kao i lokaciju kada se radi o transportu,
- Zahtijeva se trenutno reagovanje prema ranije utvrđenim organizacionim mjerama,
- Po mjestu nastanka mogu biti vezani za fiksne instalacije ili za transport,
- Često se ne raspolaže potrebnim ili dovoljnim informacijama i opremom za brzo reagovanje, pa procjena vrste i stepena opasnosti nije pouzdana, što povećava prostornu ugroženost, obim posledica po ljude i životnu sredinu kao i dimenzije šteta,
- Otklanjanje posledica i sanacija štete su veoma teški i zahtijevaju dugotrajan proces,
- Sprečavanje nastanka udesa ili akcidenta zahtijeva kompleksne mjere prevencije, razrađen informacioni sistem i odgovarajuće mjere smanjenja negativnih posledica.

U odnosu na trajanje i tok udesa ili akcidenta mogu se definisati određene faze, što može biti od značaja prilikom odgovora na njih i na izbor aktivnosti koje treba preduzimati u cilju prevazilaženja njihovih negativnih posledica. To su:

1. prva faza, vrijeme prije nastanka udesa i u njoj je potrebno preduzeti sve preventivne mjere da bi se spriječio udes ili akcident,
2. druga faza, vrijeme trajanja udesa, odnosno vrijeme kada je potrebno pristupiti spašavanju života i preduzeti mjere zaštite najugroženijih,
3. treća faza se odnosi na vrijeme neposredno nakon udesa, kada se pruža prva i medicinska pomoć u okviru zdravstvene službe i obezbjeđuje opstanak u nepovoljnim uslovima,
4. četvrta faza predstavlja vrijeme posle udesa, kada se preduzimaju mjere sanacije i otklanjanja posledica udesa.

Na osnovu analize i procjene rizika, moguće je za svaki konkretan slučaj odrediti zone ugroženosti, nakon nastanka udesa ili akcidenta. Glavne zone su:

- I. prva zona je zona u kojoj je nastao udes i u kojoj se pružanje prve pomoći ugroženom stanovništvu svodi na efikasnu primjenu zaštitnih sredstava,
- II. druga zona se može definisati vremenskom kategorijom u vremenskom intervalu od 10 do 30 minuta od momenta nastanka udesa i za koje vrijeme dolazi do intenzivnog rasprostiranja opasnih materija. Prostorni obuhvat ove zone zavisi od obima udesa, vrste opasnih materija i uslova koji vladaju na tom prostoru (meteorološki, topografski i dr.). U ovoj zoni je moguće sprovođenja određenih mjera u cilju smanjenja prodora opasnih materija u prostorije, uz istovremenu evakuaciju ugroženog stanovništva,
- III. treća zona je određena teritorijom na kojoj će se opasne materije pojaviti nakon 30 minuta, pa sve dok se bude osjećao njihov uticaj. Ova zona predstavlja definitivnu zonu ugroženosti teritorije nekim udesom ili akcidentom. U njoj se takođe preduzimaju mjere zaštite stanovništva, evakuacija i druge mjere i postupci predviđeni planovima zaštite^[24].

3.1.1 Mjesta nastanka udesa

Rizik od nastanka udesa ili akcidenta postoji tokom cijelog procesa proizvodnje, transporta i skladištenja opasnih materija. Iz ovoga proizilazi da se kao mjesta nastanka udesa mogu identifikovati:

1. proizvodna i tehnološka postrojenja u kojima opasne materije učestvuju u procesu proizvodnje;
2. skladišta, magacini i objekti u kojima se deponuju ili čuvaju opasne materije;
3. sredstva i komunikacije kojima se prevoze opasne materije.

Prema podacima Međunarodne organizacije za rad (ILO) u svijetu se, procentualno, oko 40% od ukupnog broja udesa dogodi u proizvodnim pogonima, oko 35% udesa se dešava pri transportu, a oko 25% se odnosi na udese prilikom skladištenja. Udesi vezani za fiksne instalacije obuhvataju eksplozije materija u procesu proizvodnje i skladištenja, požare opasnih materija i ispuštanje toksičnih materija u životnu sredinu. Udesi u transportu su vezani za drumski, željeznički i vodeni saobraćaj, s tim što su procentualno najzastupljeniji udrumskom saobraćaju. Prema raspoloživim podacima, u bivšoj Jugoslaviji je prije uvođenja sankcija 1992. godine, godišnje registrovano od 20 do 25 udesa manjeg obima, koji u najvećem broju slučajeva nisu prelazili okvire industrijskog kompleksa^[25]. Proizvodnja i upotreba opasnih materija je u stalnom porastu. U principu, u svakoj državi, postoji određeni broj postrojenja u kojima se u okviru redovne djelatnosti proizvode i primjenjuju opasne materije, vrši njihov transport, njihovo skladištenje i čuvanje, pa tako postoji stalna potencijalna opasnost od njihovog nekontrolisanog dospijevanja u živu sredinu. Lokacijski, opasne materije su uglavnom vezane za veće gradove, industrijske centre i uz najznačajnije saobraćajnice. Poseban problem predstavlja činjenica da se ne može predvidjeti kada će doći do nekog udesa i gdje će do udesa doći. Zbog toga su industrijski najrazvijenije zemlje, uz pomoć međunarodnih organizacija, donijele brojne programe, predloge, preporuke, i konvencije koji se odnose na prevenciju, pripravnost, odgovor na udes, mjere zaštite i sanacije.

²⁴ Dragan Filipović, *Geoprostorno modelovanje rizika u životnoj sredini*, Geografski fakultet, Beograd, 2000.

²⁵ <http://www.prezentacije.mup.gov.rs>

3.2. Analiza i procjena rizika

Rizik je funkcija vjerovatnosti nastanka štetnih dejstava po zdravlje čovjeka i težine nastalih oštećenja (opseg štetnog dejstva). S obzirom na vjerovatnost nastanka i težinu štetnog dejstva rizici se obično razvrstavaju u tri kategorije: normalna, srednja i neprihvatljiva. Ne postoji 100%-na sigurnost, uvijek postoji mogućnost da se pojave štetna dejstva po životnu okolinu, uzrokovana pojavom neke opasne materije^[26]. Metoda analize i procjene rizika ima za cilj da identifikuje i kvantifikuje područja, gdje potencijalno može doći do udesa ili akcidenta. To je multidisciplinarni istraživački proces koji mora biti stručno i naučno zasnovan. Dobro urađena procjena rizika je preduslov za adekvatno planiranje prevencije, pripreme reagovanja na udes i sanaciju posledica. Ujedno, ova procjena pruža dovoljno relevantnih podataka za proces upravljanja rizikom jednim industrijskim postrojenjem i njegovim okruženjem. Mogućnost nastanka udesa širih razmjera, ugrožavanje života ljudi i opasnost trajnog narušavanja životne sredine i materijalnih dobara, uticali su na pokretanje i usavršavanje određenih postupaka i aktivnosti kako bi se preventivnim djelovanjem rizik od udesa smanjio na najmanju mjeru, a ako do udesa dođe bude pripremljen adekvatan odgovor na udes i efikasno sanirana ugrožena teritorija. Proces procjene rizika se može podijeliti prema različitim kriterijumima i u zavisnosti od obima kompleksnosti sagledavanja problema. Svaki od dijelova, svojim kvalitativnim karakteristikama, zasebno čini kompleks postupaka i usavršavanje saznanja iz ove oblasti. Uobičajeno se proces procjene rizika sastoji iz sledećih dijelova ili cjelina:

1. **Identifikacija opasnosti od udesa.** Predstavlja osnovu za proces upravljanja rizikom jer je u ovoj fazi potrebno obezbjediti sve informacije o postrojenju u kojem potencijalno može doći do udesa ili akcidenta. Neophodno je prikupiti podatke o tehnološkom procesu i prisustvu tj. bilansima opasnih materija. Glavni cilj identifikacije je da ukaže na sve slabe tačke u procesu proizvodnje, skladištenja i transporta opasnih materija, gdje može doći do nastanka udesa. U ovoj fazi prikupljaju se svi potrebni podaci o opasnim aktivnostima i opasnim materijama, neophodnim za analizu posledica i procjenu rizika.
2. **Modelovanje razvoja udesa i posledica.** Ova faza ima za cilj da predvidi obim mogućih posledica udesa i veličinu štete. Na osnovu prikupljenih podataka o opasnim materijama, rizičnim aktivnostima i mogućim tačkama nastanka udesa u procesu proizvodnje i postrojenjima, potrebno je simulirati mogući razvoj događaja koji obuhvata sagledavanje mogućeg obima udesa i posledica po život i zdravlje ljudi i životnu sredinu, kao i veličinu štete.
3. **Analiza povredivosti.** Analiza povredivosti predstavlja veoma značajnu fazu koja treba da identifikuje sve „osjetljive“ objekte u okolini industrijskog postrojenja, odnosno sve ono što može biti pod nepovoljnim uticajem nekontrolisano oslobođenih opasnih materija. Pored povredivih objekata, u ovoj, fazi potrebno je odrediti mogući obim tj. nivo udesa i procjeniti širinu ugrožene oblasti. Cilj je da se dobiju podaci o mogućim posledicama udesa ili akcidenta.
4. **Ocjena rizika.** Ocjena rizika predstavlja četvrtu fazu u kojoj slijedi kvantifikovanje svih rezultata iz prve tri faze. Ocjena rizika predstavlja proces kojim se određuje rizik na osnovu vjerovatnoće nastanka udesa i obima mogućih posledica po život, zdravlje ljudi i životnu sredinu. Radi lakšeg određivanja vjerovatnoće nastanka udesa koristi se

²⁶ Milna Tudor i Jasmina Havranek, *Analiza rizika u hrani*, Sveučilište u Zagrebu, Agronomski fakultet, 2008.

identifikacija opasnosti, dok se obim mogućih posledica utvrđuje na osnovu modelovanja tazvoja udesa i podataka dobijenih analizom povredivosti.

5. **Plan zaštite i prevencije od udesa.** U ovoj fazi predlažu se aktivnosti za otklanjanje mogućnosti nastanka udesa, kako bi rizik bio prihvatljiv. Pod ovim se podrazumijeva preduzimanje preventivnih mjera kao i definisanje sadržaja planova zaštite od udesa. Donošenjem planova zaštite obezbjeđuje se organizovanje i priprema svih subjekata, opreme i tehnike radi najadekvatnijeg odgovora u slučaju udesa uz najmanje moguće posledice. Da bi planovi zaštite odgovorili postavljenom zadatku moraju se usaglasiti sa tezultatima iz prethodne četiri faze.
6. **Postupak reagovanja (odgovora) na udes.** Ovaj postupak obuhvata skup mjera i aktivnosti koje se preduzimaju na osnovu razultata faza analiza povredivosti i ocjena rizika, a u skladu sa planom zaštite. Ova faza ima imperativ da definiše sve aktivnosti sa ciljem da se udes zaustavi i izuluje, ograniče njegovi efekti i minimiziraju posledice, kao i da se stvore uslovi za praćenje postudesne situacije. Postupak odgovora na udes započinje onog trenutka kada se dobiju prve informacije o udesu, koje sadrže podatke o mjestu i vremenu udesa, vrsti opasnih materija koje su prisutne, procjeni toka udesa, procjeni rizika po okolinu, procjeni obima udesa i obima posledica i druge značajne podatke za odgovor na udes. Postupak odgovora na udes mora se odvijati u skladu sa planom zaštite na mjestu udesa i u skladu sa situacijom na terenu.
7. **Monitoring postudesne situacije.** Praćenje i sistem kontrole određenih štetnih materija na području na kojem je došlo do udesa predstavlja sistem monitoringa, koji se sprovodi sa ciljem da se dobije precizna slika kontaminacije ugrožene teritorije. Praćenje kvaliteta sredine na području na kojem se dogodio udes je jedan od prvih koraka, koji prethodi sanaciji područja i ima za cilj kontrolu sadržaja opasnih štetnih materija, odnosno određivanje njihovog nivoa.
8. **Mjere otklanjanja posledica udesa.** Mjere za otklanjanje posledica udesa (sanacija) su dio procesa upravljanja rizikom, koje imaju za cilj praćenje postudesne situacije, obnavljanje i sanaciju životne sredine, vraćanje u prvobitno stanje, kao i otklanjanje opasnosti od mogućeg ponovnog nastanka udesa. Da bi se sanacija uspješno sproveda mora da obuhvati izradu plana sanacije i izradu izvještaja o udesu. Navedeni metodološki pristup kvalitativno otvara mogućnost definisanja pod kojim uslovima će rizik od rada opasnih postrojenja, na određenom prostoru, biti prihvatljiv i na koji način se može obezbjediti dobro upravljanje rizikom od udesa. Potreba za procjenom rizika u životnoj sredini nastala je kao rezultat povećane svijesti o nužnosti zaštite životne sredine. Postalo je očigledno da mnogi industrijski i razvojni projekti izazivaju neželjene posledice u životnoj sredini, koje bi se mogle spriječiti postojanjem razrađenog mehanizma upravljanja rizikom od udesa ili akcidenta^[27].

3.3. Požari

3.3.1. Uzroci požara

Znanje izazivanja i održavanja vatre, njena primjena za zagrijavanje, spremanje hrane, osvetljenje i zaštitu od neprijatelja označili su početak civilizacije. Korištenje vatre omogućilo je čovjeku kvalitetniju ishranu, a održavanje povoljnijih mikroklimatskih uslova za boravak omogućilo je preživljavanje i u vrijeme hladnih zima. Pečenjem oblikovanih i osušenih

²⁷ Dragan Filipović, *Geoprostorno modelovanje rizika u životnoj sredini*, Geografski fakultet, Beograd, 2000.

proizvoda od gline dobijeni su lagani sudovi koji su se mogli koristiti za čuvanje vode za piće, kuvanje i slično. Vještina uređenja i održavanja ložišta prenosila se generacijama, jer je izazivanje vatre često bilo naporno i neizvjesno. Davno je uočeno da, osim svjetlosti, iz vatre dolazi toplota, koja je nekad prijatna ali može i da opeče, dolazi i dim koji iritira oči i grlo, izaziva glavobolju a nekad i smrt. Vatri su pridavana različita svojstva, a njena vizuelna neobičnost bila je povod da se slavi ili vezuje za božanstva. Do današnjih dana u mnogim prilikama vatrom se obilježava živost, borbenost, vjera u pobjedu i sl. (plamen svijeće, kandilo, olimpijska vatra, „vječna vatra“ na memorijalnim mjestima itd.). Davno je shvaćeno da vatra može biti „dobar sluga i zao gospodar“. Veliki katastrofalni požari u civilizovanim društvima bili su motivi da se traže razlozi njihovog nastanka, razvoja i prerastanja u akcident koji je pogađao veliki broj ljudi, a ponekad i čitav grad.

Požari vijekovima nanose ogromne materijalne štete, a vrlo često uzimaju i ljudske živote. Takođe, u nekim slučajevima štete se ne mogu procijeniti uobičajenim mjerilima kao što su na primjer štete koje nanose požari raznim kulturnim i istorijskim spomenicima. Zahvaljujući dostignućima nauke i tehnike danas se u velikom broju slučajeva može uspješno suprostaviti opasnostima koje nastaju kao posledica od požara, ne samo zbog toga što su razna tehnička ostvarenja doprinijela povećanju sigurnosti, već i zbog toga što se danas mogu objasniti sve pojave koje su od uticaja za nastajanje požarne opasnosti. Uzrokom požara može se smatrati svaki toplotni izvor koji u okolni prostor zrači dovoljno toplotne energije, usled čega dolazi do paljenja zapaljivih materijala u okruženju. U praksi pojam uzroka požara je znatno širi, jer se u uzroke požara ne svrstavaju samo razni toplotni izvori. Na primjer, vrlo čest uzrok požara je čovjek koji namjerno a najčešće nemarom i nepažnjom, prema statističkim podacima, izazove više od polovine svih požara. Takođe, prema istim ovim podacima, najčešći uzroci požara su:

- otvoreni plamen i užarena tijela (i užarene čestice, varnice),
- prenošenje toplote,
- oslobođena toplota pri trenju,
- samopaljenje,
- prirodne pojave,
- hemijske reakcije,
- električna energija.

Skoro svaki plamen koji prati procese sagorijevanja, s obzirom na stepen zagrijanosti, može dovesti do paljenja zapaljivih materijala. Slično je i sa različitim užarenim, odnosno usijanim tijelima, ili djelićima ovakvih tijela, odnosno varnicama. Ako se uporede temperature paljenja različitih zapaljivih materijala i stepen zagrijanosti plamena koji prati različita sagorijevanja, lako se uviđa da je u većini slučajeva temperatura plamena znatno viša nego što su temperature paljenja. Temperature paljenja obično iznose nekoliko stotina stepeneni dok, na primjer, temperatura plamena koji se javlja pri sagorijevanju svjetlećeg gasa iznosi oko 2.000°C , temperatura plamena pri sagorijevanju različitih zapaljivih tečnosti se kreće oko 1.500°C , dok plamen obične šibice ima temperaturu od nekoliko stotina stepeni^[28]. Otvoreni plamen takođe može biti uzrok aktiviranju eksplozivnih sistema koje sa vazduhom obrazuju zapaljivi gasovi, pare zapaljivih tečnosti i prašina. Prilikom međusobnog trenja čvrstih dijelova ili komada može doći do takvog oslobađanja toplote, da ona može biti dovoljna da zagrije neku zapaljivu materiju do njene tačke paljenja. Iako u praksi postoje

²⁸ Veljko Kostić, *Preventivna zaštita od požara*, Vatrogasni savez Jugoslavije, 1968.

brojne mogućnosti, požari ovakve vrste ipak nisu čest slučaj. Kao primjer možemo uzeti pregrijavanje pri trenju pokretnih dijelova na raznim tipovima mašina, zatim pri trenju kaiševa o kaišnike itd. Egzotermne hemijske reakcije, odnosno reakcije pri kojima se oslobađa toplotna energija, mogu biti uzročnik požara ukoliko je razvijena toplotna energija dovoljna da izazove paljenje neke zapaljive materije. Na primjer, zabilježeni su slučajevi paljenja slame pod uticajem azotne kiseline, požari na cjevovodima i drugim instalacija, ili na bocama sa kiseonikom, ako je za podmazivanje ovih instalacija ili ventila korišteno neadekvatno mazivo, ili pak kiseonik dođe u dodir sa raznim masnim materijama, zatim požar nastao usled razvijanja temperature pri reakciji vode i negašenog kreča odnosno kalcijum-oksida. Prirodne pojave kao što su munja, grom, sunčeva toplota, rad vulkana, zemljotresi, pa i vjetrovi mogu izazvati požare direktno ili indirektno. Primjer prirodne pojave koja direktno dovodi do požara je aktivni vulkan, tačnije vulkanska lava, dok zemljotres požar izaziva indirektno rušenjem raznih uređaja i instalacija u kojima se odigravaju procesi sagorijevanja. I vjetar se u stručnoj literaturi ubraja u prirodne pojave koje mogu biti uzrok izbijanja požara. Međutim, o vjetru se prije može govoriti kao faktoru koji utiče na prenošenje ili širenje požara, nego kao uzroku požara. Vjetar, odnosno cirkulacija vazduha, pri mnogim požarima doprinosi naglom prilivu kiseonika na mjesto sagorijevanja, što znači da se proces sagorijevanja ubrzava. Takođe, pod uticajem vjetra može doći do prenošenja dijelova zapaljene materije, ili usijanih čestica, na prilično velika rastojanja. U rijetkim slučajevima i sunčeva toplota može dovesti do paljenja zapaljivih materija, na primjer, kada sunčevi zraci padaju na staklo kada se iza njega nalazi zapaljivi materijal. Prema statističkim podacima električna energije je jedan od čestih izazivača požara, a naročito u raznim industrijskim pogonima i stambenim objektima. S obzirom na činjenicu da su danas svojstva električne energije dobro poznata, a samim tim i način zaštite od opasnosti koje ona nosi, može se slobodno reći da je najveći broj ovakvih požara posledica ljudskih propusta i nepažnje pri korištenju raznih električnih uređaja i instalacija.

3.3.2. Požari u industriji

U hemijskoj industriji izražene su opasnosti od zapaljivih gasova i zapaljivih tečnosti, što znači da su u pogonima hemijske industrije mogući brojni uzroci požara. Na primjer, opasnosti od eksplozija eksplozivnih sistema, opasnosti od pojave statičkog elektriciteta, od samozagrijavanja i samopaljenja, od toplote koja se oslobađa pri egzotermnim hemijskim reakcijama i sl. Ove opasnosti su u hemijskoj industriji potencirane činjenicom da se odvijaju u sredini gdje inače postoje mnoge mogućnosti za izbijanje požara. Drugim riječima, svako izbijanje požara u hemijskom pogonu lako nailazi na odgovarajuću podlogu, tako da se i najmanji požar za vrlo kratko vrijeme može razviti i proširiti. U rafinerijama, kao i u drugim industrijskim oblastima, opasnosti od požara mogu se podijeliti u dvije grupe. U jednu grupu se ubrajaju opšte opasnosti od požara o kojima je već bilo riječi, odnosno one koje mogu doći do izražaja i na drugim mjestima, u drugim industrijskim pogonima, dok drugu grupu opasnosti predstavljaju one koje su karakteristične za rafinerije, ili drugačije rečeno one koje nisu karakteristične za veći broj različitih industrijskih pogona. Opasnosti koje su karakteristične uglavnom za rafinerije, u stvari su posledica prirode tehnološkog procesa i osobina materija sa kojima se radi, tako da osnovna opasnost u rafinerijama jeste mogućnost pojave eksplozivnih i zapaljivih supstanci iz proizvodnog sistema i njihovo miješanje sa vazduhom.

Za dobijanje celuloze obično se koriste razne vrste drveta, zatim slama i stare krpe. Opasnosti od požara u ovim pogonima uglavnom zavise od korištene sirovine i faze proizvodnje. Prva faza proizvodnje celuloze, a to je sitnjenje sirovine, praćena je najvećim

opasnostima od požara. Pri ostalim fazama najčešće je u primjeni „mokri postupak“, odnosno postupci pri kojima se koriste velike količine vode. Prva faza dodatno je ugrožena ukoliko se kao sirovina za dobijanje celuloze koristi slama. Pri dobijanju slada u pivskoj industriji u opasnije proizvodne faze, prije svega, treba ubrojati pripremu ječma i proces sušenja slada. Pri proizvodnji slada, uz pomoć odgovarajućih mašina, ječam se prvo čisti, a zatim oslobađa od oštećenih zrna i svih primjesa. Ovaj proces prati nastajanje prašine koja sa vazduhom može obrazovati eksplozivne sisteme. Sušenje proklijalog ječma, što je u stvari prekidanje procesa klijanja, obično se vrši pomoću toplog vazduha u etažnim sušionama. Proces sušenja biće praćen ozbiljnijim opasnostima od požara ukoliko prostorije za sušenje nisu u potpunosti obezbijeđene od spoljašnjih uzroka paljenja, kao i od uticaja izvora toplote koji se u etažnim sušionama koriste za dobijanje toplog vazduha. Ne treba zaboraviti na opasnosti od osušenih klica koje otpadaju sa sašunjenog zrna i vremenom se talože na pojedinim mjestima, i ukoliko se ne uklanjaju mogu se zagrijati do tačke paljenja.

Na opasnost od požara u pogonima tekstilne industrije, slično kao i pri dobijanju celuloze, najviše utiče vrsta sirovine koja se koristi i priroda tehnološkog procesa koji se u pogonu obavlja. Najveće opasnosti od požara postoje u predionicama, pri čemu se ne misli samo na proces predenja, nego i na pripremne radove, ali na nivo opasnosti najviše utiče da li se kao sirovina koristi pamuk, vuna ili lan, konoplja i juta. Pogoni za preradu kaučuka, zatim pogoni za dobijanje i preradu gume, kao i pogoni za dobijanje polugumenih proizvoda u nekim fazama prerade, spadaju u vrlo opasne industrijske pogone. Pojedine vrste mehaničke obrade metala, kao što su na primjer, kovanje, bušenje, obrada na strugu i sl., naročito ako su korišteni metalni dijelovi od aluminijuma, magnezijuma, titana, torijuma i cirkonijuma mogu predstavljati eventualne uzroke za nastajanje požara. Isto je i sa zavarivanjem i sječenjem metala, koje se danas obavlja ne samo u pogonima metaloprerađivačke industrije već i na mnogim drugim mjestima, čak i na otvorenom prostoru. Odavno je, na veliku žalost, poznata činjenica da je najveća opasnost koja može zadesiti jedan rudnik požar ili eksplozija. Požari ili eksplozije mogu izazvati katastrofalne posledice u rudnicima, a takvih je primjera u bližoj i daljoj prošlosti zaista mnogo. U ovakvim nesrećama, pored velikih materijalnih šteta, skoro redovno dolazi i do gubitka velikog broja ljudskih života. Nisu samo industrijski pogoni izloženi opasnostima od požara i eksplozija, već one postoje i često dolaze do izražaja i u mnogim privrednim i drugim oblastima. Ovde se posebno misli na opasnosti u saobraćaju, skladištima, poljoprivredi i šumarstvu gdje su prosječni požari veoma opasni i izrazito skupi. Takođe, ne treba zaboraviti ni opasnosti od požara u radioktavnoj sredini, odnosno na onim mjestima gdje se radi sa radioktavnim materijalima o čemu će više biti govora u zasebnom poglavlju.

3.4. Saobraćaj

Promjena društvene strukture stanovništva, u smislu stalne koncentracije u gradovima i mjestima sa razvijenim komunikacijama, nagli razvoj tehnike i tehnologije, brzi porast životnog standarda i stalna progresivna težnja čovjeka za brzim kretanjem, doveli su svijet u situaciju da se sukobljava sa sve ozbiljnijim problemima buke i aerorozagađenja. Zbog toga saobraćaj kao posledica transporta ljudi i materijalnih dobara i sve intenzivijna degradacija životnih uslova, postaju najsloženiji problemi pred kojima se nalaze savremeni gradovi. Osnovu ulične mreže u većini gradova čine saobraćajnice niskog kapaciteta. Usled nedovoljno razvijene saobraćajne mreže, neadekvatnih elemenata uličnih profila, loše međusobne povezanosti pravaca i nedostatka tangećijalnih poteza, saobraćajni tokovi iz raznih dijelova grada odvijaju se kroz centralnu zonu. Kao posledica ovakvog stanja javljaju

se saobraćajna zagušenja koja dovode do brojnih zaustavljanja i startovanja vozila a time i do znatno veće emisije buke i izduvnih gasova.

Ugljenmonoksid, azotni oksidi i formaldehid smatraju se tipičnim predstavnicima zagađenja vazduha porijeklom od motornih vozila a koji mogu ispoljavati različite štetne efekte na ljude. *Ugljenmonoksid* je gas bez boje, ukusa i mirisa, vrlo je zapaljiv i sa vazduhom obrazuje eksplozivnu smjesu. U vodi se praktično ne rastvara, vrlo je otrovan a intenzitet štetnog djelovanja zavisi od njegove koncentracije u okruženju. Od *oksida azota* najveću neposrednu opasnost predstavljaju dioksid azota NO_2 i njegov polimer N_2O_4 . Dioksid azota je gas mrke boje sa karakterističnim mirisom i beznačajno se rastvara u vodi. *Formaldehid* je bezbojan gas oštrog mirisa, lako se rastvara u vodi a manifestuje se kroz razdraženje respiratornih puteva i sluzokože očiju i nosa. *Sumpordioksid* je gas bez boje, oštrog mirisa, dobre rastvorljivosti u vodi, pri čemu se stvara sumporna kiselina koja, u zavisnosti od koncentracije, može imati i fatalne posledice po život čovjeka. *Ugljovodinic*i obuhvataju grupu jedinjenja tipa C_xH_y koja se međusobno razlikuju količinom atoma ugljenika i vodonika u molekulu ili se razlikuju u strukturi. Za ugljovodinike parafinskog i olefinskog tipa je karakteristično da daju izduvnim gasovima neprijatan miris i razdražujuće osobine. Produkti fotohemijske reakcije ugljovodnika HC sa oksidima azota NO_x su jedan od glavnih uzroka zagađivanja vazduha koje je poznato pod nazivom smog. Policiklični aromatični ugljovodinic (antracen, fenatren, fluoren, bezopiren i mnogi drugi) su nosioci kancerogenog dejstva izduvnih gasova. Čađ je tvrdi filtrat izduvnih gasova koja se u osnovi sastoji od čestica ugljenika. Količina koja se susreće u izduvnim gasovima motora ne predstavlja neposredno opasnost po zdravlje čovjeka. Osnovne smetnje od čađi su smanjenje vidljivosti i pojava neprijatnog osjećanja prljavog vazduha. Štetne osobine po zdravlje čovjeka nema ni ugljenik sadržan u čađi, već druge materije koje ona sadrži, posebno kancerogeni ugljovodinic, koji se na različite načine izdvajaju iz čađi. Ipak, najveći uticaj na zdravlje ljudi imaju ugljenmonoksid, azotni oksidi, formaldehid i olovo čiji se uticaj na čovjeka manifestuje na različite načine^[29].

Ugljenmonoksid ispoljava akutno i hronično djelovanje. On ima 200-250 puta jači afinitet za gvožđe hemoglobina od kiseonika i na taj način uslovljava hipoksiju odnosno anoksiju. Prisustvo ugljenmonoksida u krvi pomjera krivu disocijacije oksihemoglobina u lijevu stranu i na taj način ubrzava pojavu hipoksije. Ugljenmonoksid ispoljava 40 puta veću reaktivnost za mioglobin od kiseonika. Budući da je srčani mišić najbogatiji mioglobinom, ugljendioksid stvara karboksimioglobin u miokardu što je od posebnog značaja kod ljudi sa poremećajima krvotoka u srčanom mišiću. Još uvijek je diskutabilno da li vrijednosti ugljenmonoksida koje se nalaze u komunalnoj sredini prouzrokuju poremećaje u procesima ćelijskog disanja koji su od fundamentalnog značaja za život ćelije. Osobe sa urođenim srčanim manama izuzetno su osjetljive na djelovanje ugljenmonoksida, zatim osobe sa povećanim bazalnim metabolizmom, gravidne osobe i febrilni bolesnici. Isto tako ugljenmonoksid potencira astenične tegobe i poremećaje vida. Oštrina vida se značajno smanjuje posle pola časa udisanja vazduha koji sadrži manje koncentracije ugljenmonoksida koje stvaraju svega 3% karboksihemoglobina. Koncentracija ugljenmonoksida od 115mg/m^3 u velikim gradovima sa ogromnim brojem motornih vozila izaziva vrtoglavicu, glavobolju i zamor. Ovim je razumljiviji podatak, da lica umiješana u saobraćajne nezgode imaju najveće vrijednosti karboksihemoglobina^[30].

²⁹ Gojko Beara, *Saobraćaj i životna sredina*, GIRO „Napredak“, Arandelovac, 1985.

³⁰ Gojko Beara, *Saobraćaj i životna sredina*, GIRO „Napredak“, Arandelovac, 1985.

Azotovi oksidi, od kojih su najvažniji azotov monoksid i azotov dioksid, pri hroničnoj izloženosti malim koncentracijama ispoljavaju iritantno djelovanje na sluznice gornjih respiratornih organa, mogu dovesti do karijesa zuba, poremećaja lučenja stomaknog soka i iznemoglosti. Azotov monoksid stvara methemoglobin i djelujući udruženo sa CO ubrzava pojavu hipoksije, dok azotov dioksid nema ovu osobinu nego nadražajno djeluje. Formaldehid je tipičan predstavnik nezasićenih ugljovodonika koji se emituju iz motornih vozila. Hronično djelovanje formaldehida izaziva blokadu aminogrupa u protoplazmi ćelija. Ispoljava nadražaj vežnjača. Udružen sa sumpordioksidom on inhibira kretanje treplji na sluznici nosa, ždrijela, grla i disajnih puteva, a može da dovede do astmatičnih tegoba i ekcema kože. Motorna vozila predstavljaju značajan izvor zagađenja čovjekove okoline olovom. Za vrijeme vožnje od 40 do 110 km/h emituje se 5-60 mikrograma olova na litar izduvnih gasova od čega je polovina olova promjera do 0,3 mikrometra što omogućava dugotrajno raznošenje po atmosferi. Smatra se da sadržaj olovnog aerosola od motornih vozila raste 5% godišnje u gradskim naseljima. Ovo je od vanrednog značaja s obzirom da respiratorni i digestivni aparati predstavljaju dva glavna puta unošenja olova u organizam. Dok se iz digestivnog aparata apsorbuje 6-7% unesenog olova, u plućima se zadržava 25 do 30% inhaliranog olova. Olova u organizmu ima u skoro svim organima pa i u moždanom tkivu, a najviše ga ima u kostima gdje se deponuje. Olovo izaziva opšte toksično djelovanje, a naročito na nervnim ćelijama mijenjajući prolaznost ćelijske membrane. Djeca su izuzetno osjetljiva na djelovanje olova. Štaviše istraživanja su pokazala da postoji značajna korelacija između kongenitalnih malformacija ploda i koncentracije olova u atmosferi^[31].

Zagađivanje vazduha, naročito kombinovano tj. udisanje čvrstih čestica zajedno sa toksičnim gasovima izaziva mnogo teži efekat na respiratorni sistem od dejstva zagađenja pojedinačno. Pojava hroničnog bronhitisa povezuje se sa aerorozagađenjem, što objašnjava podatak da je ova bolest dva puta češća u centru grada nego na periferiji. Neki genetičari tvrde da samo jedan atom neke štetne materije koji prodire u jedro ćelije može da dovede do genetskih promjena i mutacija, i, da genetski rizik postoji pri svim dozama. Genetski efekti se teže uočavaju jer se obično manifestuju kasno, od nekoliko godina ili decenija u slučaju raka, do nekoliko generacija u slučaju mutacija. U nekim stručnim radovima se ističe da se već sada kod značajnog broja novorođene djece zapažaju ozbiljni mentalni i fizički nedostaci genetske prirode. Još nema sigurnih i direktnih podataka o mutagenim, teratogenim i kancerogenim efektima za većinu supstanci po čovjeka i biće potrebno još mnogo napora da se dođe do pouzdanih rezultata. Sve ovo su razlozi koji ukazuju da se problemu zagađivanja vazduha mora prići mnogo ozbiljnije, posebno kada je u pitanju saobraćaj kao uzročnik zagađivanja.

3.4.1. Buka u saobraćaju

Buka koju proizvodi saobraćaj motornih vozila sa izuzetkom naselja bližih aerodromu, velikim gradilištima i specifičnim industrijskim zonama, svakako je glavni uzročnik ometanja svakodnevnog života čovjeka koji živi u urbanoj sredini. Pored motornih vozila problem saobraćajne buke još složenijim čine uslovi odvijanja saobraćaja u gradu, u kojima se u već formiranim urbanim cjelinama kreće znatno veći broj vozila od onoga za koji su ulice projektovane, a fasade zgrada, poređane u neprekidnom nizu sa obje strane kolovoza, omogućuju višestruku refleksiju buke. Buka kao jedna od najrasprostranjenijih i najneprijatnijih noksi koja se sreće u naselje utiče na: pažnju, snižava radnu sposobnost, djeluje na neurovegetativni sistem, oštećuje sluh i izaziva niz različitih promjena u

³¹ Gojko Beara, *Saobraćaj i životna sredina*, GIRO „Napredak“, Arandelovac, 1985.

organizmu. Najpoznatije i najbolje proučeno je štetno dejstvo buke na uvo. U prvom redu najjače se oštećuje prijem zvuka za visoke učestanosti. Klinički se to manifestuje smanjenjem čujnosti za šapat koji se pretežno sastoji iz zvukova visoke učestanosti. Štetno djelovanje buke na organizam u cjelini, na pojedine sisteme i organe nije dovoljno proučeno. Međutim sve više autora ističe da buka nanosi ozbiljnu štetu organizmu u cjelini i pojedinim sistemima, da ta oštećenja nastaju znatno ranije nego oštećenje sluha i da ih izaziva buka manjeg intenziteta nego ona koja oštećuje sluh. Jedan broj istraživanja vršenih kod nas pokazuje da buka većeg intenziteta, sama ili udružena sa drugim agensima, dovodi do niza poremećaja i tegoba kao što su glavobolja, zujanje u ušima, vrtoglavica, osjećanje straha, povećana razdražljivost i emocionalne labilnosti. Pod dejstvom buke nastaju poremećaji funkcije endokrinih žlijezda (tiroidne, hipofize i nadbubrežne žlijezde), a takođe i sekretorne i motorne funkcije želudca. Buka takođe utiče i na pojave drugih oboljenja i patoloških stanja kao što su: ulkusna bolest, povišenje nivoa šećera u krvi i sl., kao posledica neurohumoralnih uticaja na rad organa, tkiva i žlijezda.

Saobraćaj pored toga što je značajan izvor buke može biti vrlo neprijatan izvor vibracija koje predstavljaju mehaničko kolebanje u oblasti infrazvuka i u oblasti zvučne frekvencije. Čovjek je izložen dejstvu vibracija u saobraćaju neposredno kao korisnik saobraćajnih sredstava, i posredno u objektima rada, stanovanja i sl., koji su u većoj mjeri izloženi intenzivnom saobraćaju. Dejstvo vibracija čovjek osjeća kroz bilo koju receptivnu zonu kože, a naročito je osjetljiva koža ekstremiteta. Osnovne veličine koje karakterišu vibracije su amplituda i frekvencija. Frekvencija vibracija od 50-250Hz pri malim amplitudama bolje se razlikuje od nižih frekvencija. Pri učestanosti višoj od 200Hz i pri većim amplitudama razlikovanje frekvencije vibracija se pogoršava, odnosno prag nadražaja se povećava. Uopšteno se može uzeti da niske frekvencije vibracija ispod 4Hz izazivaju opštu nelagodnost sa simptomima morske bolesti, znojenjem, bljedilom, poremećajem u disanju i povraćanjem. Vibracije frekvencije između 4 i 10Hz daju izazivaju bolove u grudima i trbuhu, promjene u pokretima disanja i mišićne kontrakcije, glavobolju i strah, dok se iznad 10Hz javljaju brojne smetnje u psihičkoj sferi praćene daljim pojačanjem glavobolje i smetnjama u govoru. Pri frekvenciji većoj od 40Hz počinje značajnije dejstvo vibracija na nadražljivost neuromišićnog aparata^[32].

3.4.2. Saobraćajni udesi

Direktnu opasnost po čovjeka i ugrožavanje njegovog okruženja predstavljaju saobraćajne nezgode, pri kojima dolazi do fizičkog i psihičkog povređivanja čovjeka različitog intenziteta, odnosno kontaminacije šireg prostora oko mjesta udesa. Do saobraćajne nezgode dolazi višestrukim djelovanjem raznorodnih činjenica koje direktno ili indirektno utiču na njenu pojavu. Među ovim faktorima brojni naučni radnici prioriteto izdvajaju četiri: čovjek, vozilo, put i sredina. U nezgodama na putevima, prema većini svjetskih statistika odgovoran je čovjek i to u više od 80% saobraćajnih nezgoda. U ostalim slučajevima odgovornost za dešavanje nezgoda snose preostala tri faktora, s tim što pod pojmom „odgovornost“ pojedinog faktora podrazumijevamo dominantost njegovih činilaca u uzrocima nezgode. Postoji značajna povezanost između broja nezgoda i njihovih posledica i kvaliteta, konstrukcije i vidljivosti saobraćajnica. Kvalitet i izbor podloge, vidljivost, položaj i oštrina krivina, širina saobraćajnice, rešenja raskrsnica i skverova, osvijetljenost, obezbjeđenje pješačkih staza i trotoara, signalizacija, itd. sve su to činioci koji stvaraju preduslove za

³² Gojko Beara, *Saobraćaj i životna sredina*, GIRO „Napredak“, Arandelovac, 1985.

bezbjedan saobraćaj, a u značajnoj mjeri mogu doprinijeti i kvalitetnijem stanju vazduha i emisiji buke, koji su u funkciji jednog broja pomenutih faktora. Kao što je već rečeni, ni saobraćaj, odnosno razni objekti koji se koriste za prevoz putnika i transport robe, ili pak nepokretni objekti koji se nalaze u sastavu različitih saobraćajnih grana, nisu pošteđeni od opasnosti od požara. Kakav je stepen i priroda ovih opasnosti u određenom slučaju, u prvom redu zavisi od vrste saobraćaja, koji se najčešće dijeli na:

- drumski saobraćaj,
- željeznički saobraćaj,
- brodski ili vodeni saobraćaj,
- vazdušni saobraćaj.

Veliki broj saobraćajnih sredstava ima motore sa unutrašnjim sagorijevanjem naftnih derivata (putnička, teretna i druga motorna vozila, lokomotive, brodovi, laki avioni i sl.), dok neka saobraćajna sredstva imaju motore sa spoljašnjim sagorijevanjem (mlazni motori) u kojima se kao pogonsko, takođe, koristi lako zapaljivo gorivo. Zbog lakoće konstrukcije, bezbjednosti i komfora u prevoznim sredstvima koristi se veliki broj dijelova od gorivih sintetičkih materijala, doduše sa poboljšanim svojstvima u pogledu zapaljivosti. To obično znači da se na dejstvo malog plamena (šibice i vrha upaljene cigarete) neće zapaliti, ali je moguće paljenje na vrh usijane elektrode (pri elektrolučnom zavarivanju), iskre od brušenja, čestice usijanog metala, a pogotovo pri pojavi otvorenog plamena. Međutim, i u tim uslovima ako se jak izvor plamena ne kreće po zapaljivom predmetu, gorenje je obično lokalno, tj. retardanti gorenja u osnovnom materijalu djeluju tako da se gorenje prigušuje i nastaje lokalizacija požara. Ukoliko se vozilo kreće, strujanje vazduha doprinosi brzini gorenja i može značajno da utiče na kretanje plamenog fronta. U nekim sredstvima saobraćaja (brodovi, avioni, čak i automobili) bilo bi najpogodnije koristiti vodonik, kao najčistije, najlakše i najefikasnije gorivo. Međutim još od požara vazdušnih lađa (dirizabla – poznata katastrofa dirizabla „Cepelin“ u Njemačkoj), vodonik se ne koristi u vazduhoplovstvu, osim za međuplanetarne raketne sisteme. Sprečavanje incidentnog paljenja vodonika je veliki zadatak za konstruktore saobraćajnih sredstava. Konstruktori su relativno uspješno riješili veliki broj detalja vezanih za korišćenje propan-butana, benzina, kerozina, alkohola i drugih goriva u savremenim motorima, pa se može očekivati da će se zbog ekoloških problema uskoro koristiti i avioni sa utečnjem vodonikom kao gorivom.

Ipak, uglavnom zbog lošeg održavanja, dolazi do curenja na instalacijama dovoda goriva, utečnjem propan-butana, benzina, kerozina ili sličnog drugog pogonskog goriva. Tada gorivo isparava (posebno brzo ako dođe u kontakt sa vrelom površinom dijela motora), pri čemu se formira lako zapaljiva smješa. Kako se u blizini nalaze i električne instalacije, koje na odgovarajućim mjestima stvaraju varnice, postoje svi preduslovi za izbijanje požara – nekad i eksplozije. Zato je neophodno puno pažnju posvetiti održavanju ispravnosti rezervoara za gorivo, instalacija za dovod goriva (cijevi, crijeva, filter, pumpa), karburatora (formira smještu benzin-vazduh) ili pumpi visokog pritiska (stvaraju pritisak potreban za fino raspršivanje dizel goriva u cilindru motora). Razvodnik paljenja i kablovi sa svećicama izvode se tako da se električna iskra ne javlja u otvorenom prostoru, odnosno kontakti su oklopljeni bakelitnim „kapama“ i omotačima. Kablovi sa svećicama dovode električnu energiju visokog napona tako da bi prilikom spadanja kabla sa svećice došlo do intenzivnog varničenja prema metalnoj masi vozila. Kvarovi na klemama akumulatora, kontaktima svih električnih potrošača (ventilator hladnjaka, sirena, sijalice u farovima itd.), kao i davačima (temperature, pritiska i dr.) mogu izazvati iskrnu dovoljne energije da se upali smješa pare lakih naftnih

derivata i vazduha i dovede do plamenog gorenja. Na sličan način neophodno je obratiti pažnju i na pogonski dio dizel-lokomotiva, brodova i aviona.

Tramvaji, trolejbusi i električne lokomotive za pogon koriste jake elektro motore. Zbog relativno velikih pogonskih struja postoji opasnost od pregrijavanja provodnika i dijelova glavnih pokretačkih motora, motora brojnih agregata na električni pogon (za pokretanje ventilatora, pumpi i kompresora za pneumatski pogon za automatsko otvaranje vrata, brisanje stakala i sl.), grijača i slično. U mnogim saobraćajnim sredstvima još uvijek se koriste drvo, lesanit, šper-ploče, sušeraste mase za ispunu sjedišta (obično pjenasti poliuretani), stiropor (pjenasti polistiren), tekstilni materijali – prirodni i vještački (filc, presvlake, zavjese), guma, plastične mase i drugi gorivi elementi, koji lako prihvataju plamen brzo gore i razvijaju opasne koncentracije dima. U sudarima se lako deformišu, neki su krti i često ozleđuju putnike koji su nakon toga nemoćni da preduzmu potrebnu intervenciju na suzbijanju nastalog požara. Pri sudarima često dolazi do oštećenja instalacija sistema za dovod goriva kao i električnih instalacija čime se stvaraju preduslovi za izbijanje požara. Pojava plamena samo na nekoliko sekundi posle sudara dovoljna je da se formira zapaljiva smješa u okolini oštećenog karburatora, koja, uz varničenje oštećenog kabla za svećice, dovodi do požara širih razmjera pa čak i eksplozija. Varnica može da se stvori i mehanički – udarom, prilikom kidanja dijelova motora. Zbog svega navedenog putnička vozila treba da budu otporna na havarijske situacije pri brzinama do 60km/h, što znači da kabina vozila ostaje neoštećena i ne stvaraju se uslovi za izbijanje požara na motoru, rezervoaru ili bilo kom drugom dijelu. Sve fabrike automobila dužne su da izvedu ovakve standardizovane testove („kreš testovi“) kako bi potvrdile da je vozilo relativno bezbjedno za javni saobraćaj.

3.5. Radioaktivno zračenje

Svijet se već šest decenija uči kako da živi sa nuklearnom energijom. Ovo učenje je uzbudljivo, frustrirajuće i ponekad zastrašujuće, i daleko je od toga da je završeno. Zapravo, ono je možda tek započelo. Naučili smo štošta o tome kako da oslobodimo nuklearnu energiju, kako da je kontrolišemo i kako da je iskoristimo. Naučili smo da je uzimamo zdravo za gotovo, ali još nismo naučili kako da živimo s njom. Nuklearna energija, u svim svojim vidovima, već mijenja svijet. Budućnost naše planete u velikoj mjeri zavisi od toga šta znamo o nuklearnoj energiji i kako je upotrebljavamo. Na sudbonosne odluke se neće čekati još šest decenija.

Koncentrisana, visokokvalitetna energija postala je osnovna potreba našeg industrijskog društva. Najkoncentrisanija energija kojom raspolažemo je nuklearna energija, do koje se dolazi pomoću nuklearnih reaktora. Energija koju sadrži jedan kilogram uranijuma, u slučaju kada bi se u potpunosti oslobodila u nuklearnom reaktoru, bila bi jednaka onoj koja bi nastala sagorijevanjem tri hiljade tona uglja^[33]. Naravno, sve to nije tako jednostavno. Priča se da je jedan engleski radnik ukrao komad reaktorskog goriva, odnio ga kući i pokušao da se njime ogrije. Naravno, na kraju je bio jako razočaran. Međutim, nema nikakve sumnje da svjetske zalihe uranijuma predstavljaju nevjerovatnu količinu potencijalne energije. Pod uslovom da postoje reaktori i druga potrebna postrojenja, eksploatacija uranijuma je moguća dok je u suprotnom uranijum beskoristan. Isto važi i za još rasprostranjeniji metal torijum. Ove mogućnosti bile su uočene na samom početku razvoja nuklearne energije, još dok su se kovali planovi za njeno korištenje kao eksploziva. Zastrašujuća razorna snaga nuklearnog oružja

³³ Volter C. Paterson, *Nuklearna moć*, Izdavačka organizacija „RAD“, Beograd, 1987.

dominirala je svetskom scenom tokom prve posleratne decenije. Međutim, do sredine 50-tih godina naučnici i inženjeri su već bili na putu da upregnu ovu energiju u mirnodopske svrhe. Izgledi su bili sve svjetliji i svjetliji. Došlo je do plime euforičnih očekivanja odmah nakon dvije nuklearne eksplozije nad Japanom, kojima je okončan drugi svjetski rat. Takozvana „atomska energija“ je, navodno trebala da pokreće automobile pomoću motora veličine pesnice, ljudi su trebali da žive u kućama sa grijanjem na uranijum, avioni na „atomski pogon“ će beskonačno letjeti po vazduhu, a rakete na „atomski pogon“ će nas prenositi preko okeana za tri minuta itd. Ali, ljudi koji su bili upoznati sa implikacijama nuklearne energije, bili su realističniji. Oni su se odlučili za rešenja koja su bila mnogo ostvarljivija, i njihovi naponi su urodili plodom.

Ako uzmete dvije metalne polulopte i udarite vrlo brzo jednom o drugu mogu se dogoditi dvije stvari. Može se začuti jak tresak, ili vi, polulopte i sve oko vas može skoro trenutno da ispari u eksploziji ogromne toplotne energije. Ako se desi ovo drugo, možete biti sigurni da je metal bio posebna vrsta uranijuma, mada vam to saznanje neće biti od velike koristi. Ono što vas je pretvorilo u paru, bila je sirova energija oslobođena iz samog srca uranijuma. Energija iz unutrašnjosti uranijuma otkrivena je svijetu 6. avgusta 1945. godine na nebu iznad Hirošime. Nijedan izvor energije nije imao tako zastrašujući debi. Pa, ipak, paradoksalno, najmoćnija energija koju je čovečanstvo naučilo da oslobodi, dolazi iz najsićušnijeg rezervoara koji tek treba da naučimo da koristimo, jezgra atoma.

Ukoliko se radioktavno raspadanje ne odigrava u vakuumu, emitovano zračenje mora proći kroz supstancu koja ga okružuje. Posledice zavise od same supstance, vrste radijacije, njene energije i njenog intenziteta. Alfa-čestica, sazdana od četiri nukleona, sa dva pozitivna naboja, stupa u žestoku reakciju sa okolnim atomima, čupajući elektrone i izbijajući jezgra iz njihovih mjesta. Na taj način, alfa-čestica brzo gubi energiju, prelazeći kratak put, ali vršeći ogromne poremećaje u okolini. Većina alfa zračenja zaustavlja se već nakon prolaska kroz sredinu debljine jednog lista papira. Beta-čestica, sa mnogo manjom masom i sa samo jednim negativnim nabojem, uznemirava i dislocira okolne elektrone, ali gubi energiju sporije i stoga se zaustavlja nakon prolaska kroz sredinu debljine tanke metalne ploče. Gama-zrak, koji nema nikakav električni naboj, gubi energiju mnogo postupnije i u stanju je da prelazi velika rastojanja, izazivajući relativno malu uznemirenost na bilo kom dijelu svoje putanje. Neutron, takođe bez električnog naboja, isto tako može da prelazi velika rastojanja i najčešće se zaustavlja direktnim sudarom sa jezgrom. Gama ili neutronska zračenje u stanju je da prodre kroz sloj betona deblji od jednog metra. Izbacivanje jednog elektrona iz nekog atoma čini da taj atom postane jon, i zato se emisije iz jezgara nazivaju „jonizovanom radijacijom“. Kada ova prođe kroz neki materijal, izaziva promjene u njegovoj strukturi, ponekad privremene, ponekad stalne, ponekad korisne, ponekad štetne. Dejstva jonizujuće radijacije uglavnom zavise od količine energije koju oslobađa radijacija u datu količinu materijala – što je veća energija, veći su poremećaji. Prvobitna jedinica izloženosti radijaciji bio je „rentgen“, nazvan po Vilhelmu Rentgenu, pronalazaču X-zraka.

Dejstva jonizujuće radijacije postaju izuzetno značajna ukoliko ona prolaze kroz živu materiju, jer se nježni molekularni raspored žive materije može lako poremetiti radijacijom. Postoji nekoliko jedinica koje se koriste za mjerenje dejstva radijacije na živu materiju. U početku, najuobičajenije jedinice su bile „radijacijom apsorbovana doza“, ili „rad“, i „rem“ (roentgen equivalent man). Nove međunarodne standardne jedinice su „grej“ (Gy), koji iznosi 100 rada, i „sivert“ (Sv), koji iznosi 100 rema. Rem i sivert dozvoljavaju različite stepene alfa i neutronske oštećenja pri ekvivalentnoj emisiji energije. Za beta i gama radijaciju, jedan rem i sivert su otprilike jednaki, a za neutrone i alfa-čestice, jedan grej može iznositi i do 20

siverta, u zavisnosti od energije samih čestica. Pitanje bioloških posledica radijacije je veoma kontroverzno. Međutim zna se da doza od nekih 400 rema radijacije cijelog tijela ubija polovinu odraslih ljudi koji su joj bili izloženi a da mnogo manje doze dovode do oštećenja ćelija, što može izazvati leukemiju i druge vrste raka. Pored toga, oštećenja koja izaziva radijacija u složenim molekulima reproduktivnih ćelija što sadrže nasledne informacije, mogu dovesti do mutantnog potomstva. Čak jedan jedini gama zrak može da poremeti gen. On može izazvati nepredvidljive posledice ukoliko se taj određeni gen nalazi u reproduktivnoj ćeliji koja kasnije učestvuje u formiranju djeteta. Opasnost od radijacije za živu materiju povećava se u direktnoj proporciji sa stepenom izloženosti radijaciji, počevši od najmanjih doza. Izgleda da nepostoji kritična doza tj. doza ispod koje ne dolazi do oštećenja. Mi smo već izloženi neprekidnom zračenju od strane prirodnih radioaktivnih supstanci iz naše okoline i od kosmičkih zraka. Svaka ljudska aktivnost čija je tendencija da stvori nove izvore radijacije u našoj životnoj sredini, mora biti potencijalno opasna. Ali koliko opasna i od kolike koristi za nas, o tome se još vodi polemika.

Nuklearni reaktor oslobađa nuklearnu energiju u obliku toplote, toplota se koristi za proizvodnju pare, a para za proizvodnju električne energije uz pomoć konvencionalne opreme. Od sredine 50-ih godina proizvodnja električne energije pomoću nuklearnih centrala postala je zasebna tehnologija. Od samog početka je bilo jasno da će nuklearna električna energija imati svoje prednosti i loše strane u poređenju sa klasičnim centralama u kojima se para proizvodi sagorijevanjem uglja, nafte ili gasa. Elektrane koje koriste fosilna goriva su lakše za izgradnju od nuklearnih centrala sličnih kapaciteta. S druge strane, očekivalo se da će operativni troškovi elektrana na nuklearni pogon biti mnogo niži od onih na fosilna goriva. Propaganda je, u samom početku, išla čak toliko daleko da se tvrdilo da će nuklearna električna energija biti toliko jeftina da se njena potrošnja neće ni mjeriti. Ali, po običaju, oni koji su bili upućeni u problematiku nisu iznosili takve tvrdnje. Kako god, na dan 31. decembra 1981. godine u SAD je bilo 75 energetskih reaktora sa dozvolom za rad ukupnog kapaciteta 57.000 MWe, u Velikoj Britaniji ih je bilo 32 sa kapacitetom od 7.600 MWe, dok je u bivšem SSSR-u radilo 35 energetskih reaktora sa ukupnim kapacitetom od 14.000 MWe. Pored toga, u izgradnji je bilo još 239 energetskih reaktora ukupnog kapaciteta od 222.000 MWe, u već navedenim zemljama, kao i u Brazilu, Kubi, Mađarskoj, Meksiku, Filipinima, Rumuniji Južnoj Africi i bivšoj Jugoslaviji. Većina navedenih zemalja, kao i neke druge, posjeduju istraživačke reaktore. Neki od njih, kao na primjer, oni u Izraelu, Norveškoj i Poljskoj, po svojoj proizvodnji toplote i plutonijuma, mogu se mjeriti sa malim energetskim izvorima. Mnoge od ovih zemalja su imale, ili su planirale da nabave neke, ako ne sve, komponente nuklearnog gorivnog ciklusa, rudnike i postrojenja za pripremu uranijuma, postrojenja za gasnu difuziju, za obogaćivanje, proizvodnju goriva, njegovu regeneraciju kao i skladišta za otpad. Bilo je poznato da šest zemalja posjeduje tehnologiju potrebnu za proizvodnju nuklearnog oružja, dok neke druge nisu mnogo zaostajale za njima^[34].

Gledišta, vezana za razvoj nuklearne energije, imala su nesumnjivu privlačnost, ali su zaobilazila izvjestan broj zamršenih pitanja, za koje se čak ni dan danas nisu pronašli zadovoljavajući odgovori. Sa čisto ekonomskog stanovišta, problem izgradnje nuklearnog kapaciteta, u skladu sa željenom brzinom i veličinama, pokazao se nepremostivim. Tokom poslednjih 100 godina, proizvodnja energije, od drveta, preko uglja i nafte do gasa, uvijek se kretala ka upotrebi jednostavnih tehnologija i sirovina. Korišćenje nuklearne energije predstavljalo je u tom pogledu nagli zaokret. Pitanje je da li se ona može uvesti dovoljno brzo

³⁴ Volter C. Paterson, *Nuklearna moć*, Izdavačka organizacija „RAD“, Beograd, 1987.

da bi istovremeno zamjenila pređašnje izvore energije i omogućila predviđene stope rasta. Veći programi širom svijeta se suočavaju sa nestašicom novca, sirovine i nedovoljno kvalifikovanom radnom snagom. Ostaju i drugi problemi, sjetimo se opasnosti koje prijetu od radioaktivnosti materijala nuklearnog gorivnog ciklusa. Posljedice niske radioaktivnosti, kao i postepenog nagomilavanja radioaktivnosti u okolini, veoma je teško utvrditi. Kada se za njih utvrdi da predstavljaju ozbiljnu opasnost za globalnu ekologiju i genetsko ustrojstvo živih bića, onda je već kasno i tu nema lijeka. Isto ovo važi, naravno, i za druge kontaminante, proizvode čovjekovih industrijskih djelatnosti, kao što su teški metali i stabilne hemikalije. Nuklearna briga nije jedinstvena osim što već znamo da su organizmi genetski osjetljivi na radijaciju i što ne znamo kako ona djeluje na čitavu našu planetu i naše daleke potomke.

Jedan akutniji problem slične prirode nastaje kao posljedica nagomilavanja visokoradioaktivnih otpadaka iz procesa regeneracije. Fisioni produkti kao stroncijum-90 i cezijum-137 ostaju opasni stotinama godina, a aktinidi kao plutonijum-239 i amercijum-251 stotinama hiljada godina. Nikakva ljudska naprava ne može garantovati da se takve supstance izoluju za tako dug period. Količine takvog otpada su veoma male u poređenju sa otpadnim materijama koje potiču iz nekih drugih tehnologija, kao što je jalovina iz rudnika uglja i pepeo iz termoelektrana ili otpadna sumporna kiselina, na primjer. Ako se visokoradiotavni otpad može ostakliti u otporno borsilikatno staklo, njegova mobilnost se može svesti na minimum. Ali i dalje ostaju pitanja, ne toliko tehnička koliko etička. Da li je opravdano što koristimo nuklearnu energiju, ukoliko na taj način na leđa naših potomaka svaljujemo ogroman teret. S druge strane, da li je opravdano da se ograničimo samo na korišćenje fosilnih goriva i na taj način buduće generacije potpuno lišimo novih izvora energije.

Međutim, postoje i preči problemi. Nuklearni gorivni ciklus uključuje kompleksnu tehnologiju u postrojenjima koja sadrže zastrašujuće količine radioaktivnih materijala. Da li smo potpuno sigurni da je rad ovih postrojenja bezbjedan. Prskanje sigurnosne kupule reaktora, do koga bi došlo slučajno ili usled nečije namjere, može da oslobodi dovoljno radioaktivnosti koja bi čitava prostranstva učinila nepodesnim za život čovjeka. Najozbiljniji problem od svih je, vjerovatno onaj koji se tiče obezbjeđenja fisionog materijala, garancije da potencijalni, materijal za nuklearno oružje – plutonijum-239, uranijum-233 i uranijum-235 – ne padne u pogrešne ruke, bilo neke ratoborne vlade ili terorista. Ova mogućnost daleko je od hipotetične i ne može se lako otkloniti. Američki krugovi su jedno vrijeme predlagali osnivanje Federalne službe za obezbjeđenje fisionih materijala, savezne agencije poput FBI i CIA, čija bi dužnost bila javna i tajna kontrola nuklearnog gorivnog ciklusa. Ovo nije bila nimalo primamljiva ideja jer je podrazumjevala skretanje prema autoritarnoj, centralizovanoj kontroli društva. Fred Ikle, tadašnji direktor Agencije za kontrolu oružja i razoružanje SAD, u jednom svom govoru, istakao je jedan krajnje ozbiljan aspekt tadašnje situacije. S obzirom na sve veću rasprostranjenost nuklearne tehnologije i materijala, postavlja se pitanje šta bi se dogodilo kad bi, na primjer, nuklearna eksplozija razorila Vašington. SAD u tom slučaju ne bi tačno znale ko je to učinio, i tako pada u vodu cjelokupna monolitna teorija o međusobnom strateškom zastrašivanju. Danas, kada lak pristup nuklearnim materijalima može lako da navede skoro bilo koga da pokazuje svoju snagu, širenje nuklearne tehnologije će, bez sumnje, imati jedan neočekivani, uznemiravajući efekat. Bez obzira na veličinu zemlje, ili čak grupe ljudi, koji imaju nuklearno oružje, ili pak, veće količine dugovječnih radioaktivnih materijala, njihov glas se mora slušati s poštovanjem. Imajući ovo u vidu, zemlja koja raspolaže velikim brojem ranjivih nuklearnih postrojenja, postaje talac svima od reda.

3.6. **Kontaminacija hrane**

Većina hrane koju konzumiramo sadrži određene potencijalno štetne materije, bilo da se radi o materijama koje su prirodni sastojci hrane ili se radi o materijama koje su namjerno dodate u hranu, odnosno o materijama koje se nalaze u hrani kao posljedica kontaminacije hrane nekim vanjskim uzrokom ili na neki na drugi način. Međutim, prisutnost štetnih materija u hrani ne znači nužno da je hrana koju konzumiramo štetna za naše zdravlje. Kada govorimo o sigurnosti hrane moramo razlikovati dva osnovna termina – zdravstveno ispravnu i zdravstveno neispravnu hranu. Hrana se smatra zdravstveno ispravnom ukoliko ne može prouzrokovati štetne učinke na zdravlje ljudi, ako je proizvedena, pripremljena i konzumirana u skladu sa njenom namjenom, dok se hrana smatra zdravstveno neispravnom ukoliko je štetna za zdravlje ljudi i neprikladna za konzumaciju od strane čovjeka. Kako je važnost hrane u našem svakodnevnom životu nesporna tako su zdravstvena ispravnost i neškodljivost hrane, posljednjih godina postale bezuslovan zahtjev, kako od kupaca tako i od domaćeg i međunarodnog zakonodavstva. Programi sigurnosti hrane se sve više fokusiraju na kontrolu hrane tzv. pristupom „od farme do stola“. Ovakvim pristupom nastoji se kontrolisati svaki korak povezan sa proizvodnjom, skladištenjem/čuvanjem, distribucijom i spremanjem hrane. Bez obzira na postupke kontrole hrane, od proizvodnje do spremanja, prisutnost štetnih materija u hrani je neizbježna. Upravo zbog činjenice da ne postoji hrana koja ne sadrži bar jednu štetnu materiju, nužno je za potencijalno štetnu materiju napraviti ispitivanje procjene rizika i odrediti maksimalno dopuštenu koncentraciju koja se smije naći u hrani odnosno vrsti hrane.

Problemi vezani uz sigurnost hrane, izazvani kontaminacijom hrane organskim štetnim materijama, u značajnom su porastu u posljednjih nekoliko godina. Kontaminanti su materije koje nisu namjerno dodate u hranu nego su posljedica kontaminacije hrane vanjskim uzročnikom (okolina), tokom proizvodnje, pakovanja, transporta, obrade hrane ili su pak posljedica određenih prirodnih procesa. Hemijske kontaminante koji se mogu naći u hrani, a s obzirom na njihov izvor, možemo podijeliti na^[35]:

1. Prirodne kontaminante
 - Mikotoksini
2. Kontaminante iz okruženja
 - Organski kontaminanti iz okruženja
 - Dioksini
 - Policiklični bifenili (PCB)
 - Policiklični aromatizovani ugljovodonici
3. Kontaminante nastale obradom hrane
 - Hloropropanoli
 - Akrilamid
 - Policiklični aromatizovani ugljovodonici

3.6.1. **Prirodni kontaminanti**

Mikotoksini su grupa visokotoksičnih, karcinogenih kontaminanata biološkog porijekla. To su sekundarni proizvodi metabolizma nekih vrsta plijesni koje se sintetišu u nizu

³⁵ S. Duraković, L. Duraković, *Specijalna Mikrobiologija*, Durieux, Zagreb, 2000.

reakcija katalizovanih enzimima, od velikog broja biohemijski jednostavnih međuproizvoda primarnog metabolizma. Mikotoksini mogu ući u prehrambeni lanac direktnom ili indirektnom kontaminacijom. U direktnoj kontaminaciji, prehrambena namirnica je osnova rasta toksikogene plijesni (gotovo sve namirnice mogu biti podloge za rast plijesni u toku njihove proizvodnje, prerade, transporta i skladištenja). Nasuprot tome, indirektna kontaminacija pojaviće se kada su dodaci namirnicama kontaminirani mikotoksinima. Žitarice malog zrna (pšenica, zob, raž, ječam i riža) i velikog zrna (kukuruz), zatim uljarice (kikiriki), te voće i povrće su visokopodložni supstrati za rast plijesni tokom svog rasta, prerade i uskladištenja. Potencijalnu opasnost predstavljaju i fermentirane namirnice zbog nastanka mikotoksina pomoću specifičnih plijesni, koje učestvuju u fermentaciji hrane (plijesni koje su na primjer uključene u proizvodnju sireva, fermentiranih mesnih proizvoda i sl.). Mikotoksini se mogu naći i u životinjskim proizvodima, mlijeku i mesu, ukoliko je stočna hrana bila kontaminirana plijesnima. Mikotoksini koji se mogu pojaviti kao prirodni kontaminanti u hrani su: aflatoksini, okratoskin A, fumonizini, trihoteceni, zearalenon i patulin.

Aflatoksini su poznati mutageni, karcinogeni i teratogeni spojevi. Unos ovih spojeva u organizam u ekstremno malim količinama tokom dužeg vremenskog perioda može biti veoma opasan po ljudsko zdravlje. Aflatoksini M1 i M2 su dihidroderivati (roditeljskih) aflatoksina B1 i B2, tj. proizvod su njihovog biološkog nastajanja u mlječnim žlijezdama sisara, hranjenih stočnom hranom koja je sadržavala aflatoksine pomenute B-grupe. Oni su izolovani iz mlijeka (zbog čega su i nazvani aflatoksinima M-grupe) pomenutih životinja, i mogu se naći u mlijeku i mlječnim proizvodima. Žitarice, kafa i bilje slatkog korijena često su kontaminirane *okratoksinom A*. Kontaminacija može biti za vrijeme rasta, skladištenja ili prerade sirovog materijala. Najčešće kontaminirane namirnice okratoksinom A su: žitarice, kafa, grožđe, te proizvodi dobijeni preradom navedenih namirnica. Važni supstrati za rast okratoksikogenih plijesni i sintezu okratoksina jesu žitarice ječma i pšenice, kontaminirani u polju ili u toku skladištenja i žitarice koje se upotrebljavaju za pravljenje hljeba ili piva. Može se naći i u nekim mahunarkama, kafi, kakau, smokvama, lješnicima, proizvodima od kokosovog oraha, kao i u mlijeku i mesu (budući da je okratoskin A topiv u mastima i ne izlučuje se brzo, nagomilava se u masnom tkivu životinja i odatle se prenosi u organizam ljudi). *Fumonizini* se najčešće nalaze, kao prirodni kontaminanti, na kukuruзу i proizvodima od kukuruza. Osim izolata od kukuruza, može se pronaći u nekim oblicima u riži, sijerku, slatkom krompiru, lješniku, orasima i nekim sirevima. Smatra se da su fumonizini grupe B mikotoksini koji su odgovorni za najveći broj toksičnih i karcinogenih pojava kod životinja. *Trihoteceni* koji pripadaju grupi A i B najčešće se, kao kontaminanti, nalaze u hrani, i to u pšenici, kukuruзу, ječmu i zobi, a mogu se nalaziti i u prerađenim proizvodima brašnu, kukuruznim pahuljicama, hrani za dojenčad, sladu i pivu. *Zearalenon (ZON)* je nesteroidni estrogenski mikotoksin i u prirodi se nalazi u zrnu kukuruza sa visokim sadržajem vode, zatim na usjevima ječma, pšenice i zobi. S obzirom da su zearalenon i njegovi metaboliti poznati po estrogenim i anaboličkim osobinama, a i osobinama rasta, uključeni su kao agensi poboljšanja i djelotvornijeg iskorištenja stočne hrane. ZON je izuzetno stabilan spoj koji se ne raspada ni pri visokim temperaturama, što znači da zaostaje u hrani i nakon termičke obrade hrane (kuvanje, pečenje). Patulin je jedan od najmanjih, ali ne nužno i najjednostavnijih, molekula među mikotoksinima. Kada je otkriven kao metabolit plijesni, mnogo je obećavao kao antibiotik širokog spektra djelovanja, međutim, nakon što mu je dokazana toksičnost odbačen je kao antibiotik i uvršten u ovu grupu toksičnih laktana. Najvažnija vrsta patulina je *P. expansum*, poznati patogen na voću, naročito na trulim plodovima jabuka. Upotreba ovakvih plodova za spremanje voćnog soka, ili npr. jabukovog sirćeta može rezultovati velikim količinama patulina u tim proizvodima. Nivo patulina u komercijalnim voćnim sokovima od jabuke nema hroničan uticaj na ljude i ne izaziva zabrinutost, međutim, nema sumnje da je

njegova prisutnost u takvom proizvodu, dokaz da je u proizvodnji upotrijebljeno voće lošeg kvaliteta^[36].

3.6.2. Kontaminanti iz okruženja

Glavni uzrok kontaminacije hrane je zagađenost vazduha, vode i zemljišta. Kako okruženje postaje zagađenije tako se povećava rizik od kontaminacije hrane. Emisija gasova iz industrijskih postrojenja i izduvni gasovi iz motornih vozila glavni su zagađivači vazduha, a toksične čestice iz vazduha se apsorbuju u voće, povrće, žitarice i sl. Industrijski i otpad iz domaćinstava često završava u vodi, toksične hemikalije se apsorbuju u ekosistem i na taj način ulaze u prehrambeni lanac. Zagađenost tla i biljaka često je rezultat industrijskih aktivnosti koje proizvode otrovni otpad koji se ne zbrinjava na adekvatan način. Doprinos u zagađenosti tla svakako ima i upotreba pesticida i vještačkih đubriva, koji se u zemlji mogu zadržati i po nekoliko godina.

Kada se govori o *dioksinima* onda se misli na grupu stabilnih kloniranih hemijskih spojeva, polihlorisanih dibenzodioksina (PCDD ili dioksini) i polihlorisanih dibenzofurana (PCDF ili furana) koji imaju slične osobine i sličnu hemijsku strukturu, a imaju i slične biološke karakteristike, uključujući i toksičnost. Dioksini se generišu kao nenamjerni nus-proizvodi procesa sagorijevanja (industrija, domaćinstva) i zbog toga se dioksini primarno najčešće, nalaze u vazduhu. Međutim, dolazi i do depozicije dioksina iz vazduha u zemlju, vodu i biljke i dalje preko životinja, odnosno hrane animalnog porijekla (meso i mlijeko), ulaze u prehrambeni lanac čovjeka.

Polihlorisani bifenili (PCB) su grupa hemijskih spojeva kod kojih je jedan ili svih deset atoma vodonika, iz bifenilnog molekula, zamijenjen s atomom hlora. PCB su grupa hlorisanih hemijskih spojeva koja je usko vezana uz dioksine. Neki PCB-i pokazuju sličnu toksičnost kao i dioksini, pa se često nazivaju „PCB-i slični dioksinima“. PCB-i su imali jako široku upotrebu u industriji (u proizvodnji boja, premaza, tinte, adheziva, u hidrauličnim sistemima, u električnim transformatorima, u proizvodnji plastičnih masa itd.). Od 1970. g. zabranjena je proizvodnja polihlorisanih bifenila, ali time nije i riješen problem kontaminacije okruženja navedenim supstancama. Kako su polihlorisani bifenili imali široku primjenu u pojedinim granama industrije, a svojstvo snažnog apsorbovanja u tlo i vrlo spori proces biodegradacije, još uvijek su uzrok kontaminacije hrane PCB-ima. PCB su u hrani prisutni u vrlo malim koncentracijama i to u mesu, ribi i mlječnim proizvodima, a unosom u organizam akumuliraju se u masnom tkivu.

Policiklični aromatizovani ugljovodonici (PAH) predstavljaju veliku grupu organskih spojeva, koji sadrže dva ili više spojenih aromatskih prstenova, koji se sastoje samo od atoma ugljenika i vodonika. Stotine pojedinačnih PAH-ova može nastati za vrijeme nepotpunog sagorijevanja ili pirolize organskih materija, za vrijeme industrijskih procesa i drugih aktivnosti. PAH-ovi takođe nastaju i kao posledica prirodnih procesa kao što je karbonizacija. Od nekoliko stotina PAH-ova najispitivaniji je benzopiren, koji se često koristi kao indikator za prisutnost PAH-ova u hrani i vazduhu. Eksperimentalnim ispitivanjima pojedinačnih PAH-ova na životinjama, benzopiren je pokazao različite toksikološke efekte. Najveću pažnju privukao je kancerogeni i genotoksični potencijal benzopirena. Toksikološkim studijama dokazano je da i drugi PAH-ovi, takođe, imaju izražen kancerogeni i genotoksični potencijal.

³⁶ G.J.A. Speijers, M.H.M. Speijers, *Combined toxic effects of mycotoxins*, Toxicology Letters, 2004.

PAH-ovi u hranu mogu dospjeti iz okruženja i obradom hrane. Hrana može biti kontaminirana PAH-ovima iz okruženja, odnosno PAH-ovima koji su prisutni u vazduhu (depozicija/taloženje), u tlu (migracija iz tla) i iz vode (depozicijom i migracijom). U područjima koja su udaljena od velikih urbanih i industrijskih centara (ruralna područja), nivo PAH-ova u neobrađenoj hrani posledica je zagađenosti okruženja i to obično nakon velikih šumskih požara ili erupcija vulkana. U blizini velikih industrijskih područja, te u blizini autoputeva, nivo PAH-ova u hrani može biti i do deset puta veći nego u ruralnim područjima. Izvori PAH-ova u okruženju su mnogobrojni, pa tako do emisije PAH-ova u okruženje dolazi tokom procesa obrade uglja, sirovog ulja, nafte i prirodnog plina, usled proizvodnje aluminijuma, željeza i čelika, spaljivanjem smeća, požarima, sagorijevanjem drveta, izduvni gasovi iz automobila, itd. Kada se govori o zagađenosti okruženja PAH-ovima, Posebno PAH-ovima visoke molekularne mase, onda se prvenstveno misli na zagađenost atmosfere. Zagađivanje vode i tla PAH-ovima se smatra sekundarnim zagađenjem, jer se PAH-ovi prisutni u vazduhu deponuju u tlo odnosno vodu. Naravno, to nije jedini način kontaminacije tla i vode, koji se mogu kontaminirati i odlaganjem određenog otpada, izlivanjem ulja i nafte i sl. Kontaminacija hrane sa PAH-ovima iz okruženja zavisi od određenih fizikalno-hemijskih osobina PAH-ova, kao što su: relativna topljivost u vodi i organskim rastvaračima, isparljivost, hemijska reaktivnost, biotička i abiotička razgradljivost. PAH-ovi su lipofilni spojevi koje se slabo rastvaraju u vodi. Rastvorljivost u vodi se smanjuje sa povećanjem molekularne mase. Zbog toga se PAH-ovi ne akumuliraju u biljkama koje imaju visok sadržaj vode, pa će zbog toga njihova migracija iz tla u korijen biljke biti ograničena, a zbog vrlo niske isparljivosti većina PAH-ova ima vrlo visoku tendenciju adsorpcije u organsku materiju, pa je njihova koncentracija veća na površini biljke nego u unutrašnjem tkivu biljke. U atmosferi zagađenoj PAH-ovima može doći do sinteze nitro-derivata PAH-ova, reakcijom PAH-ova prisutnih u atmosferi sa azotovim oksidima ili azotnom kiselinom, koji takođe mogu biti značajni kontaminanti hrane^[37].

3.6.3. Kontaminanti nastali obradom hrane

Obrada hrane, bilo da se radi o kuvanju ili nekom drugom načinu obrade, može kao rezultat imati stvaranje toksičnih hemijskih spojeva. Osnovna svrha kuvanja hrane je dobiti bakteriološki sigurnu hranu sa optimalnim senzorskim osobinama i minimalnim sadržajem mogućih štetnih sastojaka. Međutim, kuvanjem hrane i obradom hrane pri visokim temperaturama, dolazi do stvaranja određenih vrsta genotoksičnih materija. Danas, najčešće nađeni kontaminant koji nastaje obradom hrane pri visokim temperaturama, je akrilamid. Zabrinutost vezana uz prisustvo akrilamida u hrani naglo je porasla 2002. godine, nakon što su švedski naučnici našli neočekivano visoke koncentracije akrilamida u hrani bogatoj ugljenim hidratima, a koja je obrađivana pri visokim temperaturama. Pored akrilamida veliki interes naučnika usmjeren je na hlorpropanole i policiklične aromatizovane ugljovodonike, odnosno na njihov uticaja po zdravlje čovjeka, a koji takođe nastaju termičkom obradom hrane.

U poslednje vrijeme povećao se interes naučnika za grupu hemijskih spojeva koji se nazivaju *hlorpropanoli*. Hlorpropanoli su kontaminanti koji nastaju obradom različitih vrsta hrane ili sastojaka hrane. Prisutnost hlorpropanola prvi put je dokazana kiselom hidrolizom biljnih proteina. Međutim hlorpropanoli su pronađeni i u obrađenoj hrani bez kisele hidrolize, kao što je prženi sir ili pržene žitarice. Značajne količine su pronađene u ječmu za vrijeme

³⁷ M.C. Rojo Camargo, M.C.F. Toledo, *Polycyclic aromatic hydrocarbons in Brazilian vegetables and fruits*, Food Control, 2003.

proizvodnje slada, kao i tostiranog hljeba. Hlorpropanoli se mogu naći i u drugim vrstama hrane kao što su: umaci od soje i slični proizvodi, tostirani hljeb ili biskvit, kuvana usoljena riba ili meso. Grijanjem podstaknuta reakcija koja vodi do stvaranja hlorpropanola uključuje reakciju hlorne kiseline s glicerolom, lipidima i ugljenim hidratima. Sve reakcije zahtijevaju temperaturu iznad 100°C. Međuproizvod reakcije je hlorpropandiol-diester koji pod hidrolitičkim uslovima vodi do formiranja hlorpropanola. Postoje i alternativni mehanizmi za formiranje hlorpropanola, kao što je u slučajevima „grijanja“ luka i češnjaka. Ispitivanjem različitih vrsta namirnica hlorpropanol je nađen u nekoliko fermentiranih namirnica, kao i u namirnicama koje nisu bile podvrgnute termičkoj obradi na primjer šunka, salama, riba i fermentirani sir.

U aprilu 2002. godine švedske institucije za kontrolu hrane objavile su prisutnost *akrilamida* u širokom spektru pržene i pečene hrane, čime su privukle veliku pažnju javnosti jer je akrilamid od strane Internacional Agency for Research on Cancer (IRAC) svrstan u karcinogene supstance. Početna ispitivanja su pokazala da se relativno visoke koncentracije akrilamida nalaze u hrani bogatoj ugljenim hidratima kao što su čips, prženi krompiri (French fries), pečeni krompiri i tostirani hljeb. Paralelna ispitivanja su pokazala da pržena svinjetina, pileta, govedina, bakalar, kobasice, hamburger sadrže vrlo male količine akrilamida u poređenju sa hranom bogatom ugljenim hidratima. Ubrzo nakon što je objavljeno otkriće akrilamida u prženoj i pečenoj hrani pokrenute su mnoge studije o mogućim izvorima i mehanizmima nastanka akrilamida. Tako je otkriveno da hljeb odnosno kora hljeba, žitarice i kafa sadrže značajne koncentracije akrilamida.

Policiklični aromatizovani ugljovodonici (PAH) poznati su kao karcinogeni spojevi koji nastaju kao posledica nepotpunog sagorijevanja organskih spojeva i geohemijskih procesa. Pri visokim temperaturama organski spojevi se djelimično razgrađuju (piroliza) na manje nestabilne fragmente, uglavnom radikale, koji međusobno reaguju stvarajući relativno stabilne spojeve policikličnih aromatskih ugljovodonika (pirosinteza). Veliki dio PAH-ova može nastati i pri nižim temperaturama (100⁰-150⁰C) ali je u tom slučaju potreban duži vremenski period. Postupci obrade hrane, kao što su dimljenje i sušenje, kao i kuvanje/pečenje/roštiljanje hrane obično predstavljaju glavne izvore kontaminacije PAH-ovima. Tačni mehanizmi formiranja PAH-ova nisu poznati, ali se zna da PAH-ovi nastaju pirolizom istopljenih masnoća iz hrane. PAH-ovima mogu biti kontaminirana i neka biljna ulja. Proces sušenja sjemenja, direktnim zagrijavanjem vazduha, za posledicu može imati kontaminaciju biljnog ulja policikličnim aromatizovanim ugljovodonicima. Rafinisanjem ulja drastično se smanjuje sadržaj PAH-ova u njima. Prisutnost PAH-ova u hrani je proučavana na nekoliko uzoraka mesa i ribe koji su pripremani na dva geometrijski različita plinska roštilja. U tu svrhu korišteni su horizontalni i vertikalni tip roštilja. Kod vertikalnog roštilja izbjegnuto je kapanje istopljenih masnoća na izvor toplote, dok je u slučaju horizontalnog roštilja istopljena masnoća padala na izvor topline. Uzorci mesa i ribe pripremljeni na vertikalnom roštilju imali su 10-30 puta manju količinu PAH-ova nego uzorci mesa pripremljeni na horizontalnom tipu roštilja. Literaturni podatci koji govore o prisutnosti PAH-ova u dimljenoj hrani su jako varijabilni. Glavni razlog takvom neslaganju su razlike u procesima koji se koriste prilikom dimljenja hrane. Na sadržaj PAH-ova svakako može uticati i tip i vrsta drveta, temperatura generisanja dima i vrijeme dimljenja. Značajne količine PAH-ova mogu se naći i u kafi kao posledica prženja i sušenja kafe^[38].

³⁸ F.E. Ahmed, *Analysis of polychlorinated biphenyls in food products*, Trend in Analytical Chemistry, 2003.

II TERORIZAM

4. ISTORIJAT I PORIJEKLO SAVREMENOG TERORIZMA

Terorizam kao fenomen nastao je u davnim vremenima i pratilac je cjelokupne istorije. Jedan od vodećih teoretičara međunarodnog prava Georg Švarcenberger (*Georg Schwarzenberger*), kao primjer terorizma, navodi Samsonovo obaranje hrama Filistejaca, ratobornog nesemitskog naroda u jugozapadnoj Palestini koji je dugo ratovao sa Izraelcima. Luj Rene Beres (*Louis Rene Beres*) ističe da je terorizam pojava starija od antičkih civilizacija Grčke i Rima i navodi primjer ubistva Cezara (*Julius Caesar*) od strane Bruta (*Marcus Iunius Brutus*) 44 god. prije n. e. u Rimu, zatim primjer religiozne sekte sikarli i borbe zilota (jedna od jevrejskih sekta koja se otvoreno borila protiv rimske vladavine u Palestini od oko 6. vijeka prije n. e. do pada Jerusalima), te akte tajnih velikoislamskih oružanih grupa u XII i XIII vijeku^[39].

Aristotel smatra da je politika odnos između jednakih radi zadovoljenja zajedničkih interesa. On je uvjeren da nema politike ako nema borbe različitih političkih grupa ili ako se ona svodi na volju jednog ili na totalnu spoljnu dominaciju. Zbog toga je Aristotel opravdavao tiranocid, a pod njime i ubistvo monarha koji ne vlada u ime zajednice. Platon je sličnog mišljenja jer tiraniju smatra „pokvarenim oblikom vladavine“. Politika, kao dominacija, u suštini je nasilje koje ne dolikuje čovjeku i suprotno je njegovoj suštini. Zbog toga se vladavina čovjeka nad čovjekom ne odobrava, što znači da čovek može, i mora da joj se suprostavi. Ubice tirana u antičkoj Grčkoj i Rimu proglašavane su nacionalnim herojima, a u antičkoj tradiciji, još 514. godine prije n. e., zabilježeno je veličanje Harmodiusa i Aristogitona koji su pokušali da ubiju tiranina Hipijasa. Rimljani su, prema Ciceronu, tiranoubistvo smatrali najsajnijim od svih podviga, pogotovo ako je ubica bio blizak s tiraninom. Oni su iznad svega cijenili Brutovu hrabrost, koja ih je spasila samovolje Julija Cezara.

Terorizam kao nasilje koje pojedinac koristi u suprostavljanju državi javlja se u periodu srednjeg vijeka. Takvo nasilje bilo je karakteristično i za vrijeme apsolutnih monarhija, posljednje faze feudalizma, u praksi i teoriji zabilježeno kao razdoblje prenaplašene ili potencirane suverenosti vladara. No, kako je ta snažno centralizovana struktura države ubrzo došla u sukob s razvojem društva, s novom političkom i ekonomskom energijom koja je nagrizala rigidne i već prevaziđene političke okvire monarhije feudalnog tipa, „javlja se protest kao rezultat tog antagonističkog odnosa“^[40]. Protest izražavaju kako snage koje brane postojeće forme vladanja tako i snage koje zagovaraju radikalne reforme. Rezultati tog sukoba je filozofsko opravdanje individualnih napada na samog monarha, kao vidljivog simbola statizma. Snaga tog novog ekonomsko-političkog dinamizma bila je jača od religiozne dogme i tadašnjeg društvenog poretka i veoma značajna u njihovom razbijanju. „Ubistvo korišteno kao ideološki izraz i kao političko oružje predstavlja anticipaciju terorističkog nasilja modernog svijeta. Političko ubistvo je postalo formalno povezano s terorizmom kroz Ženevsku konvenciju o terorizmu 1937. godine“^[41]. Pored toga što je

³⁹ Louis Rene Beres, *Terrorism and Global Security: The Nuclear Threat*, Westview Press/Bolder, Colorado.

⁴⁰ Radoslav Gaćinović, *Savremeni terorizam*, Grafomark, Beograd, 1998.

⁴¹ Robert A. Friedlander, *The Origins of International Terrorism; Interdisciplinary perspectives*, The John Joy Press, New York and McGraw-Hill Book Company, 1977.

tiranoubistvo političko ubistvo u užem smislu riječi, dileme u vezi s njim nijesu se ticale opravdanosti oduzimanja života bilo kom čovjeku, već su se odnosile na dopuštenost nasilne promjene legitimne, bogom dane vlasti. Prema tome, nasilje apsolutne monarhije koje je bilo upereno prema pojedincu imalo je za posledicu istovjetan odgovor pojedinca i grupa prema državi. To je proizvelo individualne i grupne akcije u kojima su korištena teroristička sredstva u političke svrhe.

Termin terorizam, pri čemu treba naglasiti da se pod terminom ne podrazumijeva naprosto riječ već pojava, ima u osnovi latinski izraz teror (terror, terroris^[42] = užas, veliki strah) koji po etimološkim tumačenjima vodi svoje porijeklo od indoevropske riječi ter, uključujući i njenu metastatičku varijantu tre. Riječ teror je postepeno zaživjela u mnogim jezicima, a riječ terorizam je danas vjerovatno sastavni dio vokabulara svakog službenog savremenog jezika. Smatra se da isti korijen imaju i izrazi: *terrible* (užasan), *deterrent* (zastrašivanje, zastrašujući), *turmoil* (nemir, metež), *tremble* (drhtanje), *tremor* (potres, drhtanje) u našem jeziku *tresti se*, *trema*, kao i mnogi drugi^[43].

Uprkos tome što je riječ teror iz latinskog ušla u francuski jezik u 14. vijeku, a u engleski u 16., termin terorizam prvi put se javlja oko francuske buržoaske revolucije krajem 18. vijeka, ali ne da bi označio ono što mi danas podrazumijevamo pod ovim pojmom, već nasilje revolucionarne vlasti. Takođe je između ostalog 30. avgusta 1793. u listu francuskih revolucionara *Glasnik jednakosti* (*Courier de l'Egalite*) objavljeno da je „neophodno da se teror koji vrši giljotina proširi na cijelu Francusku i privede pravdi sve izdajnike. Nema drugog sredstva koje može da inspiriše neophodni teror, koji će konsolidovati revoluciju. Tako je Prudon, iako se lično nije izjašnjavao za nasilje, svojom krilaticom „da je opšte pravo glasa kontrarevolucija“ u znatnoj mjeri uticao na neke poznije teoretičare anarhizma da se potpuno distanciraju od parlamentarnog puta revolucije, ostvarujući tako njegov zahtjev da proleterijat mora potpuno raskrstiti sa svim oblicima buržoaske demokratije. Bakunjin poziva na svetu revoluciju do istrebljenja buržoazije kao vladajuće i uništenje njene države. Slične stavove imaju i drugi predstavnici anarhizma (Johan Most, Karlo Pizakane, Nečajev, Karl Hajcen i dr.). Bakunjin se sledećih godina, dijelom iz taktičkih razloga, odriče isključivo nasilja kao načina političke borbe protiv buržoazije, naročito od trenutka njegovog uključenja u Prvu internacionalu. Krajem 19. vijeka u Rusiji je osnovano više tajnih terorističkih društava, koja su između ostalog ubila i cara Aleksandra Drugog 1881. godine.^[44]

Po prirodi stvari i termin terorizam i terorizam kao pojava su logično došli tek posle pojave terora, tačnije posle pomodnosti upotrebe termina teror povodom Francuske revolucije. Sufiks **izam** u riječi terorizam ukazuje na strijemljenje, težnju da se politički ciljevi ostvaruju pomoću tako intenzivnog i zastrašujućeg nasilja, koje ne samo da bi bilo ravno teroru kao najintenzivnijem i najstrašnijem nasilju vlasti, već bi ga i nadilazilo, bilo iz razloga jedinog mogućeg načina pariranja režimu, bilo iz razloga obezbjeđenja efikasnosti u postizanju ciljeva, koji se teško ili nikako ne mogu brzo, ili se pak uopšte ne mogu postići legalnim sredstvima u datim uslovima^[45].

⁴² Oxford Latin Dictionary, ed. by P.G.W. Glare, Oxford at the Clarendon Press.

⁴³ Dragan Simeunović, *Terorizam opšti deo*, Pravni fakultet, Beograd, 2009.

⁴⁴ Isto

⁴⁵ Isto

Dakle, nastanak terorizma dovodi se u vezu s jakobinskom diktaturom (Robespjerov *regime de terreur*) u toku takozvane vladavine terora u Francuskoj (od 2. juna 1793. do 28. jula 1794, kada je pogubljen Robespjer). L. R. Beres kaže: “Možda najviše zapanjuje činjenica o tim teroristima da je njihovo pojavljivanje kroz Komitet nacionalnog spasa dovelo naciju od dvadeset sedam miliona ljudi do toga da četrdeset hiljada ljudi bude poslato na giljotinu i trista hiljada ljudi u tamnicu”. Slobodan Jovanović je zabilježio da je “Robespjer stvorio teror, te da je od Odbora javnog spasa i revolucionarnog suda upravo on učinio takvu zloupotrebu da je njegova vlada zapamćena kao jedna od najstrašnijih tiranija u istoriji. Kada je riječ o Robespjerovom teroru, misli se, prije svega, na rad revolucionarnog suda. Taj sud je bio ustanovljen da sudi protivnicima revolucije. Teror je ležao u logici situacije. Zadatak odbora javnog spasa bio je tako težak da se nije mogao izvesti običnim sredstvima. Bila je potrebna jedna ogromna vojska za vođenje rata spolja i gušenje bune iznutra. Kad se s terorizmom jednom započelo, bilo ga je teško zaustaviti. Da bi Jakobinci mogli vladati, trebalo je da giljotina ne prestaje da radi”^[46].

Znači, i prije pojave savremenog terorizma, čitav XIX i početak XX vijeka bili su preplavljeni primjerima terorističkih aktivnosti. Tokom XX vijeka došlo je do snažnog razvoja revolucionarnog i početka nastajanja nacionalističkog terorizma u svijetu. Pored različitih oblika terorističkih organizacija u svijetu, bilježimo i neke koje su djelovale na balkanskim i jugoslovenskim prostorima. Interesantno je da tokom druge polovine XX vijeka sve više dolazi do izražaja dupli standard prilikom identifikovanja terorističkih organizacija u svijetu, zavisno od sopstvenih interesa velikih sila. Kraj XX vijeka je i vrijeme snaženja starih i pojave novih vrsta terorizma. Islamistički terorizam je postao svjetska opasnost broj jedan, a samoubilački i sajber terorizam su postali nove, ali vrlo važne pojave u svijetu terorizma.^[47]

Jedan od najvažnijih, a vjerovatno i presudnih elemenata od kojeg zavisi budućnost terorizma jeste reakcija društva. Dakle, ne samo reagovanje državnih organa već i ponašanje javnog mnijenja. Teorizmu kao fleksibilnoj i transnacionalnoj mrežnoj strukturi pogoduje razvitak tehnologija. Teoristi sarađuju u oblasti finansiranja, razmjene obavještajnih podataka, u obuci svojih članova, logistici, planiranju i izvršenju napada. Dakle, danas postoji i teroristička internacionala (*Hizbollah International*). Teorističke grupe obično usmjeravaju svoju aktivnost ka jednoj zemlji ili regionu, gdje do izražaja dolazi teroristička prijetnja, koja je istovremeno elastična, difuzna i koja izaziva turbulentno stanje na teritoriji koju teroristi žele napasti. Trebalo bi ozbiljno shvatiti konstataciju da se terorizam prosto ne može iskorijeniti. Bez obzira na povremeni uspjeh organa bezbjednosti u borbi protiv terorizma, teroristi će uvijek imati prednost i svaku narednu akciju će pripremati s novim metodama, sredstvima i taktikom djelovanja. Nažalost, zasada, terorizam se teoretski može samo držati pod kontrolom. Države i njihove institucije imaju najodgovorniji zadatak – one moraju da zaštite sopstvene građane i institucije od svih vrsta nasilja, posebno od savremenog terorizma, koji je u proteklom periodu bio prijetnja za čitavo čovečanstvo, pa će bezbjednosni izazovi u XXI vijeku biti izraženiji više nego ikada ranije te zbog toga Ujedinjene nacije moraju doživjeti transformaciju i ispunjavati obaveze zbog kojih su i osnovane. Države se moraju pridržavati međunarodnih pravnih dokumenata koje su same ratifikovale a koje su donijele Ujedinjene nacije. Uvažavajući međunarodno pravo i unutrašnje pravne propise, države u

⁴⁶ Isto

⁴⁷ Isto

borbi protiv savremenog terorizma imaju pravo i moraju primjenjivati preventivne, represivne i borbene mjere.^[48]

Uzroke savremenog terorizma ne bi trebalo tražiti u anarhiji, nihilizmu i fanatizmu. Takav terorizam je savremenik mondijalizacije i, da bi se ocrtao, potrebno je napraviti kratku genealogiju ove mondijalizacije, u svjetlu njenog odnosa prema univerzalnom i singularnom. Postoji vidljiva analogija između termina „mondijalno“ i „univerzalno“. Univerzalnost podrazumijeva prava čovjeka, njegove slobode, kulturu i demokratiju uopšte. Mondijalizacija pak podrazumijeva tehnike, tržište, turizam, informaciju. Čini se da je mondijalizacija nepovratna, dok je univerzalno prije na putu da nestane. Svaka kultura koja se mondijalizuje gubi svoj singularitet i umire.^[49] Sve pada pod naletom globalizacije osim nacije. Zato su najviše na udaru struktura globalizacije nacionalisti, bilo kao pojedinci bilo organizovani u partije i slična udruženja, odnosno na udaru je nacionalizam kao ideologija koja forsira stvaranje i očuvanje nacionalnih država i njihovog suvereniteta.

Naravno, globalizacija ima pored nacije i nacionalista i svoje druge neprijatelje. Protiv globalizma su anarhisti i pripadnici nekih ekoloških pokreta i pokreta za zaštitu prava životinja, kao i islamski vjerski ekstremisti, ali jedini protivnik globalizacije koji je prisutan u bilo kojem kraju svijeta i bilo kojoj državi je nacionalizam. Međutim iako nisu svi antiglobalisti nacionalisti, svi nacionalisti jesu antiglobalisti. Mogu li nacija i globalizacija zajedno. Hoće li globalisti poništiti sve nacionalno, uračunavši i nacionaliste. Hoće li jedan jezik biti zajednički za cijelu planetu. Postoji li svjetska vlada i da li je uopšte moguća. Šta pojedinac može da ima od toga. Da li je terorizam, ako već nije pravi, jedini odgovor na veliku globalnu premoć. Ta i druga pitanja jednako vezana za naciju koliko i za globalizaciju muče mnoge ljude iz vrlo različitih krajeva svijeta. Ona ne muče jedino one koji sprovode globalizaciju zato što oni vjeruju u nju. Globalizam je danas nova velika politička religija.

5. DEFINISANJE SAVREMENOG TERORIZMA

5.1. Problemi pri definisanju terorizma

Definisanje savremenog terorizma predstavlja najsloženiju i najznačajniju fazu antiterorističkog procesa. Zbog velikog broja radova iz ove oblasti, u posljednje vrijeme, pojavio se i veliki broj definicija samog terorizma. Međutim, analizom i poređenjem svih ovih definicija moguće je uspješno definisati i držati pod kontrolom savremeni terorizam, osporavajući skepticizam pojedinih istraživača ove problematike. Takođe, u cilju opšteprihvatljivog, ohrabrujućeg definisanja terorizma bitno je naglasiti da terorizam nije biološka pojava, tj. da se čovjek ne rađa kao terorista. Kao što je rat produžetak politike drugim sredstvima, tako je danas terorizam produžena ruka politike koja se vodi nelegalnim sredstvima, odnosno kao što je rat pokazivanje moći nekog sistema tako je terorizam pokazivanje nemoći nekog drugog sistema. Politički stav da cilj opravdava sredstvo obilježio je cjelokupnu istoriju, sa užasnim posledicama po čovjeka. Nažalost, od svog postanka do danas, taj princip se nije promijenio, samo su se suštinski mijenjali oblik i način njegovog ispoljavanja. Dakle, njegova antihumanistička suština je i dalje prisutna, usmjerena je protiv

⁴⁸ Radoslav Gaćinović, *Terorizam u političkoj i pravnoj teoriji*, Evro-Giunti, Beograd, 2010.

⁴⁹ Žan Bodrijar, *Duh Terorizma, Arhipelag*, Beograd, 2007, str. 61

osnovnih ljudskih prava i građanskih sloboda čovjeka, jer je taj princip postao sredstvo za ostvarivanje političkog cilja.

Postoji niz objektivnih problema koji dovode, ne samo do neustanovljavanja jedne opšteprihvaćene definicije terorizma, nego uopšte do formiranja neodgovarajućih definicija terorizma, što ugrađava naučno saznanje o njemu u cjelinu. Riječ je o složenoj i razvojnoj pojavi koja ima mnoštvo pojavnih oblika što otežava posao definisanja i najupornijim i najkvalifikovanijim istraživačima. Terorizam je tako složen, da, što bi rekao Emil Dirckem, spada u stvari „toliko raznovrsne da ono što je u njima zajedničko ostaje skriveno za poglede, toliko pokretljive da se čini da bježe posmatraču“. Kao i druge društvene pojave, i terorizam ne karakteriše samo visok stepen složenosti, već i promjenljivosti. Poznato je da je oduvijek bilo lakše definisati statične pojave od onih koje karakteriše izraziti dinamizam, onih koje su uslovljene velikim brojem raznovrsnih činilaca i koje se javljaju u različitim pojavnim, a uz to i markantnim formama. Zatim, problem je i u tome što postoje brojne, uvrežene a nejasne, i pri tom još i međusobno sporne kolokvijalne predstave o tome šta je terorizam. To što prosječan čovjek misli da zna šta je terorizam i da mu ne treba nikakva definicija, još je i razumljivo, ali kad takav stav imaju vrhunski političari kao ljudi koji odlučuju o sudbinama mnogih ljudi, i pri tom još nemaju želju ni da saznaju mnogo više, samo može da zabrine. Terorizam nije ni malo lako definisati već i stoga što neke države ni neće da terorizam bude definisan, budući da to ne odgovara ispunjenju njihovih posebnih političkih interesa. Očigledno je da je to što i pored mnogobrojnosti definicija terorizma, ne postoji jedna, u svjetskim okvirima prihvaćena definicija terorizma, (a što inače nije rijedak slučaj kada su u pitanju definicije političkih fenomena), veoma uslovljeno različitošću i suprotstavljenošću političkih interesa. Dvostrukost standarda, a time i dvostrukost morala u međunarodnoj politici se ogleda i na ovom planu. Sve zemlje, a naročito velike sile, beskompromisno iskorijenjuju onu vrstu terorizma koja im prijeti. Međutim kada je u pitanju terorizam u „tuđem dvorištu“, nemali broj zemalja se ponaša krajnje interesno a time često i suprotno međunarodnom pravu, idući sve do granica otvorene podrške nekoj formi terorizma^[50]. I pored navedenih teškoća terorizam se mora definisati. Dakle

„Kao višedimenzionalni politički fenomen savremeni terorizam se može teorijski najopštije odrediti kao složeni oblik organizovanja grupnog, i ređe individualnog ili institucionalnog političkog nasilja, obilježen ne samo zastrašujućim brahijalno fizičkim i psihološkim, već i sofisticirano – tehnološkim metodama političke borbe kojima se obično u vrijeme političkih i ekonomskih kriza, a rijetko u uslovima ostvarene ekonomske i političke stabilnosti jednog društva, sistematski pokušavaju ostvariti 'veliki ciljevi' na morbidno spektakularan način, a neprimjereno datim uslovima, prije svega društvenoj situaciji i istorijskim mogućnostima onih koji ga kao političku strategiju upražnjavaju. Društveno – ugrožavajući opus terorizma obuhvata prijetnju silom u okviru intenzivne psihološko – propagandne djelatnosti, zloupotrebu interneta u terorističke svrhe, otmice, ucjene, psihofizičko zlostavljanje, atentate, sabotaže, diverzije, samoubilačke napade, pojedinačna i masovna politička ubistva, i intenciju, ređe nad stvarnim i potencijalnim političkim protivnicima, a češće nad predstavnicima sistema i nevinim žrtvama. Kao vid individualnog, nelegitimnog, nelegalnog i neinstucionalnog nasilja terorizam je uvijek okrenut protiv određenih institucija nekog društva, odnosno *in concretum*, protiv neke države.“^[51] Ili,

⁵⁰ Dragan Simeunović, *Terorizam, opšti deo*, Pravni fakultet, Beograd, 2009.

⁵¹ Isto

„Terorizam je organizovana primjena nasilja (ili prijetna nasiljem) od strane motivisanih izvršilaca, koji su odlučni da izazivanjem straha, zebnje, defetizma i panike nameću svoju volju organima vlasti i građanima.“^[52]

Profesor političkih nauka sa Univerziteta „Džordž Vašington“ Netan Braun (Nathan Brown) definiše terorizam kao „izvođenje nasilnog akta, uperenog protiv jedne ili više ličnosti, s namjerom počinioaca tog akta da zastraši jednu ili više osoba i da na taj način prouzrokuje ostvarenje jednog ili više političkih ciljeva tog počinioaca“.

U rezoluciji Savjeta bezbjednosti Ujedinjenih nacija br. 1377, koja je izglasana 2001. godine, piše da „Savjet bezbjednosti, zastupljen na ministarskom nivou zemalja članica, objavljuje da akti međunarodnog terorizma predstavljaju izazov svim državama i ukupnom čovečanstvu, da akti terorizma svuda ugrožavaju dostojanstvo i sigurnost ljudi, podrivaju društveni i privredni razvoj svih država i u svjetskim razmjerama potkopavaju stabilnost i blagostanje“, kao i to da je Savjet bezbjednosti „najdublje zabrinut zbog zabilježenog porasta terorističkih postupaka u različitim svjetskim regijama, koji su motivisani netolerancijom i ekstremizmom“.

Evropska unija definiše terorizam kao namjerni akt koji može nanijeti ozbiljnu štetu zemlji ili međunarodnoj organizaciji, počinjen sa ciljem da se ozbiljno zastraši stanovništvo, neopravdano primoravajući vladu ili međunarodnu organizaciju da nešto učini ili se uzdrži od svakog činjenja, ozbiljno destabilišući ili uništavajući osnovne političke, ekonomske ili društvene strukture napadom na život ili fizički integritet neke osobe, kidnapovanjem, uzimanjem talaca, zauzimanjem letilica ili brodova ili proizvodnjom, posjedovanjem ili transportom oružja ili eksploziva.

Autor se, kroz veliki broj izvršenih uviđaja, sretao sa upotrebom sile koja po načinu izvršenja i korištenim sredstvima upotpunosti odgovara terorističkom aktu, međutim kao krajnji cilj nije imala postizanje bilo kakvog političkog cilja, niti je kao posledicu imala zastrašivanje većeg broja stanovništva. Zbog ovoga je vrlo važno istaći da se terorističke aktivnosti suštinski razlikuju od radnji kriminalaca i patoloških ubica. Kriminalac, kao i terorista, koristi nasilje ali isključivo kao sredstvo za postizanje sopstvenog cilja. Bez obzira na to da li kriminalac koristi nasilje kao sredstvo za sticanje novca ili materijalnog bogatstva, šalje poruku drugom kriminalcu, ili ubija ili nanosi povrede određenoj žrtvi za novčanu naknadu, on uvijek djeluje prvenstveno iz sebičnih (ličnih) razloga.

Za razliku od terorizma, nasilna aktivnost običnog kriminalca ne izaziva psihološke posledice širih razmjera, izvan samog čina nasilne aktivnosti. Kriminalac na primjer koristi neki nasilni način za zastrašivanje žrtve, kao što je slučaj kada nožem ili pištoljem prijeti trgovcu ispred kase koja je puna novca da bi ga primorao da mu da novac. Zato se pod aktivnošću kriminalca ne podrazumijeva izazivanje efekata prema masi ili okolini, pa je najznačajnija razlika između teroriste i kriminalca u tome što kriminalac nije zainteresovan za to da utiče na javno mnijenje već jedino želi da uzme novac i pobjegne, i da, pri tome, bude što manje zapažen. S druge strane, postoje slučajne aktivnosti nedovoljno dobro organizovane, koje za posledicu imaju izazivanje velikog straha kod okolnog stanovništva a koje odmah postaju predmet medijske pažnje, i kao takve odmah se pokušavaju iskoristiti za

⁵² Radoslav Gaćinović, *Savremeni terorizam*, Grafomark, Beograd, 1998.

postizanje određenih političkih ciljeva odgovarajućih političkih organizacija ili pojedinaca, a daleko od toga da predstavljaju teroristički akt.

Analizom dosad navedenog, može se potvrditi da je terorizmu imanentan isključivo politički cilj. Međutim, pod terorizmom se ne mogu podrazumijevati ponašanja izvršilaca čiji su ciljevi duboko lični i sebični. Politički motiv izvršioca uslov je da bi se neka radnja označila kao teroristička, jer to je jedina definicijska komponenta koja razdvaja terorizam od običnog kriminala. Takođe, treba biti oprezan jer je očigledno da ni svaki događaj, iako ima i komponentu straha većeg broja ljudi pa čak i pokušaj ostvarenja odgovarajućih političkih ciljeva, bez postojanja nasilne komponente nije teroristički akt. Dosadašnje definicije terorizma, u principu, možemo podijeliti na akademske i administrativne. Akademske definicije terorizma potvrđuju da su najčešći elementi definicije terorizma nasilje kao *metod*, građani i vlada kao *mete*, izazivanje straha i iznuđivanje političkih ili sociojalnih promjena kao *ciljevi*, a veliki broj žrtava kome teže teroristi ukazuje na *spektakularnost* kao definicioni element terorizma.

Akademske definicije su zasnovane na naučnom tumačenju problema savremenog terorizma i većina njih prepoznaje samo strah kao njegov definicioni element. Ali, postoje i drugi oblici nasilja (prijetnja silom, prinuda, psihofizičko zlostavljanje, politička ubistva, nasilni protesti, pobune, neredi, nemiri, subverzije, represija, teror, ustanak rat), prijetnji, pa čak i samoiniciranih događaja koji mogu izazvati strah, zbog čega terorizam u ovim definicijama nije precizno formulisano, niti je dovoljno razgraničen od drugih političkih, sociojalnih pa i psiholoških fenomena. Takođe poistovećivanje terorizma i kriminala, terorizma i terora, odlaže opšteprijhvatljivo definisanje terorizma u svjetskoj nauci. Poznato je da svako ko posjeduje političku moć da definiše "legitimitet" stiče pravo da definiše i terorizam, što dodatno usložnjava analitičko definisanje terorizma.

Zvanične ili službene, odnosno administrativne definicije terorizma, iako su nauci suštinski neprijhvatljive, jedine su koje egzistiraju u praksi, a prilagođene su interesima davaoca definicije. Tako, US Stejt department, FBI (Federal Bureau of Investigation), Tim potpresjednika SAD, Obavještajna agencija Ministarstva Odbrane SAD, Zakon SAD, Priručnik američke vojske, imaju različite definicije terorizma. Dakle, takozvane administrativne definicije terorizma jesu one koje su proizvod određenih državnih ili međudržavnih institucija. Njihov nedostatak je u reflektovanju ideologiziranih političkih stavova državnog ili nekog drugog rukovodstva, ili pak u poređenju s nekom konkretnom situacijom, što takvu definiciju čini manje generalnom i time manje primjenljivom na neku novu, i u mnogo čemu različitu situaciju. Što je još gore, u administrativne definicije se mogu uračunati i one koje daju pojedinci ukoliko to čine u svojstvu službenog lica, a ne u okviru recimo svog naučnog ili publicističkog rada. Definicije terorizma bivših zvaničnika treba uzimati kao administrativne definicije, samo ako su one i dalje priznate od strane institucije u kojoj su ti zvaničnici bili zaposleni u vrijeme definisanja terorizma^[53].

Bez obzira na definiciju, teorizam je tu i neprestano se širi. Riječ je o svjetskom širenju teorizma, kao domino efekta, sa svih strana. Nema linije demarkacije koja bi omogućila da se on opkoli, pošto je u samom srcu bića koje se protiv njega bori, a vidljiva pukotina koja na svetskom planu suprotstavlja zapadni svijet, s jedne, i eksploatacije i nerazvijene, s druge strane, spaja se trajno s pukotinom unutar dominantnog sistema. Naučnici nemaju dilemu da li

⁵³ Radoslav Gaćinović, *Terorizam*, Draslar, Beograd, 2005.

je terorizam problem, ali još uvijek nema jedinstvenog odgovora na pitanje: Šta je terorizam i kako protiv njega^[54].

5.2. Utvrđivanje terorističkog karaktera neke organizacije

Proglasiti organizaciju koja primjenjuje nasilje terorističkom organizacijom veoma je odgovoran posao institucija države. To je process postupnosti i argumentovanosti, uz uvažavanje Povelje Ujedinjenih nacija, međunarodnih konvencija i postojećih pravnih akata države. Da bi neka organizacija zvanično bila proglašena terorističkom, državne institucije to moraju dokazati metodološki, postupno i organizovano. Prvo se moraju usvojiti definicije pojmova koje su utvrđene na osnovu rada priznatih naučnih institucija, kao što se moraju definisati i pojmovi koji naizgled liče na terorizam, kako bi se nauka oslobodila pritiska nekompetentnih ljudi i kako se ne bi dodatno zamagljivao problem savremenog terorizma. Ovakvom metodologijom bi se stvorili uslovi za uspješno i opšteprijvatljivo definisanje terorizma, što je preduslov za početak antiterorističkog delovanja. Zarad toga, savremene oblike međunarodnog i unutrašnjeg terorizma treba pojmovno razlikovati od drugih, naizgled sličnih aktivnosti, kao što su gerila, teror, diverzantske aktivnosti, političko ubistvo, klasični kriminal, akcije patoloških ubica i sl. Kada policija uz saradnju sa obaveštajnom službom, uvažavajući naučno prihvaćen stav o tome šta predstavlja terorizam (što je posebno obrađeno u ovom radu), proceni da je prisutan terorizam u državi, tj. kada na osnovu prihvaćenih zvaničnih stavova isključi klasični kriminal, diverzantsku aktivnost, delovanje patoloških ličnosti, gerilu, teror, političko ubistvo, onda na osnovu postojećih pravnih akata ova aktivnost prelazi u nadležnost organa države, tj. u nadležnost tužilaštva koje u saradnji sa policijom podnosi prijavu nadležnom sudu od koga se očekuje da pravosnažnom presudom ozvaniči terorističku delatnost navedene organizacije, tj. da je proglasi terorističkom.

Nakon toga sudska presuda se može poslati predsjedniku države. Predsednik, posle konsultacija sa stručnjacima i naučnim institucijama, presudu može dostaviti parlamentu i predložiti da se ista ratifikuje. Parlament je analizira, potvrđuje je ili odbija. Ukoliko je parlament potvrdi, onda se nadležni odbori parlamenta sastaju i sastavljaju dokumenti (u vidu konvencije ili rezolucije) koji se dostavljaju Predsjedniku na potpis. Nakon toga vlada države obaveštava Savjet bezbjednosti Ujedinjenih nacija i sa svim dokumentima upućuje zahtev da se usvoji predlog Države, tj. da se ta organizacija proglasi terorističkom. Ako Savjet bezbjednosti Ujedinjenih nacija oceni da je postupak države ispravan, on priprema rezoluciju kojom potvrđuje predlog države i podnosi je na usvajanje Generalnoj skupštini Ujedinjenih nacija. Tek onda pomenuta organizacija postaje zvanično teroristička i od tada je ona na udaru zakona svih država članica Ujedinjenih nacija. Time svaka država stiče ovalašćenje da se bori protiv te terorističke organizacije, a u slučaju potrebe, zemlji u kojoj je ta teroristička organizacija nastala i u kojoj djeluje, stiže pomoć i od Ujedinjenih nacija.

Ako država nije sposobna (kadrovski, materijalno i organizaciono) da sprovede tu proceduru, traži pomoć Ujedinjenih nacija. Tada Starateljski savjet u saradnji sa Savjetom bezbjednosti Ujedinjenih nacija ima odlučujuću ulogu u pružanju pomoći državi u suprotstavljanju terorističkim aktivnostima. Međutim, ako pak neka zemlja podržava terorizam na svojoj teritoriji, navedenu proceduru treba da sprovede Savet bezbjednosti Ujedinjenih Nacija na predlog jedne države ili grupe država koje su postale žrtve terorističkih aktivnosti s prostora one države koja podržava terorizam. Teroristička organizacija bi pod

⁵⁴ Radoslav Gaćinović, *Savremeni terorizam*, Grafomark, Beograd, 1998.

takvim uslovima imala minimalne izgleda da postigne cilj. Što je najbitnije, posle ove procedure bio bi zabranjen pristup članovima te organizacije na teritorije onih zemalja koje su ratifikovale konvenciju, inkriminisala bi se svaka aktivnost banaka i drugih institucija koje članovima terorističke organizacije sklapaju poslovne i druge ugovore ili ulaze u finasije transakcije. Takođe, članovima terorističke organizacije bi se zabranilo političko djelovanje, kao i kandidovanje za državne, naučne i druge funkcije. Istovremeno bi se zabranila obuka terorista na teritoriji država članica Ujedinjenih nacija, a svaka država članica bi bila u obavezi da spriječi trgovinu svim vrstama naoružanja, municije i vojne i policijske opreme, kao i bilo kakav poslovni odnos s terorističkom organizacijom i njenim članovima, odnosno s državom u kojoj takva organizacija djeluje.

Dakle, ovakav postupak proglašenja neke organizacije terorističkom je uslov da se otpočne stvarna antiteroristička aktivnost na globalnom nivou, a preduslov za to je istinska odlučnost prije svega velikih sila. Jer, svi dokazi su uzaludni ako se neko nasilje ne tiče velikih i moćnih, s jedne strane, i ako neke velike sile kao i dosad budu koristile terorizam u ostvarivanju sopstvenih političkih interesa u datom trenutku. Ko ne razume problematiku nastajanja i širenja terorizma, može reći da je ovakav postupak dug. Međutim, ovom metodom bi se riješio problem, a bez nje problem jedne terorističke organizacije nikada se neće rešiti jedinstveno, na globalnom planu. To potvrđuje dosadašnje funkcionisanje savremenog terorizma u svijetu. Da bi se teroristička aktivnost držala makar pod kontrolom na globalnom planu, presudan element za to je reakcija društva, a ne samo reagovanje državnih organa. Treba posebno istaći da je policija glavni nosilac borbe protiv terorizma u svakoj državi. Vojska se u antiterorističku borbu uključuje samo u nekim situacijama, i to u slučaju NHB akcidenata, u slučaju talačkih situacija koje policija sama ne može da riješi i kada teroristička aktivnost preraste u veće vidove nasilja, kao što je masovna gerila ili ustanak. Ako se u budućnosti ne bude efikasno primjenjivala metodologija proglašenja neke organizacije terorističkom i ako nakon toga ne bude usledila sveobuhvatna antiteroristička aktivnost, svijet će zapasti u velike probleme. Terorizam tada može doživjeti ekspanziju na globalnom planu, a to će izazvati turbulentno stanje koje lako može izmaći svakoj kontroli.

6. KLASIFIKACIJA TERORIZMA

Klasifikacije terorizma se mogu izvršiti prema različitim principima diobe. Zbog njegove kompleksnosti, dinamizma i obilja pojava oblika, moguće su brojne klasifikacije terorizma prema raznovrsnim kriterijumima. Šarolikost svijeta terorizma i njegovih pojava manifestacija kao da plaši ili bar odbija istraživače da do kraja izvedu njegovu klasifikaciju. Ono što posebno otežava svaku klasifikaciju terorizma jeste postojanje mješovitih oblika u svijetu terorizma. Jedna organizacija koja se bori za svoj separatistički cilj može, iz razloga motivacije članstva ili zadobijanja moćnih međunarodnih saveznika, istovremeno biti i religijski ili ideološki veoma opredjeljena, ili pak organizacija koja koristi samoubilačke metode može koristiti u velikoj mjeri i konvencionalne terorističke metode. Zbog ovoga je neohodna klasifikaciona standardizacija koja podrazumijeva da je najcjelishodnija, najpreciznija i najsveobuhvatnija ona klasifikacija koja se vrši prema glavnim ciljevima terorizma, odnosno prema programatskoj-ciljnoj orijentaciji terorista, prema njihovim pretežnim metodima i sredstvima, i prema tipu aktera – subjekata terorizma. Klasifikaciju je moguće izvršiti samo ako se poštuje načelo pretežnosti i ustanovljavanja nekog svojstva kao najbitnijeg, a ne ukoliko se traga za neakvim čistim modelima terorizma.

6.1. Klasifikacija prema programatsko-ciljnoj orijentaciji

Terorizam je izrazito ciljna djelatnost. Ciljevi terorista i terorističkih organizacija (treba ih razlikovati) uvijek odslikavaju društveno-političke okolnosti i istorijsku situaciju miljea u kome teroristi nastupaju u ime tih ciljeva. Upravo, nastupanje u ime ciljeva uveliko struktura svaku klasifikaciju prema ciljevima, jer moramo prihvatiti da teroristi najbolje znaju za šta se bore i šta im je najvažniji cilj. Iako je greška kada se uzima u obzir samo taj najvažniji cilj terorista a ostali ciljevi terorista zanemaruju, još je veća greška kada se neki sporedan cilj terorista izjednači sa glavnim ciljem ili pak kada se sporedni cilj proglašava za glavni. Terorizam se prema svojim glavnim ciljevima može podijeliti na sledeće tri grupacije:

1. Ideološki motivisan terorizam
 - 1.1. Ljevičarski terorizam
 - 1.2. Desničarski terorizam
2. Etno-separatistički terorizam
3. Vjerski fundiran terorizam
 - 3.1. Terorizam sekti
 - 3.2. Terorizam fundiran na interpretacijama velikih religija

Ciljevi terorista ne moraju uvijek biti postavljeni tako da imaju opšti opseg važenja. Neke terorističke grupe imaju za cilj takve promjene koje se tiču cijelog svijeta, druge bi pak da stvari mijenjaju samo u okviru svoje religijske ili nacionalne sredina ili države, treće imaju jako posebne i uske ciljeve, a čak mogu imati i samo jedan cilj kao što je na primjer slučaj kod grupa za zaštitu prava životinja ili grupa u SAD koje se bore protiv pobačaja.

6.2. Klasifikacija terorizma prema sredstvima i metodima

Teroristi će uvijek koristiti ono sredstvo koje najviše može da zastraši, a koje oni mogu da posjeduju i znaju da upotrebe. Prema sredstvima koja teroristi pretežno koriste, ili se spremaju da koriste, može se izvršiti sledeća klasifikacija terorizma na:

- Klasični (konvencionalni) terorizam
- Biohemijski terorizam
- Nuklearni terorizam

Često se gubi iz vida složenost terorizma kao pojave pa se sva pažnja obraća samo na njegovu nasilnu dimenziju. Terorizam pak, predstavlja složenu djelatnost sastavljenu od niza specifičnih aktivnosti koje same po sebi nisu nasilne, a nužne su da bi teroristička organizacija mogla da funkcioniše^[55]. Na primjer, finansiranje, propaganda, mobilizacija članstva i simpatizera, kao i brojne druge aktivnosti predstavljaju načine ili metode održanja jedne terorističke organizacije funkcionalnom. Ona ne može da živi i da funkcioniše bez finansijskih i drugih sredstava, bez članstva i bez određenih oblika podrške. Ipak, ukupnost metoda kao i onaj metod u nekoj od sfera terorizma koji ga ponajviše profilira, određuju i tip terorizma. Ako nečiji terorizam ni po čemu ne odkače od uobičajenih, već klasičnih predstava o terorizmu, on će klasifikaciono teko biti i tretiran. Ako pak samoubilački metod kao kod Al

⁵⁵ Dragan Simeunović, *Terorizam, opšti deo*, Pravni fakultet, Beograd, 2009.

Kaide predstavlja isključivi metod borbe onda se njena aktivnost može nazvati samoubilačkim tipom terorizma. Ukoliko pak teroristi u nekoj organizaciji ili mreži izrazito upotrebljavaju internet u terorističke svrhe, govori se o „sajber“ terorizmu. Isto tako, potreba da se imaju stalni i bogati izvori finansiranja upućuju teroriste sve više na klasične kriminalne radnje, prije svega na djelatnost organizovanog kriminala, pri čemu je šverc droge najčešća od kriminalnih aktivnosti u koje se upuštaju teroristi, zbog čega se i koristi izraz narko-terorizam i to ne samo da se označe takvi metodi samofinansiranja nego i jedan poseban, hibridni oblik kriminalno-političke djelatnosti koji je spoj terorizma i organizovanog kriminala. Prema metodima koje teroristi pretežno koriste može se izvršiti sledeća klasifikacija terorizma na:

- Klasični (konvencionalni) terorizam
- Samoubilački terorizam
- „Sajber“ – terorizam
- Narko – terorizam

Međutim, pošto jedno sredstvo, odnosno njegova intencionalna potrošnja ponekad predstavlja čak i glavnu pretpostavku nekog metoda, kao recimo ljudski život samoubilačkog terorizma, jedna zbirna klasifikacija terorizma prema sredstvima i metodima takođe je ispravna, a može ponekad biti i više korisna od posebnih klasifikacija.

6.3. Klasifikacija terorizma prema tipu aktera – subjekata terorizma

Iako se, kada se kaže terorizam, prije svega misli na djelatnost grupa ili organizacija, teorija a vrlo rijetko i praksa, dozvoljavaju mogućnost da je terorizam i djelo pojedinaca, naravno ukoliko se ispune svi uslovi koji su sadržani u definiciji terorizma. Isto tako, jedna klasifikacija prema brojnosti i tipu aktera mora da uvaži činjenicu da institucije ponekad ne samo da podržavaju terorizam, već su i njegovi organizatori, pa i izvršioci. Činjenicu da je terorizam nasilje protiv neke i nečije vlasti ne treba poistovjećivati sa tvrdnjom da su jedino mogući akteri terorizma nedržavni akteri.

Klasifikacija aktera može da pođe i od drugih svojstava aktera, a ne samo od njihove brojnosti ili institucionalnosti, odnosno neinstitucionalnosti. Recimo, prema njihovoj ulozi u terorizmu posmatranom kao širem društvenom procesu razlikuju se najmanje tri vrste aktera – prvom akteri-izvršioci kao subjekti terorizma; drugo, nevoljni akteri-žrtve kao objekti terorizma; i treće, oni akteri kojima je upućena poruka nasiljem kao takođe jedna vrsta objekata terorizma. I akteri-subjekti terorizma se mogu takođe klasifikovati po svojoj poziciji na hijerarhijskoj ljestvici terorističke aktivnosti i stepena organizovanosti na: pripadnike rukovodstva (akciono jezgro), aktiviste, sledbenike i simpatizere. Ipak jedna klasifikacija terorizma prema akterima-subjektima terorizma je najcjelishodnija kada je izvršena prema više povezanih kriterijuma: njihovoj brojnosti, stepenu organizacione povezanosti i institucionalnoj dimenziji. Primjenjena na savremene i moguće pojavne oblike terorizma ona izgleda ovako:

- Individualni terorizam
- Terorizam organizacija i ilegalnih grupa
- Institucionalni terorizam

Sam broj terorista i kada je veliki nije dovoljan za definiciono prekvalifikovanje terorizma u gerilu ili ustanak. Ne samo alžirske vlasti, nego i cio svijet obilježava alžirske fanatike bez obzira na njihovu masovnost kao teroriste, baš kao što su i italijanski ljevičarski

ekstremisti i pored dostignutog broja od oko 10.000, jednako bili teroristi kao i njemački ili francuski teroristi, iako broj ovih drugih nikada nije prešao broj od nekoliko desetina. Samo iz političkih razloga ovaj kriterijum se nije primjenjivao na albanske teroriste. Mada se terorizmom do sada nigdje nije uspjela srušiti ili preuzeti vlast, on može biti moćan faktor destabilizacije neke države, naročito ukoliko iza njega stoji inostrani interes^[56].

7. CILJEVI, MOTIVI I UZROCI SAVREMENOG TERORIZMA

7.1. Ciljevi

Cilj svake terorističke organizacije je ostvarivanje predviđenog plana, a njen uspjeh zavisi od ekonomske, bezbedonosne i vojne snage zemlje na čijem se prostoru planira izvođenje terorističkih aktivnosti. Cilj određuju mogućnosti terorista, mogućnosti žrtve za odbranu, stavovi pojedinih terorista, stavovi pojedinih institucija ili međunarodne zajednice u cjelini, mikro i makro lokacija njegovog realizovanja i posebno način postizanja cilja. Ciljevi terorista mogu biti trenutni i dugoročni (planiraju se na duži vremenski period). Trenutni ciljevi podrazumijevaju: dobijanje svetskog, lokalnog ili nacionalnog priznanja za svoju akciju; izazivanje vladine reakcije i represije koja vodi neposrednom razdoru u državnoj strukturi vlasti; uznemiravanje ili slabljenje efikasnosti vlade, vojnih ili drugih snaga bezbjednosti; pokazivanje da je vlada nesposobna da zaštiti svoje građane; dobijanje novca ili opreme; demonstracija moći ili vjerodostojnosti opasnosti; izazivanje štrajkova ili "uspostavljanje" reda; uticaj na izbore; oslobađanje terorista iz zatvora; vršenje odmazde i sl. Dugoročni ciljevi terorista su: izazivanje dramatičnih promjena na političkoj sceni države, revolucija, građanski rat ili rat između država; preokretanje pozitivne reakcije u svoju korist u toku izvođenja terorističkih aktivnosti; vršenje uticaja na donošenje lokalnih, nacionalnih ili međunarodnih odluka; dobijanje političkog priznanja od strane nekog legalnog tijela koje predstavlja etničku ili nacionalnu grupu^[57].

Ove svoje ciljeve teroristi nastoje ostvariti kroz pojedinačna ubistva državnih i lokalnih rukovodilaca, čelnih starešina MUP-A i vojske i uticajnih privrednika putem atentata; rušenjem važnih saobraćajnih, komunikacijskih, PTT, proizvodnih, vojnih i drugih postrojenja i objekata; otimanjem ličnosti iz političkog, kulturnog i javnog života i članova njihovih porodica; ugrožavanjem opšte sigurnosti i bezbjednosti građana. Naučna istraživanja pokazuju da su različiti ciljevi terorista kao nevladinih subjekata i država koje učestvuju u međunarodnom terorizmu. Cilj terorista kao nevladinih subjekata u odnosu na matičnu državu jeste: destabilizovanje ustavnog poretka da bi se iznudili određeni ustupci; nasilno obaranje aktuelnog režima i preuzimanje vlasti; razbijanje teritorijalnog integriteta kako bi se stvorile separantne države ili dio teritorije otcijepio i pripojio drugoj državi; destabilizovanje stanja u državi da bi se stvorili uslovi i obezbjedio povod za spoljnu oružanu agresiju; izazivanje građanskog rata, etničkog, vjerskog i drugog sukoba, kao preduslov za raznovrsno uplitanje regionalnih i svjetskih organizacija u unutrašnje poslove države; destabilizacija ekonomskog sistema države. Cilj države koja učestvuje u međudržavnom terorizmu može biti: kompromitovanje odbrambeno-zaštitnog sistema države, žrtve međudržavnog terorizma; ostvarivanje uticaja na unutrašnju ili spoljnu politiku države, žrtve međudržavnog terorizma;

⁵⁶ Isto

⁵⁷ Radoslav Gaćinović, *Savremeni terorizam*, Grafomark, Beograd, 1998

iznuđivanje neprihvatljivih političkih, vojnih, teritorijalnih i drugih ustupaka; zaustavljanje privrednog i kulturno-istorijskog razvoja zemlje; dovođenje u ekonomsku zavisnost zemlje žrtve; smjena vladajuće, političke garniture u zemlji; nasilno svrgavanje aktuelne vlasti; izazivanje oružane pobune; stvaranje uslova za vojnu intervenciju i za izvršenje oružane agresije.

Rezultati ciljnih terorističkih aktivnosti su psihološko-propagandnog karaktera, jer se smatra da je obavljeno upoznavanje šire svjetske javnosti sa ciljevima za koje se zalažu teroristi. Ti ciljevi su:

- 1) ukazivanje na nesposobnost vlade u zemlji;
- 2) demoralisanje snaga bezbjednosti (policija i vojska);
- 3) primoravanje vlade na preduzimanje prenapravljenih (nepromišljenih) akcija (upotreba prekomjernih represivnih mjera koje bi izazvale revolt naroda) i zastrašivanje (određene grupe) opozicije, partija političkog protivnika, kao i stvaranje defetizma i nesigurnosti u zemlji, što znači da je sprovedena destabilizacija, dezorganizacija rukovođenja i onemogućavanje političkih i drugih aktivnosti rukovodstva zemlje;
- 4) ometanje mobilizacije i drugih odbrambenih radnji;
- 5) pokušaj komprovitivanja rukovodstva zemlje i stvaranje "političke podloge" i opravdanja za oružanu intervenciju spolja-agresiju.

Dakle može se konstatovati da je sekundarni cilj terorista ubijanje i publicitet, najprimitivnije i najužasnije uništavanje onih, za koje teroristi smatraju da su protiv njih, čak i ako su žrtve žene i deca, a taj cilj teroristi koriste da bi postigli krajnji, tj. primarni cilj - ispunjenje svojih političkih zahteva.

7.2. Motivi

Motiv je unutrašnja snaga koja podstiče na neku aktivnost. Motiv se najčešće određuje kao pokretač aktivnosti ili, kako navodi Hilgrad "podstiče organizam na akciju ili podržava i usmjerava akciju pošto se organizam jednom aktivirao"^[58]. Sam proces pokretanja, održavanja i usmeravanja aktivnosti naziva se motivacijom. Neki razlozi za ponašanje su očigledni (potreba za hranom, vodom), a drugi su mnogo prikriveniji (na primjer razlog koji teroristu pokreće na aktivnost) i zahtevaju mnogo složenija istraživanja i proučavanja. Čovjekovo ponašanje je višestruko uslovljeno, i ne postoji univerzalni pokretač i valjano objašnjenje za čovekove aktivnosti u složenim uslovima življenja. Zbog toga psiholozi u motivaciji traže "ključ za razumjevanje ličnosti i za njeno ponašanje"^[59]. U procesu akcije koju subjekt preduzima kako bi ostvario svoje želje, od posebnog je značaja razlika između biološke, psihološke i socijalne vrednosti koju ista želja ima za različite subjekte. Zbog nesklada u tim vrijednosnim aspektima, dolazi do sukoba motiva, u kojem se neke želje ostvaruju, neke odbacuju, neke odgađaju, a neke potiskuju u prošlost.

Posebno je značajno razumijeti unutrašnje motive koji teroriste pokreću na aktivnost. To su intrinzični motivi koji su najsnažniji, jer traju sve dok se njihova aktivnost ne ostvari ili pak, dok se korijeni terorizma ne unište, što je veoma težak, dugotrajan proces. To su zapravo

⁵⁸ Hilgard, E. E., *Uvod u psihologiju*, III dio, JCK, Beograd, 1996.

⁵⁹ Hol, K., Lindzi, G., *Teorije ličnosti*, Beograd, Nolit, 1983.

ideološko-politički motivi, koji su sublimat političke indoktrinacije i zato nauka još uvek nije provirila u „carstvo“ terorističkog motiva, pa je to jedan od najvećih razloga i jedna od najvećih teškoća u definisanju savremenog terorizma. Psihološka motivacija terorista proističe iz njihovog ličnog nezadovoljstva sopstvenim životom i čvrstog uverenja da samo pripadnošću terorističkoj organizaciji mogu ostvariti cilj u ovom životu. Teroristi su tako uvjereni da su ljudi izvan terorističke organizacije njihovi neprijatelji i zbog toga im je lakše da dehumanizuju žrtve svoje akcije. Zbog toga i ne osjećaju grižu savjesti posle izvedene terorističke aktivnosti.

Motiv je, dakle, podsticaj volje, esencijalne energije i pojedinca i država, najosetljiviji je dio, dubinski dimenzionisan i još uvijek s naučnog aspekta neosvijetljen. Bez obzira što se mnogi autori razilaze po pitanju određenja motiva koji teroristu pokreću na aktivnost, a time i u definisanju terorizma, politički motiv kao podsticaj terorizma je nužan, jer je to jedina definicijska komponenta koja razdvaja terorizam od običnog kriminala^[60].

7.3. Uzroci

Uzroci savremenog terorizma su veoma magloviti, njegove dubinske dimenzije su zamračene još uvijek nevidljivom zavjesom, što predstavlja najveći problem za globalnu antiterorističku borbu. Uzroci terorizma se pothranjuju nagomilanim i veoma dubokim (geopolitičkim, etničkim, klasnim i veoma dubokim, političkim i dr.) protivurječnostima, neprihvatljivim postojećim uslovima života, kao i neostvarenim ambicijama određenih društvenih grupa. Za teoriju bi bilo veoma značajno utvrditi uzroke terorizma koji bi imali opštiji značaj. I dalje se ovom pitanju pristupa separantno, nema sistematske empirijske analize, pa stoga ni rezultati nisu pouzdani. Generalna skupština Ujedinjenih nacija je davne 1979. razmatrala ovu, sa aspekta bezbednosti veoma značajnu problematiku. Tada je posvećena pažnja kako spoljnim, tako i unutrašnjim uzrocima, tj. izazivačima terorizma koji nastaju usled uticaja sa strane, kao i onima koji postoje unutar jedne zemlje. Terorizam mogu podstaći: ekonomske i socijalne razlike unutar država; nacionalna neiživljenost, odnosno ekstremni nacionalizam i šovinizam; kolonijalna i neokolonijalna zavisnost; nerješena etnička struktura i nerješene granice države; vjerska zastranjenost-fundamentalizam; želja za ekspanzijom i hegemonijom (nacionalna, teritorijalna, ekonomska, socijalna, vjerska i kulturna dominacija), kao i neostvarene političke ambicije, tj. megalomanska želja za vlašću. U savremenim društvima, u kojima kapital igra značajnu ulogu, neminovno se gradi sistem vrednosti prema bogatstvu, pa se često zanemaruju osnovne ljudske vrijednosti, uključujući osnovna ljudska prava prosečnog čovjeka-građanina, te je jedan od osnovnih podsticaja savremenog terorizma vrhunska nepravda.

Država, iako savremeno organizovana intitucija često zapostavlja srednji i najsiromašniji sloj ljudi u odnosu na sloj onih bogatih. Ovakvo funkcionisanje savremenih društava stvara antagonizam između države i svih onih čija su ljudska prava i lične vrijednosti na taj način zapostavljeni. U tom velikom sloju ljudi nastaju i grupe koje i nasilnim sredstvima žele da promjene vlast i povrate, po njihovom mišljenju, dostojanstvo i ugled u društvu. Država u tom slučaju primjenjuje teror koji još više podstiče terorističke

grupe na akcije. Uzroci terorizma najčešće mogu biti i krutost sistema, zakona, propisa; osjećaj ugroženosti, opasnosti; osjećaj krivice i osjećaj manje vrijednosti; osjećaj

⁶⁰ Radoslav Gaćinović, *Terorizam u političkoj i pravnoj teoriji*, Evro-Giunti, 2010.

beskorisnosti, očaj; strah od brutalnosti, egzistencijalni strahovi, panika; izdvojenost, nemogućnost učešća u donošenju važnih državnih odluka; netolerancija, progon, pritisci, napetost; konflikt sa autoritetom; ekonomska i politička kriza; društvena, ekonomska, politička i kulturna izolacija, samoća; nepoštovanje prava, privilegija, ljudska i rasna diskriminacija, getoizacija; sprečavanje slobode izražavanja; sprečavanje kretanja; nedemokratskost, državni teror (strahovlada), neopravdano razvlašćenje, oduzimanje statusa u hijerarhiji; povreda vjerskih, nacionalnih i ljudskih osjećanja; iskustvo patnje, logora, genocida, progona, ubijanja, nemoć da se ispravi nepravda i iskorijeni strah, globalizacija i način njenog praktičnog ispoljavanja, uzročno-posledični odnos svetske ekonomije i siromaštva; religijske, filozofske i sociološke razlike u tumačenju pojava i vrijednosti; politički, ekonomski, demografski i ekološki problem; svijest o vlastitom socio-političko-psihološkom duhovnom stanju i statusu; razudiivanje i relativizacija svih vrijednosti i vrijednosnih sudova; agresivna spoljna politika, intervencionizam i novi militarizam moćnih država i regionalnih organizacija; nametanje vlastitih vrijednosti i sudova, modela organizovanja i djelovanja, kao matrice za sliku svijeta, i potpuno odsudstvo odgovornosti za posledice takvog delovanja⁶¹.

8. OBLICI SAVREMENOG TERORIZMA

8.1. *Ekološki terorizam*

Ekološki terorizam je početkom XXI vijeka postao najizrazitija opasnost za čovečanstvo. Ovaj oblik terorizma je karakterističan po tome što u svojim aktivnostima koristi „resurse kao alat“ i „resurse kao metu“. Do vrste terorizma, resursi kao alat, dolazi kada se ekološki resursi koriste kao prenosilac destruktivnog, tj. opasnog agensa na populaciju. Teroristi koji žele da koriste resurse kao metu mogu da dignu u vazduh branu i poplave grad ili više gradova. Ovi napadi su za sada netipični, ali nije isključeno da teroristi u budućnosti neće posegnuti i za takvim aktivnostima. Ekološki terorizam kao oblik terorizma sačinjavaju: nuklearni, hemijski i biološki terorizam.

8.1.1. Nuklearni terorizam

Pod **nuklearnim terorizmom** se podrazumijeva upotreba ili prijetnja upotrebom radioaktivnih materijala. Nuklearno oružje teroristima može omogućiti znatne prednosti u procesu ostvarivanja njihovih političkih ciljeva, a posebno u skretanju pažnje svetskih medija. Mogućnost primjene nuklearnog terorizma je činjenica koja veoma zabrinjava. Nuklearni terorizam je u stvari pojam koji obuhvata više mogućnosti koje ne moraju nužno uključiti i nuklearno oružje. Zbog toga je najprimjerenije govoriti o upotrebi nuklearnih materijala u terorističke svrhe, što je i najpotpunije razmatranje nuklearnog terorizma. U tom smislu se mogu definisati tri osnovna principa delovanja:

- 1) Upotreba nuklearne eksplozivne naprave (nuklearna eksplozija)
- 2) Napad ili sabotaza na postojećim nuklearnim postrojenjima;
- 3) Upotreba tkzv. prljave bombe (klasična eksplozija pomoću koje se radioaktivni materijal raspršuje u okolinu).

⁶¹ Isto

Procjena rizika je veoma bitna u razmatranju svake od navedenih metoda terorističke akcije. Prilikom procene rizika, kod svake od ovih metoda značajno je veoma stručno predvideti efikasnost dejstva i posledice, kao i kolika je verovatnoća da će neku od njih upotrebiti teroristi. Pošto je nuklearni terorizam aktivnost koja se sprovodi pomoću visoke tehnologije, do pred kraj XX vijeka smatralo se da je ta aktivnost malo vjerovatna, jer su se radioaktivni materijali u principu dobro čuvali, oni su skupi i opasni, tako da ih je nekada bilo teško nabaviti, imati ih u svom posjedu, njima stručno rukovati, i sve to držati u tajnosti. Međutim, danas se situacija u potpunosti promjenila. Nivo tehničkog znanja u svijetu se neprekidno unapređuje, recepti za izradu takvih naprava se javno objavljuju u raznim stručnim i naučnim časopisima, a pristup nuklearnim materijalima postaje sve jednostavniji. To posebno dolazi do izražaja raspadom SSSR-A. U svijetu danas postoji veliki broj kvalitetnih stručnjaka koji su radili na nacionalnim programima država koje posjeduju nuklearno oružje. Nakon završetka hladnog rata mnogi od njih su ostali bez posla i postali veoma traženi od strane onih koji njihovo znanje mogu upotrijebiti u praksi, a to su prvenstveno pripadnici terorističkih organizacija. Dakle, u proizvodnji nuklearnih materijala nije glavni problem znanje, već su glavni problem proizvodnja i značajna finansijska sredstva. Bez obzira što su zalihe nuklearnog oružja u svijetu ograničene, i što njihovu upotrebu prate Ujedinjene nacije zajedno sa Međunarodnom agencijom za atomsku energiju, sudski organi ne mogu lako pronaći one koji pomažu nuklearni terorizam. Odbor američkog Kongresa za bezbednost u svom izveštaju posebno ističe da je od novembra 1933. do marta 1996. uhapšeno 73 švercera s radiaktivnim materijalom sovjetskog porekla. Tokom rata u Čečeniji 1994, iz fabrike nuklearnog otpada "Radon" u blizini Tolstoj Jura nestalo je najmanje 450 kubnih metara nuklearnog materijala uključujući i plutonijum 239 i uranijum 235. Kasnija istraga ruske vlade utvrdila je da još najmanje 20 skladišta u Čečeniji ostalo bez čuvara. Mnogim od njih, zbog mina koje su postavili čečenski teroristi, istražitelji nisu mogli da pristupe. Nisu pošteđena, a ni potpuno bezbedna ni američka skladišta nuklearnog materijala. Ministarstvo energetike SAD je 1966. godine ustanovilo manjak od 25 tona plutonijuma, od čega 1 200 kilograma samo iz fabrike oružja u Roki Flestu, koja se nalazi u blizini Denvera. Kompjuterska simulacija pakazala je da u blizu 80% slučajeva teroristi mogu da se "provuku" kroz bezbednosne provjere u fabrici u Roki Flestu^[62].

Svijet je počeo da strahuje od ove vrste oružja, koja bi vrlo lako mogla dospjeti u ruke terorista. Jula 1968. godine potpisan je sporazum o neširenju nuklearnog oružja (Nuclear Non-Proliferation Treaty). Tada je dogovoreno da oružje, materijal i tehnologija za izradu nuklearnog oružja neće izaći van kruga pet država (SAD, SSSR, Velika Britanija, Francuska i Kina) koje su ga posjedovale u tom trenutku. Sporazum je potpisalo 170 zemalja, 1993. iz njega je istupila Sjeverna Koreja, a sporazum nisu podržale tri zemlje koje posjeduju nuklearno oružje, i to Izrael, Indija i Pakistan. Prijetnja od nuklearnog oružja nije mimoišla svijet posle Drugog svjetskog rata, bez obzira na potpisane sporazume. Samo u drugoj polovini XX vijeka izvedeno je 514 vazdušnih nuklearnih eksplozija i oko 1.600 podzemnih. Ovakvo oružje slabima daje snagu, siromašnima moć, a čovečanstvu veliku prijetnju i nespokoj. U direktnoj vezi s nuklearnim naoružanjem je i Sporazum o uspostavljanju režima kontrole raketne tehnologije (The Missile Technology Control Regime) koji je uspostavljen 1983. sa ciljem da spriječi uvećanje broja zemalja koje posjeduju tehnologiju za proizvodnju raketa s nuklearnim bojevim glavama.

⁶² Radoslav Gaćinović, *Terorizam*, Draslar, Beograd, 2005.

Fisiono nuklearno oružje izazvalo je trenutnu smrt oko 75.000, odnosno između 35.000 i 40.000 ljudi u Hirošimi i Nagasakiju. u avgustu 1945. godine. Puno strašnije termionuklearno oružje (takođe fisiono) do početka XXI vijeka srećom nije nikad upotrebljavano protiv ljudi^[63].

8.1.2. Biološki terorizam

Pod biološkim terorizmom se podrazumijeva upotreba i širenje različitih vrsta biološkog oružja, zatim upotreba bioloških agenasa i toksina na teritorijama na kojima žive ljudi, radi uništavanja njihovog morala i uzrokovanja brojnih žrtava. Osnovne karakteristike biološkog oružja podrazumijevaju: jednostavnu i jeftinu proizvodnju, prikrivenu primjenu, efektivnu primenu (sa 1 kg antraksnih spora, disemonovanih kao aerosol, može se pokriti površina od sto kvadratnih kilometara i na njoj izazvati smrt 50% ljudi)^[64]; specifična dejstva na ljude, izazivanje masovnog oboljevanja ili umiranja, izazivanje panike, političke nestabilnosti, poremećaja rada zdravstvenih i drugih službi, nastanak problema koji se tiču brze detekcije i identifikacije primjenjenog agensa, uspostavljanje adekvatnih mjera neutralisanja biološkog oružja i adekvatnog liječenja oboljelih i profilakse zdravih, nemogućnost potpune kontrole, kao i nedostatak adekvatnih informacija o iskustvima o primeni biološkog oružja. Pod biološkim terorizmom se podrazumijeva: primjena bioloških agenasa u terorističkim akcijama, sa ciljem izazivanja zaraznih bolesti koje se šire u vidu epidemija i pandemija; primjena bioloških agenasa, kao i oružja za masovno uništenje, i onesposobljavanje protivničkih snaga bezbednosti i snaga otpora u lokalnim i regionalnim sukobima; vojna, policijska i naučna istraživanja biološkog oružja i zloupotreba naučnih saznanja u oblasti genetskog inženjeringa, sa ciljem proizvodnje super klica-ubica nevinih ljudi; svi oblici naučnih i kvazinaučnih eksperimentisanja klicama, na životinjama i ljudima, jer su takva eksperimentisanja ugrozila čovečanstvo (primjeri eksperimentisanja sa HIV-om, ebolom...); proizvodnja i krijumčarenje biološkog oružja i super klica-ubica, ilegalna prodaja specijalizovanih uzoraka opasnih sojeva bakterija, virusa i njihovih toksina. U poslednjoj deceniji XX i početkom XXI vijeka, u svijetu je konačno sazrela svijest o posledicama oslobađanja bioloških agenasa koji mogu biti katastrofalni po civilizaciju. Biološko oružje je zadržalo davno proklamovani naziv "atomska bomba siromašnih", zahvaljujući činjenici da su troškovi proizvodnje relativno mali i da su destruktivni efekti samo potencijalni, ako se uporede sa efektima koje izaziva nuklearno oružje. Tako je biološki terorizam i dalje pojava koja veoma zabrinjava, jer njegova primena dovodi do gubitka velikog broja stanovništva.

Teroristi radije upotrebljavaju biološko oružje nego eksplozivna sredstva, zbog visokog stepena smrtnosti ljudi; jer sa veoma malim količinama patogena mogu postići strategijski efekti destrukcije; zato što se agensi veoma lako i brzo aktiviraju; oprema koja je neophodna nije skupa i lako se nabavlja; i što se aktivne žive kulture mikroba već nalaze u prirodnom okruženju, ili se mogu naručiti iz nekog biološkog skladišta^[65]. U prošlosti je cilj terorista bio pojedinac, da se njegovom smrću zastraše ostali i da se skrene pažnja na sebe. Međutim, danas u svijetu postoji sve veći broj nekonvencionalnih, nihilističkih i apokaliptičkih terorističkih organizacija kojima je cilj što veći broj žrtava i najveći mogući stepen razaranja. Takvi teroristi su naoružani oružjem za masovno uništenje i odlučni su u tome da ga upotrebe.

⁶³ Max. Taylor i John Horgan, Terorizam u Budućnosti, Golden Marketing, Zagreb, 2003.

⁶⁴ Miloje Čobeljić, „Savremeni aspekti biološkog oružja“, *Novi Glasnik*, 1/2005

⁶⁵ Radovan Jović i Andreja Savić, *Bioterorizam*, Institut za političke studije, Beograd, 2004.

Tokom XX vijeka pronađene su bakterije koje bi u količini od svega jednog grama mogle uništiti više od sto miliona ljudi, i ako se upotrijebe u idealnim vremenskim uslovima. Bakterije se mogu uzgajati prikriveno u malim laboratorijama. Svaki ljekar, mikrobiolog ili biolog može proizvesti opasne bakterije uz malo finansijskih sredstava. Jedna od najsmrtonosnijih materija za čoveka je toksin bakterije *Clostridium botulinum*, koji je poznat kao “trovač kobasica”. Standardno je sredstvo u tajnim arsenalima velikih sila ali i drugih koji prietnjom nastoje da postignu politički cilj, uključujući i terorističke grupe širom svijeta. Njegov tip A(BTX) toliko je otrovan da samo 1/10 mikrograma predstavlja dozu koja je kobna za čovjeka. Teoretski bi se od jedne unce (oko 28 grama) moglo “ukloniti” oko šezdeset miliona ljudi. Primjera radi, jedna unca antraksa ubačena u sistem ventilacije, na djelimično pokrivenom stadionu, za sat vremena može ubiti između sedamdeset i osamdeset hiljada gledalaca. Pored toga, biološka sredstva se veoma teško otkrivaju, i nema pouzdanog načina za bezbjedno sprečavanje terorističkog napada biološkim sredstvima. Bolest se otkriva tek kad se pojavi epidemija, a tada ostaje jedino da se broje mrtvi. Osim bakterija i njihovih toksina, moguća je upotreba virusa, protozoa, gljivica i drugih bioloških sredstava, kao što su otrovi zmija (zvečarke, kobre), morskih zmija ili otrovnih žaba iz Kolumbije. Posebnu opasnost po stanovništvo predstavljaju aerosoli koji se ne mogu na vrijeme ni osjetiti ni primetiti^[66].

81.3. Hemijski terorizam

Postoji objektivna opasnost od upotrebe hemijskih sredstava od strane terorističkih organizacija. Najteži teroristički napad u kome je upotrebljeno hemijsko oružje dogodio se 1995. godine u podzemnoj zeleznici u Tokiju. Sekta Aum Šinrikio je ispustila nervni gas sarin među putnike, i tom prilikom je dvanaest lica poginulo a više od 5.500 ljudi je teško ranjeno. Mnogi od tih ljudi imali su trajna oštećenja nervnog sistema. Jačina upotrebljenog sarina je bila samo 30% od toksičnosti te supstance koja se primenjuje u vojne svrhe. Od svih smrtonosnih hemijskih sredstava, nervni gasovi su imali dominantnu ulogu posle Drugog svetskog rata. Nervni gasovi su dobili ime po tome što se njihovom primjenom ometa prenošenje impulsa kroz nervni sistem. Svi nervni gasovi pripadaju grupi organo-fosfornih jedinjenja, a prvi takav gas (tabun) proizveden je 1936. godine u nemačkoj firmi „IG Farben“. Otkrio ga je hemičar dr Gerhard Sradar koji je kasnije, u toku rata, razvio još oko 2.000 nervnih agenasa, a osim tabuna najpoznatiji su sarin i soman. Druga generacija nervnih jedinjenja razvijena je sredinom pedesetih godina u Americi. Nove supstance bile su deset puta otrovnije od tabuna, sarina, somana i mnogo otpornije od njih. Dugo su se zadržavale na materijalu, opremi, tlu, bez razgrađivanja. Za vojne potrebe izabrana je supstanca koja je dobila naziv VX. Proizvodnja hemijskog oružja nazvanog VX započela je 1961. godine, a njegova hemijska formula objavljena je 1972. godine.

Hemijski terorizam se može podjeliti u dijve osnovne kategorije, zavisno od toga kakav se cilj želi postići takvim napadima. U prvu grupu napada ubrajaju se oni kojima je cilj masovno stradanje, a u drugu oni kojima se želi postići velika materijalna šteta. U takvim okolnostima terorističke grupe ubacuju otrov u prenaseljena područja, u vodu i prostorije koje se ne mogu provjetravati kako bi izazvali stradanja što većeg broja ljudi. Teroristi nekada koriste takve napade zarad ucjene, ili da bi izazvali veliku ekonomsku štetu, kao što je na primjer napad na određeni prehrambeni proizvod, ubacivanjem u hranu hemijske otrovne

⁶⁶ Radosav Gaćinović, *Terorizam u političkoj i pravnoj teoriji*, Evro-Giunti, Beograd, 2010.

supstance. Za terorističke organizacije hemijski terorizam ima nekoliko jasnih prednosti u odnosu na nuklearni i biološki terorizam. Prvo, hemijske supstance su mnogo dostupnije, mogu se proizvoditi jednostavnim hemijskim procesima koji su poznati svakom studentu hemije. Ova vrsta terorizma se može izvoditi ne samo hemijskim ratnim agensima već i „običnim“ hemijskim jedinjenjima koja u svom procesu proizvodnje koriste razne industrije, kao što su hemijska, petrohemijska, farmaceutska, naftna i mnoge druge. Poznato je da su pesticidi, forzgen i hlorsilni bojni otrovi primjenjivani u Prvom svjetskom ratu, a na hiljade tona ovih otrova danas se koristi u hemijskog industriji. Kada je riječ o tzv. prikrivenom terorizmu, tj. „tihom djelovanju“, koriste se razne hemikalije ili se namjerno izazivaju havarije na postrojenjima, a nakon toga se proglašava da je to hemijski akcident koji je izazvan ljudskim faktorom. Budući da hemijski terorizam nije finansijski zahtevan, za njegovo funkcionisanje nisu potrebna industrijska postrojenja i resursi. Čak i siromašne terorističke organizacije mogu vrlo lako nabaviti i koristiti hemijsko oružje, pa je zaključak jasan: hemijski terorizam je izuzetno opasan, on se lako izvodi i lako primenjuje, a terorističke aktivnosti u kojima se upotrebljavaju hemijski otrovi su nepredvidive, jer upotreba takvih otrova, po pravilu izaziva velike žrtve. Pored toga što hemijski otrovi imaju nekoliko puta veću efikasnost od konvencionalnog oružja, njih je nemoguće efikasno i jednostavno detektovati. Tek mali broj otrova može biti otkriven prilikom upotrebe. Jedno od njihovih svojstava koje izuzetno odgovara teroristima jeste niska nabavna cena, a drugo je to što se ono relativno lako može nabaviti. Hemijsko oružje je pokazalo koliko je smrtonosno čak i u Prvom svjetskom ratu. Tada je njegovom dejstvu bilo izloženo čak milion ljudi a nastradalo je 90.000^[67].

Dosadašnji argumenti stručnjaka i vlada da je proizvodnja otrova složena i teška, postali su prosto neprihvatljivi jer nisu tačni. „Skrivena proizvodnja hemijskih otrova je olakšana već postojećim tajnim pogonima za proizvodnju narkotika“, kaže se u jednom izveštaju Centralne istražne agencije-CIA. Osim toga, eksperti su izračunali da bi sredstva za uništenje civilne populacije iznosila: 2.000 dolara po kvadratnom kolometru uz primjenu konvencionalnog oružja, 800 dolara uz primenu nuklearnog oružja, 600 dolara uz upotrebu nervnih bojnih otrova, i samo 1 dolar uz primenu bioloških agenasa. Za teroriste koji planiraju hemijski napad karakteristično je to da oni ne dobijaju pomoć sa strane niti postoji neki autoritet koji ih može zadržati i sprečiti u sprovođenju njihove terorističke aktivnosti. Religiozno motivisane sekte, na primer, odsječene su od spoljašnjeg svijeta, a njihove vođe su harizmatične i prosto neprikosnovene ličnosti. Godine 1986. rasistička hrišćanska grupa, poznata kao „Savez mača i ruke Gospoda“(CSA), težila je da sruši američku administraciju i ubrza povratak mesije. Ona je nabavila trideset galona cijanida, da bi, prema izjavi vođe te grupe Džima Elisona, zatrovala vodovod u nekoliko većih gradova SAD, verujući da će Bog usmeriti cijanid samo na izabrane pojedince: nevjernike, Jevreje i crnce u glavnom gradu. Iako je želja za izazivanjem masovnih gubitaka jedan od specifičnih faktora koji mogu motivisati teroriste da upotrebe hemijsko oružje umjesto pušaka, ručnih bombi i podmetanja eksplozivnih naprava, ima i drugih razloga da teroristi primjene hemijsko oružje. Širenje otrova je relativno lako a upotreba može da bude kontrolisana. Nervni agensi (na primjer sarin) mogu ubiti za nekoliko minuta, ali njihovo dejstvo je prikrivenije i može biti odloženo za izvestan period, dok na primjer teroristi ne napuste region dejstva, ili dok se na mjestu planirane terorističke aktivnosti ne okupi što veći broj ljudi. Sigurne zaštite od hemijskog oružja skoro da i nema. Zaštitne maske, ma koliko bile savršene, ne mogu imati univerzalno dejstvo. One su izrađene tako da ne propuštaju određene vrste bojnih otrova, kao što su na

⁶⁷ Organizacija za zabranu hemijskog oružja (*Organizasion for the Prohibition of Chemical, Weapons*), Chemical Disarmament. Basic Facts (The Hague: OPCW 1998.)

primer cijanid, nervni otrovi ili plikavac, ali zato propuštaju amonijak, ugljen-monoksid, ugljen-dioksid i mnoge druge. Postoje cjedila za mnoge bojne otrove, ali je nemoguće u datom trenutku znati o kom otrovu je riječ i upotrebiti odgovarajuće cjedilo kako otrov ne bi dospio u organizam.

8.2. Sajber terorizam

Sajber terorizam se odnosi na smišljene, politički motivisane napade na kompjuterske sisteme i programe, kao i na podatke-kojima treba da se izazovu nasilje i strah kod civilnih meta. U vrijeme kada se teško može suprotstaviti nadmoćnijem protivniku, teroristi primjenjuju nove, modernije i tehnološki savremene sisteme i metodologiju udara na protivnikov politički sistem. Novo oružje u novom sajber svijetu čine logičke bombe (logic bombs), "trojanci" (Trojan horses), "crvi" (worms), virusi, koji treba da izazovu prestanak rada sistema i gubitak informacija. Internet terorizam (cyber terrorism) i internet ratovanje (cyberwarfare) postaju sve prisutniji oblik terorističke aktivnosti. Uz pomoć novog oružja, internet-teroristi mogu da: preoptereće telefonske linije specijalizovanim softverima; ometaju avionsku kontrolu i kompjutere zadužene za kontrolu i rad drugih vidova saobraćaja; zloupotrebe programe koji koriste velike finansijske institucije, bolnice i druge hitne službe; promjene formule za pravljenje lijekova u fabrici; promijene pritisak u gasovodu; sabotiraju berzu itd. Drugi način jeste korišćenje interneta kao sredstva komunikacije među aktivnostima. Teroristi trojako koriste internet, i to kao oružje, kao način komunikacije među aktivnostima i kao medij za obraćanje javnosti. Nijedna definicija sajber terorizma nije univerzalno prihvaćena. Problematično je označiti da je napad na računare i računarske mreže sajber terorizam zato što je teško odrediti nameru, identitet ili političke motive napadača. Sintagma "sajber terorizam" koristi se sve češće u modernom društvu, i upotrebljava se da bi se njome opisale različite akcije, kao što su krađa podataka ili heking, planiranje terorističkih napada, prouzrokovanje nasilja, ili napad na informacione sisteme (računarske mreže). Centar za zaštitu nacionalne infrastrukture (National Infrastructure Protection Center-NIPC) Sjedinjenih Američkih Država definiše sajber terorizam kao "kriminalni akt izvršen kroz računare, akt koji izaziva nasilje, smrt ili destrukciju, stvarajući teror da bi se vlada ubjedila da promjeni svoju politiku"^[68]. Sajber terorizam predstavlja unaprijed smišljen, politički motivisan napad na računarske sisteme radi uništenja programa i značajnih informacija, čime se može izazvati nasilje i kolektivni strah.

Džejms Luis (James Lewis) i Markus Hendersot (Marcus Handershot) definišu sajber terorizam kao "korišćenje računarskih mreža i alata radi prekida rada kritičnih nacionalnih infrastrukture ili radi toga da se primora ili zastraši vlada ili njeni građani. Većina stručnjaka za informacionu bezbednost smatra da napadi na računare i računarske mreže mogu biti definisani kao sajber terorizam ako su efekti dovoljno destruktivni ili remetički da izazivaju strah koji se može uporediti sa fizičkim aktom terorizma.

Najvažnije karakteristike sajber terorizma su: u sajber prostoru, idealnom za obavljanje ilegalnih aktivnosti, postoje ograničene mogućnosti za neposredno nadgledanje, kontrolu i otkrivanje tih aktivnosti; nove prostorne i vremenske granice, pokretljivost terorista, mogućnost djelovanja s velike distance, pravo bogatsvo izbora mete napada, nepostojanje geografskih ograničenja, mjerenje vremena delovima sekunde i mogućnost prethodne provjere (testiranja) akcije, čime se rizik od eventualnog neuspjeha smanjuje na minimum.

⁶⁸ National Infrastructure Protection Center, www.nipc.gov

Sajber prostor karakteriše i velika fenomenološka raznovrsnost (veliki broj pojava i formi) velika baza odakle se regrutuju sajber teroristi, konstantno širenje na nove oblasti posredstvom veće upotrebe računara i globalnih računarskih mreža, teška sagledivost posledica i anonimnost počinioca.

Prema priručniku Vojni vodič za terorizam u dvadeset prvom vijeku, sajber terorizam predstavlja jedan segment sajber operacije, dok drugi segment čini sajber podrška (planiranje, regrutovanje, propaganda). Kod sajber terorizma, računarska mreža može biti oružje, medijum ili cilj. Prema istom izvoru, destruktivni napadi na računarske mreže vjerovatno mogu biti izvršeni da se njima poveća efekat fizičkih napada. Dakle, sajber terorizam se odnosi na smišljene, politički motivisane napade na kompjuterske sisteme i programe, kao i na podatke kojima treba da se izazovu nasilje i strah kod civilnih meta. Sajber terorizam predstavlja protivpravni akt u sajber prostoru kojim teroristi zastrašuju vladu i njene građane u cilju ostvarivanja političkih ciljeva.

9. TERORIZAM KAO AKT KOMUNIKACIJE

Teroristički akti, koji sami po sebi ne mogu proizvesti nikakve društvene promjene, mogu se nazvati simboličkim aktima prenošenja poruke (svjetskoj) javnosti o uzrocima i ciljevima djelovanja terorističke organizacije. Radi ostvarivanja određenih ciljeva, teroristička organizacija kao pošiljalac terorističke „poruke“ u sistemu društvenog komuniciranja s drugim učesnicima u komunikacijskoj mreži, upućuje sadržaje kojima istomišljenike i simpatizere ohrabruje, poziva i okuplja, a protivnike zastrašuje, dezorganizuje i razjedinjuje. Terorizam probija ovo „okruženje“ i, po pravilu, dobija veliki publicitet, a on s druge strane podsticajno utiče na istomišljenike i same teroriste. Najzad, terorizam mogu primjenjivati neredovni i državni subjekti. Dakle, pojedinačno, teroristička akcija se shvata kao prenošenje poruke, što je važan dio sveobuhvatne terorističke strategije. Paust (J. J. Paust) smatra da terorizam uključuje namjernu upotrebu nasilja ili prijetnje nasiljem protiv instrumentalnog cilja (neposredne žrtve nasilja), da bi se primarnom cilju prenijela poruka – prijetnja budućim nasiljem^[69]. Društveno komuniciranje povezuje ljude jedne s drugim, uvažavajući kulturne i istorijske tradicije naroda prema kome je usmjerena društvena aktivnost. U tom pogledu, je i teroristička aktivnost posebna vrsta komunikacije, jer u sebe mora uključiti svjestan napor inicijatora komunikacije da utiče na ponašanje drugih učesnika koji se nalaze u komunikacijskoj mreži. To se postiže slanjem izvjesnih sadržaja (terorističkih poruka) određenim licima ili socijalnim grupama. Terorista, odnosno teroristička organizacija, kao inicijator političkog terorističkog akta stupa u odnos s društvenom sredinom slanjem svojih poruka. Ove poruke dr Kučuk svrstava u tri grupe: poruke neprijateljskim snagama (pod tim se najčešće podrazumijevaju različiti državni organi), poruke domaćoj i stranoj javnosti (kao publici) i poruke članovima terorističke organizacije i njenim simpatizerima^[70]. Time se vrši funkcija, kao što su informisanje, davanje uputstva i proučavanje, zastrašivanje i nagovaranje lica ili cjelokupnih socijalnih grupa na saradnju ili priključivanje terorističkim organizacijama. Realizovanjem zadataka koji proističu iz ovih funkcija osigurava se ostvarenje strateškog cilja terorističkih organizacija, a to je da se izvrši uticaj na mišljenje, stavove i političko ponašanje pojedinaca i društvenih grupa. Terorizam nije samo teroristička akcija, on se ostvaruje i kroz postizanje psihološko-propagandnog cilja. Drugim riječima, to

⁶⁹ J. J. Paust, „A survey“ u: *Possible Legal Responses to International Terrorism*, Georgia Journal of International and comparative Law, 1975.

⁷⁰ Ejub Kučuk, *Arhiv za pravne i društvene nauke*, 1980, br. 102.

znači da nije dovoljno samo da se izvrši teroristička aktivnost, već je nužno da se s njom upozna šira javnost^[71].

Visoku vrijednost terorizmu kao vijesti daju sledeća svojstva^[72]: teroristička aktivnost kao vanredni događaj, koji se ne uklapa u svakodnevicu, narušava proces funkcionisanja društva i države; to je senzacionalistički događaj čija senzacionalnost proizilazi dijelom iz neočekivanosti i relativno rijetkog pojavljivanja, a takva vijest je vrlo omiljena u sredstvima informisanja, naročito kod onih koja funkcionišu po tržišnim zakonima i s glavnim ciljem da ostvare profit za svog vlasnika; teroristička aktivnost je dramatičan događaj u kome postoje akcija, konflikt, dramska napetost i heroji, te se sredstva komunikacija zadržavaju na terorističkom događaju onoliko dugo koliko traje dramska napetost; to je negativan događaj, a iz tradicije novinarstva je poznato da je kvalitetna vijest uglavnom – loša vijest. U tom smislu je razumljivo što onaj koji želi da izazove pritisak na vladu jedne države ili da šokira javnost, mora da primijeni negativna sredstva kojima će to postići. Akt terorizma u sebi sadrži neizvjesnost i za razliku od svih fiktivnih formi prikazivanja nasilja (filmovi, romani, pozorični komadi i dr.), u ovom slučaju srećan kraj uopšte nije izvjestan. Takođe, pri svakom novom terorističkom događaju neizvjesnost se ponavlja, bez obzira na to što je prethodni događaj možda sličan prethodnom. Neizvjesnost se dodatno pojačava potpunim odsustvom pravila prilikom izbora žrtvi, preko kojih se teroristički pritisak prenosi na državu i javnost.

Terorizam predstavlja posebnu vrstu neposredne komunikacije, kojom se izaziva panika i zastrašivanje nedužnog civilnog stanovništva. Državna zaštita mora preventivno djelovati u sprečavanju povezivanja terorista sa sredstvima javnog informisanja, kako teroristi, posredstvom tih sredstava, ne bi uticali na javno mnijenje. Često izgleda da se predstavnici medija i predstavnici snaga bezbjednosti sukobljavaju kada obrađuju neku izvedenu terorističku aktivnost. Snage bezbjednosti žele da rekonstruišu događaj, da spovedu istragu i da uhapsu teroriste koji su izveli akciju. Nasuprot njima, mediji žele da izvještavaju o događaju i na taj i jedni i drugi funkcionišu u veoma suprostavljenim okolnostima. Senzacionalizam pojačava privlačnost priče koja je namijenjena javnom mnijenju. Neki mediji svojim načinom izvještavanja o terorizmu ohrabruju pojedince da se priključe terorističkoj organizaciji. Moderna sredstva komunikacije i masmediji pomogli su da se oblikuje profil modernog konflikta. Javno mnijenje je postalo glavni aspekt modernog ratovanja, a mobilisanje javnog mnijenja u tom smislu smatra se strategijom perspektive. Ovakav način razmišljanja teroristi su odavno prihvatili. Dakle, za terorizam, žrtve obično nisu ljudi sa imenom i prezimenom, već su oni sredstvo preko kojeg teroristi upućuju svoje poruke.

Telefon se, osim kao sredstvo za komunikaciju, može upotrijebiti i kao ofanzivno oruđe. Na primjer, lažni potiv kojim se dojavljuje da je na nekom mjestu postavljena eksplozivna naprava jeste kriminalni čin. Njime se izaziva prijetnja, izazivaju se mnogi društveni problemi i nanosi se šteta ekonomskoj i komercijalnoj infrastrukturi, a sve se to postiže za cijenu jednog telefonskog poziva^[73].

⁷¹ Isto

⁷² Miroljub Radojković, *Terorizam i sredstva komunikacija*, NIRO Dječije novine, Gornji Milanovac, 1988.

⁷³ Radoslav Gaćinović, *Terorizam u političkoj i pravnoj teoriji*, Evro-Giunti, Beograd, 2010.

10. NAČIN DJELOVANJA TERORISTIČKIH ORGANIZACIJA

Mnogima izgleda paradoksalno da je prva teroristička organizacija na svijetu, zvana Narodna volja, nastala u Rusiji 1878. godine, upravo u vrijeme vladavine najprogresivnijeg ruskog cara Aleksandra II Romanova. Međutim, sloboda govora i okupljanja koje je on omogućio stanovništvu Rusije su logično donijela sa sobom i slobodu ekstremnog djelovanja u politici. Na desetine radikalnih grupa, uglavnom anarhističke provinijencije je umjesto tajno, sada javno propovijedalo svoje ideje, javno okupljalo istomišljenike, pa čak javno težilo vršenju nasilja zarad ostvarenja svojih političkih ciljeva. Čovjek koji je oslobodio ropstva kmetove 1851, dvije godine prije nego što je to učinio Linkoln u SAD, jedini car na svijetu koji je težio da svoju vlast podijeli sa parlamentom, ubijen je 1. marta 1881. godine od pripadnika "Narodne volje", posle čak sedam neuspjelih pokušaja te organizacije da ga ubije^[74].

Savremeni terorizam je u novije vrijeme promjenio sopstveni stil i način djelovanja. Osim atentata teroristi sada primjenjuju i novu metodologiju. Posebno su aktuelni taktika zastrašivanja-prijetnje, kidnapovanje, otmice, podmetanje požara, eksploziva, zasjede, uzimanje talaca i upotreba NHB agensa. Terorističke organizacije najčešće u akciji koriste miniranje. Od svih terorističkih akcija koje su izvedene u proteklm decenijama, 67% njih se odnosi na podmetanje eksplozivnih sredstava. Iako to nije najpopularniji metod djelovanja terorista, podmetanje požara teroristi koriste da bi uništili javna sredstva ili da bi onemogućili da se ona dalje upotrebljavaju, a to najčešće čine sa ekonomsko-industrijskim objektima, kao što su trgovine, fabrike, hoteli, šumski kompleksi. Otmice vozila i otmice aviona su veoma rasprostranjene metode djelovanja terorističkih organizacija širom svijeta. Posebno je izražena teroristička aktivnost prema istaknutim ličnostima. Ovakva aktivnost se temeljito priprema i izvodi u najpovoljnijim uslovima za izvršioce. Za uspješno izvršenje akcije, teroristi detaljno prate kretanje, način života i navike lica protiv kojih se priprema teroristička akcija. Prije likvidacije istaknute ličnosti, teroristi će pokušati da izvrše otmicu, uz uporno primjenjivanje odgovarajućih psihološko-propagandnih mjera i aktivnosti. Atentati su tokom istorije bili najizraženija taktika terorističkog djelovanja. Teroristi su atentatima najdirektnije zadavali udarac državi i izvršioци su uvijek bili politički motivisani. Teroristička prijetnja je veoma efikasna taktika, usmjerena protiv države i njenih institucija. To je unaprijed osmišljena i pripremljena taktika koju teroristi primjenjuju u cilju iznude neoružanim putem. Cilj terorističke prijetnje jeste izazivanje straha kod državnih institucija i građana, a to je preduslov za prihvatanje zahtjeva terorista. Ako teroristi putem prijetnje ne ostvare svoje ciljeve kod države i njenih institucija, onda se prijetnja usmjerava prema građanima, kako bi kod njih izazvali strah, zebnju i paniku. Teroristi smatraju da će preplašeni građani izvršiti snažan pritisak na državu i njene institucije da te institucije ispune zahtjeve terorista, kako bi se time građani oslobodili konstantne more, straha i životne nesigurnosti koje su teoristi izazvali. Teroristička prijetnja se dugo priprema, a lansira se u pogodnom trenutku za teroriste, odnosno kada se pojave problemi u funkcionisanju države., tj. u vrijeme političke i ekonomske krize. Na osnovu terorističke prijetnje, u vrijeme političke krize, utiče se i na izbornu volju građana, jer je politička volja preplašenog čovjeka snažno uzdrmana.

Procjena vjerodostojnosti terorističke prijetnje nije moguća ukoliko se ne raspolaže, barem djelimično, provjerenim informacijama o terorističkoj grupi koja primjenjuje prijetnju, i to informacijama o njihovim motivima; jačini; organizovanosti; obimu i oblicima eventualne

⁷⁴ Dragan Simeunović, *Terorizam, opšti deo*, Pravni fakultet, Beograd, 2009

podrške određenih grupa stanovništva; obimu i oblicima inostrane podrške terorističkim organizacijama; izvorima i načinu finansiranja terorista; da li su oni razmješteni na teritoriji matične ili neke druge države; karakternim osobinama glavnog vođe terorista; metodama rukovođenja terorističkom grupom; spremnosti terorističke grupe za samožrtvovanje, posebno za samoubilački terorizam; obučenosti i sposobnosti terorista za izradu improvizovanih minsko-eksplozivnih sredstava u eventualnom napadu; prioritetnoj strategiji i taktici terorista radi osnaživanja sopstvenog načina djelovanja; kao i informacijama o tome da li su teroristi do tada učestvovali u nekim sličnim terorističkim akcijama, da li su se dokazali, imaju li iskustva ili ga tek stižu; da li postoje neki važni datumi iz prošlosti koji ih obavezuju na izvođenje nasilja i da li se oni poklapaju s datumom terorističke prijetnje i mogućeg izvođenja akta nasilja; koji su metodi komunikacije terorista s javnošću i da li su teroristi povezani s nekim drugim terorističkim organizacijama u zemlji i inostranstvu^[75].

Metode djelovanja terorista se neprekidno osavremenjuju, posredstvom nadgradnje koja podrazumijeva vrhunsku obučenost i opremljenost terorista najsavremenijim sredstvima. Praksa je pokazala da su taktika, metodi i sredstva koja će teroristička grupa primijeniti u napadu, za državni sistem zaštite još nepoznati. Ono što je dostupno javnosti i službama bezbjednosti ne otkriva suštinu, ali ipak kad se kombinuju relevantno saznanje obavještajnih i drugih stručnih službi sa načinom i vrstom izvedene terorističke akcije, dobija se približna predstava o strategiji savremenog terorizma.

10.1. Profil teroriste

“Veliki teroristi su u stvari strašljivci, i to ona vrsta kukavica koje adlerovski nastrojeni psiholozi nazivaju agresivnom. Oni svoj strah iskaljuju na drugima. Osobina agresivne strepnje u tome je što se ona ispoljava kao sklonost ka uništavanju izvora opasnosti. Kako su ti izvori i mnogobrojni i čudni, jer ova vrsta straha nije zasnovana na uobičajenoj procjeni okolnosti, želja za uništavanjem nikada se ne može ispuniti ni zaustaviti. Nesvjesni cilj takvog strašljivca je svemoć, jer drugo sredstvo da se savlada strah ne postoji. Kako svemoći nema, nema ni kraja izvorima opasnosti – začarani krug je zatvoren”^[76].

I nakon ovog mišljenja profil teroriste je veoma teško definisati, i zbog toga je uspjeh u borbi protiv terorizma na globalnom planu veoma neizvjestan. Globalizacija svijeta dodatno komplikuje integralnu antiterorističku aktivnost, a teroristima daje nadu da će preživjeti i nadživjeti protivnika. Modernizacija, demokratija i društvena fluktuacija stvaraju strukturne uslove i prostor za efikasnije djelovanje terorističkih organizacija. Da bi se definisao profil teroriste, neophodno je predhodno istražiti suštinske dimenzije terorizma, tj. prije svega njihove motive, a onda metode i način djelovanja terorističkih organizacija. To je veoma dugotrajan proces koji ne garantuje potpuni uspjeh u borbi protiv savremenog terorizma, već u najboljem slučaju može da garantuje da će država biti sposobna da terorističke organizacije drži pod kontrolom. Terorista je osoba koju odlikuju:

1. “posebne crte karaktera” (terorista pokazuje strah, bijes, depresiju, krivicu, antidruštveno ponašanje, jak ego, potrebu za uzbuđenjem, nekada i osjećaj izgubljenosti);

⁷⁵ M. Mijalkovski, *Analizai procjena terorističke prijetnje*, Bezbjednost, časopis MUP Srbije, 4/2004.

⁷⁶ Vojin Dimitrijević, *Strahovlada*, Dosije, Beograd, 1997.

2. “frustracija – narcisoidnost – agresija”;
3. “sklonost ka udruživanju”;
4. “sposobnost za učenje”;
5. “želja za sticanjem novih znanja”.

Ukoliko ličnost ima veći broj nevedenih karakternih osobina, postoji veća vjerovatnoća da će postati terorista. Prostor teorijskog djelovanja je neograničen. Terorista je uvijek u prednosti u odnosu na organe državne zaštite, jer on bira mjesto i vrijeme napada, kad odluku za to donese njegova organizacija. On je takođe u prilici da bira atraktivne mete za napad, a pruža mu se mogućnost višestrukog djelovanja. Terorista nastoji da ostane anonimna sve dok ne izvede akciju. Njegova organizacija ima razrađen plan kojim će osigurati ličnu bezbjednost svojih članova. Terorista u svakoj novoj akciji primjenjuje nove metode i taktiku djelovanja. Kad za to ima uslove, djeluje sa distance. Nove metode i tehnike djelovanja terorista značajno uvećavaju moć pojedinca, teroriste koji djeluje u okviru neke terorističke organizacije. Terorista koristi i raznovrsnu i zaštićenu komunikaciju, kao i snažno i široko raspoloživo informaciono oružje^[77].

Terorista je dobrovoljac, po pravilu odlično fizički pripremljen i poznaje neke od borilačkih vještina. Kad se sprema za akciju, on koristi sve poznate metode kako bi njegova kondicija i fizička snaga bile na što višem nivou. Terorista koji izvodi akciju nema više od trideset pet godina, ima položen fozački ispit i može da upravlja svim prevoznim sredstvima.

On posjeduje vatreno oružje i oružje za tihi likvidaciju, a često ima na raspolaganju i biološke agense, hemijsko pa čak i nuklearno oružje. Vrhunski je strelac, uvježban je da pogađa iz svih pozicija (pod uglom, sa visine, iz pokreta i slično). Oružje mu je opremljeno laserskim nišanima, prigušivačima, raznim vrstama cijevi. On nosi priručna sredstva za tihi likvidaciju, kao što su tablete od kojih nastupa trenutna smrt. Uvijek kod sebe ima cigarete, iako nije pušač (neke od njih su napravljene od opojnih droga, a u izuzetnim situacijama ponudiće ih sagovorniku), i do savršenstva je obučan za izradu i postavljanje raznih mina iznenađenja. Terorista dobro poznaje teologiju o filozofiju, izučava psihologiju ličnosti, kao i običaje i kulturu naroda protiv koga priprema terorističku akciju. Kad je u mogućnosti pohađa testove parapsihologije, a posebno je zainteresovan za hipnozu. Vježba pamćenje, nikada ne nosi notes za zabilješke ni telefonski imenik – on, dakle, brzo i tajno pamti. S obzirom na prirodu njegovih aktivnosti, veoma je sumnjičav, više puta sve provjerava, ni u koga nema povjerenja. Ne stanuje dugo u istom stanu, s komšijama ne kontaktira. Posjećuju ga lica koja su nepoznata okolini u kojoj stanuje. Ostavlja utisak zaposlenog čovjeka, uvijek u isto vrijeme odlazi i vraća se kući. Na vratima stana nema natpisa sa imenom i prezimenom stanara. Nikome ne otvara vrata, stanove iznajmljuje obično u prizemlju ili na nižim spratovima, a stanuje u najužim gradskim centrima. Zakup stana obično plaća unaprijed, i to za vrijeme koje ima namjeru da provede u tom stanu. Adresu prijavljuje kod svojih poznanika ili rodbine, ali kod njih nikada ne dolazi kako bi sakrio trag ako njegova djelatnost bude otkrivena. Vozi pozajmljene ili iznajmljene automobile. Nastoji da otuđi automobil strane registracije, posebno automobil s diplomatskim tablicama, koji će koristiti u procesu pripreme i izvođenja akcije. Terorista sve aktivnosti podređuje zadatku (izlaske, provode, sportske i kulturne manifestacije), ne gubi vrijeme, svaki njegov trenutak je isplaniran i usmjeren ka krajnjem cilju. Često mijenja lični izgled, a kad je to važno pristaje i na trajnu promjenu svog izgleda. Treba istaći da je terorista izuzetno borbenog duha, uvijek je odlučan i motivisan za akciju.

⁷⁷ Radoslav Gaćinović, *Terorizam u političkoj i pravnoj teoriji*, Evro-Giunti, Beograd, 2010.

Ima razvijen kult privrženosti grupi i organizaciji kojoj pripada, a spreman je na sopstveno žrtvovanje u tom cilju. On ne priznaje da je umoran od akcije, već stalno priželjkuje novu akciju. Ima izražen duh borbenosti i ne plaši se smrti, sledeći maksimu „pobjediti ili umrijeti“ (Vincere auto mor). Terorista godinama uči kako i o čemu da razmišlja dok priprema i sprovodi akciju. Terorista za svaku akciju pred samim sobom ima opravdanje, jer je izvodi isključivo sa stanovišta afektivne indiferentnosti, tj. njegova želja i odlučnost da uspije u akciji čine ga neosjetljivim na ljudske traume i tragedije izazvane njegovom akcijom. Svaku akciju izvodi pod geslom; „rizik – akcija – pobjeda“. Terorista odlično rukuje fotoaparatom i video kamerama, uspješno koristi tajne mikrofilmove, sam ih razvija, prikuplja i koristi obavještajne podatke, poliglota je. Poznaje botaniku, što mu omogućava da u prirodi opstane koliko je potrebno. Mnogi teroristi se bave padobranstvom, a neki su i odlični piloti. Formiranog teroristu odlikuju hladnokrvnost, postojanost, inventivnost, dovitljivost, samopouzdanje, brzina i okretnost, izvanredni refleksi, izdržljivost. Imajući sve to u vidu, a posebno činjenicu se teroristi od „karijere“ podvrgavaju dugotrajnom školovanju, psihoterapiji, psihološkom nadzoru radi stvaranja čvrstine ličnosti – teško ih je uočiti i na vrijeme otkriti, te spriječiti njihove aktivnosti i namjere^[78].

Dakle, profil teroriste je profil jedne nepredvidive osobe koja je politički motivisana i odlučna da po svaku cijenu izvrši zadatak. Terorista je do kraja privržen svojoj organizaciji. Stekao je sposobnost prilagođavanja savremenim uslovima života, na njegovo ponašanje utiču spoljni faktori i zato je nepredvidiv, neselektivan i veoma opasan. Njegov profil je u suštini veoma maglovit i nejasan za sve policije svijeta, te je zato uspjeh protivterorističke borbe još uvijek neizvjestan.

11. MEĐUNARODNI TERORIZAM

Utvrdjivanje definicije međunarodnog terorizma otežano je i zbog toga što on spada u krivična djela koja su kvalifikovana kao međunarodna i predmet su međunarodnih konvencija: zločin protiv civilnog vazduhoplovstva i uzimanje talaca, zločin protiv lica koja uživaju međunarodnu zaštitu^[79]. Jedan od razloga zbog kojih se u međunarodnoj zajednici nije mogla postići saglasnost o definiciji terorizma i mjerama koje treba preduzeti u cilju njegovog suzbijanja, jeste i činjenica da neke države koriste terorizam kao sredstvo za ostvarivanje sopstvene spoljne politike. Pored „klasičnih“ posledica, kao što je ugrožavanje ljudskih života, atentati s tragičnim ishodom, terorizam i razvoj odnosa povodom terorizma, izazivaju krizne situacije i predstavljaju opasnost za mir. Sada jedna aktivnost međunarodnog terorizma može izazvati čak i nuklearnu katastrofu. Terorističke akcije koje izvode pojedinci ili pojedine organizacije mogu biti povod za aktivnost međunarodnog terorizma, ali i za jačanje i produbljivanje podjela u međunarodnoj zajednici. Zbog svog prisustva u međunarodnoj zajednici, terorizam podstiče države na značajne promjene, kako u domenu represivnih mjera, tako i u nekim pravima koja su priznata na međunarodnom planu. Italijanski senatori 1988. godine podnijeli su formalni predlog da se pravo na azil uskrati svakom licu koje je bilo optuženo za terorističke aktivnosti^[80]. Protivteroristički zakoni

⁷⁸ Radoslav Gaćinović, *Terorizam u političkoj i pravnoj teoriji*, Evro-Giunti, Beograd, 2010.

⁷⁹ Vladan Vasiljević, „Pokušaj određivanja terorizma kao međunarodnog zločina“, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo*, br. 1-3, 1972.

⁸⁰ Prema: *Polizia moderna*, No. 8-9, 1988.

trenutno postoje samo u zakonodavstvu SAD i Velike Britanije. Ostale zemlje imaju samo izmjene i dopune Zakona o krivičnom postupku na osnovu kojih su, na primjer u Njemačkoj, smanjenja prava komuniciranja između advokata i branjenika, zbog sumnje da su advokati u dosluhu sa optuženim za terorizam.

Prof. dr Vojin Dimitrijević primjećuje da terorizam dobija međunarodni karakter iz dva osnovna razloga. Prvo, zbog toga što se samim terorističkim aktom u događaje upliće više država, i drugo, što napadnuto dobro uživa međunarodnu zaštitu. Prvi je terorizam sa stranim elementom, a drugi terorizam međunarodnog značaja^[81]. Bez obzira na status terorističkog subjekta (pojedinaac, grupa ili država), elementi inostranosti unose se u terorističku aktivnost čim on, na bilo koji način, prevaziđe granice jedne države ili u slučaju da napadnutu vrijednost štiti međunarodno pravo. Termin „međunarodni terorizam“ osporavan je od strane pojedinaca, zato što oni smatraju da Ujedinjene nacije ne učestvuju u terorističkim aktivnostima već da to čine države, i zato tu aktivnost nazivaju međudržavni terorizam. Međutim, ako se multidisciplinarno i kritički analiziraju pravne i političke teorije koje definišu pojam „međunarodni terorizam“ i ako se izvrši klasifikacija terorizma od međunarodnog značaja, onda je sa aspekta pravnih i političkih nauka termin „međunarodni terorizam“ prihvatljiv, jer je upravo „međudržavni terorizam“ vid međunarodnog terorizma^[82].

Sažeto rečeno, u izloženim definicijama i shvatanjima, jedan (veći) broj autora pod međunarodnim terorizmom podrazumijeva one slučajeve terorizma kada se u djelo, odnosno akt terorističkog nasilja umiješa jedan element inostranosti. Element inostranosti može biti umiješan u biće djela terorizma bilo u vidu *ratione personae* (učinilac ili žrtva su državljani različitih zemalja), bilo u vidu *radione materiae et radione loci* (teroristički akt koji je od posebnog interesa za više različitih država zbog mjesta preduzimanja pripremanih radnji, njihovog izvršenja, bjekstva učinioca i sl.). S druge strane, određeni broj autora definiše međunarodni terorizam imajući u vidu neophodni stepen specifičnosti koji se tiče samog karaktera vrijednosti koje su tim terorizmom napadnute (bilo kakva teritorijalna veza ili veza po osnovu državljanstva). Naime, oni koji zastupaju ovo gledište, ističu da terorizam dobija karakter međunarodnog, samom tom činjenicom što napadnuto dobro uživa međunarodnu zaštitu. Dakle, ključni stav ovakve orijentacije ogleda se u tome da je međunarodni teroristički akt samo onaj akt koji pogađa međunarodna dobra, za čiju zaštitu i očuvanje je zainteresovano više država, odnosno čitava međunarodna zajednica^[83].

I pored toga što je masovni porast terorističkih organizacija u svijetu velika opasnost za čovječanstvo, čovječanstvu, ipak, prijeti veća opasnost od ratova. Ali ne smije se zaboraviti da su teroristi promijenili svoju strategiju i taktiku djelovanja i da u posjedu mogu imati oružje za masovno uništenje, što posebno zabrinjava, jer se time opasnost od terorističkih aktivnosti sve više približava opasnostima koje vrebaju u ratu.

⁸¹ Vojin Dimitrijević, „Savremeni oblici terorizma“, Arhiv za pravne i društvene nauke, br. 4, Beograd, 1980.

⁸² Radoslav Gaćinović, *Terorizam u političkoj i pravnoj teoriji*, Evro-Giunti, Beograd, 2010.

⁸³ Dragan Petrović, „Novi terorizam“, *Pravni život*, br. 9, 2009.

11.1. Oblici međunarodnog terorizma

Razmatrajući pojavne oblike savremenog terorizma u međudržavnim odnosima, međunarodni terorizam se može podijeliti *na transnacionalni i međudržavni*. Ova klasifikacija je prihvatljiva prvenstveno na osnovu analitičkih mjerila, čiji je krajnji zadatak da se rasvijetli problem terorizma u međunarodnim odnosima. U tom smislu, američki naučnik Sindi Kombs (Cindy Combs) smatra da terorizam kao fenomen nije vezan samo za pojedince ili grupe, već je kao politički termin izveden iz državnog terora. Po njenom mišljenju, terorizam primjenjuju i nacionalni lideri – državne vođe, kao instrument spoljne politike, posebno u okviru vođenja „neregularnog ratovanja“ protiv drugih država. Riječ je, dakle, o „tajnom terorizmu, koji se ispoljava kao „tajni državni terorizam, pod kojim se podrazumijeva direktno, ali ne i otvoreno učešće državnih službenika u terorističkim akcijama i kao „terorizam podržavan od strane države, u kom država ili privatna grupa učestvuje u izvođenju akcija u korist države, gdje je država naručilac terorističkih aktivnosti ili je aktivni učesnik u njima^[84].

Parlamentarna skupština Vijeća Evrope u svojoj rezoluciji 1550 iz 2002. godine predložila je Odboru ministara Multidisciplinarnu grupu za borbu protiv međunarodnog terorizma (GMT) da razmotri mogućnost upotrebe definicije terorizma koju je prihvatila Evropska unija: „Terorizam je svako krivično djelo namjerno počinjeno od pojedinca ili grupe protiv jedne ili više država ili međunarodnih organizacija, njihovih institucija ili stanovništva, sa ciljem zastrašivanja ili ozbiljnog uništavanja ili promjene političke, privredne ili socijalne strukture neke države“^[85]. Po prvi put se u svim zemljama Evropske unije uvodi jedinstvena definicija terorizma. Osim osnovne definicije pojma terorizam, definisani su i njegovi razni drugi pojavni oblici, kao što su rukovođenje terorističkom grupom, pomaganje, učestvovanje, te pokušaj izvršenja terorističke aktivnosti. Krivično djelo terorizma, odnosno teroristička aktivnost definiše se kao čin koji, s obzirom na svoju prinudu i konflikt, može ozbiljno nanijeti štetu državi ili međunarodnoj organizaciji, te koji je počinjen s namjerom da se ozbiljno zastraši stanovništvo, da se vlada ili međunarodna organizacija prisili, tj. da se od nje nezakonito iznudi da nešto učini ili da se uzdrži od nekog čina, da se ozbiljno destabilizuju ili unište temeljne političke, ustavne ili privredne strukture zemlje ili međunarodne organizacije^[86].

Krivično djelo terorizma se može ostvariti napadom na život lica koji može dovesti do smrti; napadom na fizički integritet lica, otimanjem ili uzimanjem talaca; izazivanjem ekstenzivnog razaranja vladinih objekata ili javnih objekata, transportnog sistema, infrastrukture, uključujući i informacione sisteme, fiksne platforme na širem kontinentalnom pojasu, napadom na javna mjesta ili privatnu imovinu uz ugrožavanje ljudskih života i nanošenje značajne privredne štete; otmicom aviona, broda ili drugih sredstava za javni transport ili transport dobara; proizvodnjom, posjedovanjem, sticanjem, prevozom, opremanjem ili korišćenjem oružja, eksploziva ili nuklearnog, biološkog ili hemijskog oružja; ispuštanjem opasnih materija ili izazivanje požara, eksplozija ili poplava koje će ugroziti

⁸⁴ Combs, Cindy C., *Terrorism in the Twenty-First Century*, Upper Saddle River, New Jersey: Prentice Hall, Inc 1997.

⁸⁵ V. Tems, Of Reference of GMT, adopted by the Committee of Ministers at its 109th Session on 8th, November 2011.

⁸⁶ Radoslav Gaćinović, *Terorizam u političkoj i pravnoj teoriji*, Evro-Giunti, Beograd, 2010.

živote ljudi; ometanjem ili smanjenjem snadbijevanja vodom, energijom ili drugim fundamentalnim privrednim izvorima, a koje ima za posledicu ugrožavanje ljudskih života, te prijetnjom da će se počinuti bilo koje od naprijed navedenih djela^[87].

Veoma je važno što je Eropska unija donijela ovakav dokument, međutim ova definicija terorizma je veoma uopštena, nejasna, i iz nje se ne vide motivi terorističke aktivnosti, a bez njih se ne može prihvatljivo definisati savremeni terorizam. *Uzgred budi rečeno, neprecizni pravni akt zamagljuje problem i ne doprinosi njegovom rješavanju, te je naučni pristup u definisanju terorizma neophodan i hitan*^[88].

11.1.1. Transnacionalni terorizam

Transnacionalni terorizam^[89] jeste izvršenje terorističke aktivnosti od grupa koje su, u osnovi, nezavisne od bilo koje države, a djeluju prelazeći državne granice ili ih negiraju. Dakle, pod transnacionalnim terorizmom podrazumijevamo sve one manifestacije terorizma u međunarodnim odnosima čiji su izvršioci nedržavni subjekti, pojedinci ili grupe. U izvođenju ovih aktivnosti postoji saradnja terorista iz više zemalja, a ona proizilazi iz ubjeđenja terorističkih grupa, koje se opredjeljuju za terorizam, da im je neprijatelj isti. Naime, postoje indicije o postojanju tajne „terorističke internacionalne“, koja okuplja sve teroriste samo zato što su teroristi. U takvim internacionalama, koje su navodno imale i svoje „kongrese“ i „samite“, uključeni su pripadnici najraznorodnijih terorističkih grupa i organizacija. Međutim, nema osnova da se međunarodna saradnja terorista smatra posebnim obilježjem ili vidom transnacionalnog terorizma, ako ne postoji bar srodnost cilja. To, nažalost, ne važi i za vlade. One, ako u tome vide interes, pomažu ideološki nesrodne grupe i organizacije.

Transnacionalna teroristička aktivnost može imati međunarodni karakter. To se dešava kada politički sukob, koji je u potpunosti unutrašnji, stekne slučajno neki međunarodni element^[90]. Većina otmica vazduhoplova (mada su izvršene na domaćim linijama) završava se u inostranstvu. Formalna „inostranost“ može nastati i na način koji zbunjuje površnog posmatrača i unosi pometnju u mnoge statističke podatke o „međunarodnim terorističkim aktivnostima“. Dugogodišnji politički emigranti, naročito oni koji su skloni ovakvim aktivnostima, mogu imati novo državljanstvo, a da to ne znači da oni stvarno pripadaju nekoj političkoj zajednici^[91].

Dakle, ovakav način terorizma podrazumjeva metod nasilne borbe, koju nedržavne organizacije, terorističke grupe ili pojedinci vode protiv domaće države, u koju su, u tom cilju, stigli iz više stranih zemalja, bez znanja svojih vlada. Poseban i veoma čest motiv nedržavnog terorizma krije se u separatističkim i nacionalnim težnjama terorista, koji očekuju da će se nasiljem izboriti za otcijepljenje jednog dijela teritorije naseljenog pretežno jednom

⁸⁷ Official Journal of the Eumpineean Communities, L. 164/3, 2002.

⁸⁸ Isto

⁸⁹ Termin transnacionalni teroriyam prvi put je upotrijebljen na Zapadu. Vidi: *Transnational Terrorism and Prognosis*, Washington, 1967.

⁹⁰ Vojin Dimitrijević, „Terorizam“, *Radnička štampa*, Beograd, 1982.

⁹¹ Isto

etničkom grupom. Neki vidovi terorističkih aktivnosti predstavljaju internacionalizaciju unutrašnjeg političkog sukoba. Aktivnost može biti sasvim usmjerena na stranu državu, pa su tada za nju vezani i neposredna žrtva i konačna meta napada. Teroristička transnacionalna aktivnost može biti preduzeta s jasnim razgraničenjem između strane vlade i stanovništva, a s kojim se, u stvari, terorista solidariše. Islamistički teroristi koji su se udružili iz više zemalja, izveli su niz terorističkih napada (s tragičnim poslasticama) na predstavnike američkih vojnih i civilnih struktura. Nosioi terorističkih transnacionalnih aktivnosti na prostorima bivše SFRJ rastrgnuti su između želje da se predstave kao izaslanici pojedinih zemalja i mogućnosti da se, kod neobavještenih, predstave kao borci za nacionalno oslobođenje nacionalnih manjina. Uspostavljanje unakrsnih veza između ideološki nesrodnih transnacionalnih terorista (iako trenutno ne izgleda uvjerljivo) može biti veoma opasno. Neki su prilazili terorističkim organizacijama iz obične radoznalosti, a kasnije su postali teroristi iz ubjeđenja^[92].

11.1.2. Međudržavni terorizam

Kada organi jedne države organizuju i izvode terorističke aktivnosti protiv druge države ili više država, onda je to međudržavni terorizam. Tada teroristička aktivnost postaje oruđe „čiste“ međunarodne politike. Međudržavni terorizam primjenjuju države koje su već u sukobu, obično kada međunarodni sukobi poprime psihološku komponentu. Međutim, ratni sukob i inače uključuje brojna sredstva kojima se zastrašuje stanovništvo druge države i često se u ratu krše pravila ratovanja korištenjem međunarodnim pravom zabranjenog načina borbe. Država protiv druge države može primjenjivati terorističke aktivnosti prikriveno ili javno. Ovaj vid savremenog terorizma se izvodi kako bi se destabilizovao poredak u drugoj zemlji – žrtvi nasilja. U tom slučaju strane države se povezuju s terorističkim grupama unutar zemlje, a njih koriste kao neposredne izvršioce nasilja. Ovakve aktivnosti se povjeravaju obavještajnim službama, koje u interesu bezbjednosti, nažalost, još uvijek ne trpe kontrolu javnosti, pa čak uspijevaju i da izmaknu nadzoru parlamenta i vlade. Dakle, država terorist koristi sve postojeće terorističke skupine u državi žrtvi, ili pak one koje se na inicijativu države teroriste stvaraju. Metodologija ovakvih aktivnosti je veoma savremena, i ona omogućava da se veza između države teroriste i terorista u državi žrtvi ne može lako otkriti, ili se može veoma ubjedljivo negirati ako se pak otkrije. Države teroristi ili predstavnici njihove vlasti u ime države daju nedvosmisleni podršku, terorističkim akcijama, ili se koriste vladine institucije, konzularna i diplomatska predstavništva za pružanje utočišta teroristima, posle izvršenih terorističkih aktivnosti. Za razliku od transnacionalnog terorizma, međudržavni terorizam je oruđe država. U akte međudržavnog terorizma treba svrstati sve terorističke postupke koji su preduzeti na osnovu odluke nekog državnog organa, makar neposredni izvršioi i ne bili u državnoj službi.

11.2. Spirala savremenog/ globalnog terorizma

Od prvog napada na Svjetski trgovinski centar 1993. godine, pa do danas, dogodio se čitav niz sličnih terorističkih akata. Ovi događaji, u momentu njihovog dešavanja, smatrani su za primjere „ultra terorizma“. Preko terorističke grupe „El Asnar“ došlo je do povezivanja arapskih i alžirskih islamista i njihovog tajnog obučavanja (u Francuskoj), pojavljuju se „mudžahedini“, borci za islam na svim stranama svijeta. Amerikanci su najzad shvatili da nisu samo u pitanju „organizovane sabotaže“, pa su započeli mjere „globalne zaštite“. I evropski lideri su jedno vrijeme očekivali da će se islamski terorizam ograničiti na afričko područje, a

⁹² Radoslav Gaćinović, *Terorizam u političkoj i pravnoj teoriji*, Evro-Giunti, Beograd, 2010.

da će se dalekoistočni utopiti u separatističkim sukobima i time lokalizovati. Tek posle niza terorističkih akcija, postalo je jasno da su te akcije prvenstveno uperene protiv Amerikanaca. Ujedinjenjem „Džihada“ i „Gama Islamie“ proklamovana je borba protiv SAD i čitavog ujedinjenog i bogatog zapada. Mula Omer i bin Laden su ojačali bliskoistočni terorizam i nametnuli mu taj antizapadnjački i antijevrejski naboj. Tada se američki establišment opredjelio za „zaštitne mjere“ i „preventivnu zaštitu“, prihvatajući izraelski revanšistički kurs. U cjelini uzevši, terorizam se zaista „globalizovao“, tj. internacionalizovao. Još nisu bili jasni ideološki elementi, sve je pokrивao termin „post industrijskog varvarstva“.

Rat u Avganistanu bio je značajan ne samo za Ameriku nego i za Rusiju (Čečenija), takođe i za Pakistan i Indiju (Kašmir). Naime, neuspjeh sovjetske intervencije i pobjeda mudžahedina dali su krila islamskom fundamentalizmu i pojačali njima svojstven terorizam. Rat protiv Iraka prvi put je SAD lišio evropskog savezništva (protivljenje Francuske, Njemačke i Rusije). Teroriste prožima fanatizam osvete, pojačane mržnjom prema svjetskim bogatašima i osvajačima, a 6,3% Amerikanaca raspolaže sa oko 50% svjetskog bogastva. Time se donekle objašnjava zašto je, prema nekim procjenama, čak 90% globalnog terorizma upereno protiv SAD. Antiamerikanizam sve više postaje spona islamističkih i drugih terorističkih struja. Ovakve ocjene su prihvatili mnogi intelektualci i diplomate na Zapadu. Džon de Karea je direktno optužio Džordža Buša Juniora zato što je oko sebe okupio sve same konzervativce, ipak vjerujući u „povratak prave Amerike“. Svi pojedinačni slučajevi ponešto objašnjavaju, ali ne i pravu prirodu i izvore današnjeg američkog državnog terorizma. Samo što su vojne intervencije u Iraku završene i Sadam Husein uhvaćen, Amerikanci su najavili nove inicijative. Prvo je na red došla Gruzija, još jedna „mirna revolucija“ po standardnom scenariju. U planu je Zakavkazje, sukobi između Sjeverne Osetije i Ingušetije, a vjerovatno i nekadašnji „Staljinov klin“ (teritorija između Pruta i Dnjestra), uz asistenciju zainteresovane Rumunije. Da li je time već markirana i nova teritorija terorističkih akcija. A „rat niskog intenziteta“ ne vodi se samo gerilski, u gradovima eksplodiraju „automobili bombe“, sve su češće pojedinačne otmice i ucjene posredstvom talaca, javna pogubljenja (pred TV kamerama), razne prijetnje sračunate na izazivanje atmosfere straha, jačeg nego što je svojevremeno bila fama o „boljševičkoj opasnosti“.

S najvišeg mjesta, govornice SAD, objavljen je „globalni rat protiv terorizma“. To je prva takva objava rata u XXI vijeku. Neposredni povodi su poznati: rušenje kula „bliznakinja“ na Menhetnu i Pentagona. Od tada, SAD imaju pokriće za daljne vojne inicijative, još i sa argumentom preventivnog djelovanja. Terorizam danas obuhvata široku skalu destruktivno-razornih akcija, ali i raznovrsnih protivnika, na globalnom i lokalnom planu. Takva zbivanja komplikuju čitavu situaciju, neprijateljske strane se ukrštaju, glavni i pomoćni, aktuelni i potencijalni, neposredno angažovani i oni na koje se računa da će prihvatiti američku inicijativu itd. Mnoga pitanja iz tog konteksta rešavaju se prema konkretnoj situaciji. Recimo, Moamera Gadafija Zapad je doskoro tretirao kao muslimansko-terorističkog saučesnika, da bi se kasnije takva ocjena izostavila. Tako, „globalni rat protiv terorizma“ fluktuirao prestrukturisanjem snaga, smjenjuju se različiti ritmovi i faze sukoba i povremenih zatišja. Vjerovatno i zbog toga je usledila ona generalna opomena svima „koji nisu protiv terorizma“ da su „protiv nas“. U posljednje vrijeme sa doktrinom preventivnog rata je lansirano „pravo prvog udara“. U oba slučaja je to produžetak „prava veta“ u svjetskoj politici, pravo koje legalizuje ekspanziju velikih sila. „Rat terorizmu“ olakšao je percepciju ovog prava i proširio manevarski prostor za ovu ekspanziju. S druge strane, islamski teroristi svaki izvedeni masakr koriste u medijima za upućivanje prijetnji, širenje masovnog straha i stanja neizvjesnosti, ponekad označavajući lokaciju sledećeg udara. Organi bezbjednosti, iako svjesni propagandnih ciljeva, ne smiju da rizikuju i oglušiti se na ovakve prijetnje. A i same

mjere pojačane kontrole idu na ruku takvoj terorističkoj propagandi. Prijetnje Osame bin Ladena u nekim slučajevima imale su željene efekte, kao kada je Španija povukla svoje trupe iz Iraka. Uz to, kako su ove prijetnje upućene čitavoj Evropi, „preventivni rat“ prijeti da se transformiše u međunarodni, zapravo – međukontinentalni. Atmosfera straha i neizvjesnosti je svakako različita, pa ipak izgleda najveća u zemljama sa visokim procentom muslimanskog žvlja (Francuska, Italija). Tako se u nekim evropskim centrima postavlja pitanje da li je trebalo dopustiti toliki priliv muhamedanaca (od nekoliko stotina hiljada posle II svjetskog rata njihov broj u ovim zemljama narastao je na 12,5 miliona). Jedna neizvjesnost, tako, nameće drugu, za koju „preventivni udar“ ne važi, ali se neke druge mjere prevencije stavljaju u prvi plan.

Karakteristično je da se, svuda gdje su SAD vojno intervenisale i uvodile poredak, zametnuo pokret otpora u nekim vidovima terorizma. To je ono što Amerikanci, zapravo njihov State Department, neće da uvažuje: da su korijeni novog terorizma zapravo u politici ekspanzije s osloncem na vojni intervencionizam i hegemonizam, danas naročito prema muslimanskim zemljama. Naravno da nisu u pitanju čisto vjerski motivi i antagonizmi, već ekonomski, prvenstveno kontrola nad izvorima energije^[93].

12. ANTITERORIZAM – ANTITERORISTIČKE MJERE PRAVNE DRŽAVE

U literaturi se mogu sresti različita tumačenja aktivnosti koja se naziva „antiterorizam“ Za ovu vrstu djelatnosti koriste se dvije riječi *anti* i *terrorism* (engl. anti (prefiks) – protivan, suprotan). Po toj logici, antiterorizam je skup odbrambenih mjera koje se preduzimaju u zaštiti lica i imovine, to je i znanje, upoznatost s teorističkim prijetnjama i mjerama koje se sprovode da bi se njihov udarac redukovao. Ovaj termin se odnosi na defanzivne mjere zaštite od terorizma ili pak borbu protiv terorizma na sopstvenoj teritoriji. U naučnoj terminologiji se koristi i termin *kontraterorizam* (counter-terrorism, engl. counter – protiv udarac). Dakle, termin kontraterorizam najviše se odnosi na ofanzivne mjere u cilju sprečavanja savremenog terorizma i izvan teritorije sopstvene države, što obično primjenjuju velike sile, poput SAD, Rusije i Velike Britanije. Za države koje proklamuju antiterorističku strategiju, tj. borbu protiv terorizma na svojoj teritoriji, adekvatan je termin antiterorizam, koji objedinjuje preventivne, represivne i borbene mjere organa državne zaštite.

Antiterorizam se sastoji od odbrambenih mjera i postupaka koji imaju za cilj podizanje nivoa zaštite pojedinaca i imovine od terorističkih aktivnosti. On se sastoji od primjene mjera bezbjednosti i poštovanja zakonitosti u odbrani objekata, izviđanja, osmatranja i obavještajnog obezbjeđenja, radi pravovremenog upozoravanja na opasnost, i shvatanja opasnosti od terorizma. Dakle, antiterorizam je aktivnost koja objedinjuje sve radnje koje primjenjuju državne institucije i međunarodne organizacije u borbi protiv terorizma^[94]. Ili, antiterorizam predstavlja skup mjera, aktivnosti i postupaka koje u kontinuitetu sprovode Ujedinjene nacije i državne institucije na svojoj teritoriji u cilju pravovremenog prepoznavanja i iskorjenjivanja savremenog terorizma^[95]. To je veoma složen proces koji

⁹³ Miodrag Ranković, „Savremeni/ globalni terorizam: sociološki pristup“, *Pregledni naučni članak*, Beograd, 2005.

⁹⁴ M. V. Petković, *Tajni ratnici*, Tetra GM, Beograd, 1996.

⁹⁵ Radoslav Gaćinović, *Antiterorizam*, Draslar, Beograd, 2006.

zahtijeva preventivno, represivno i borbena djelovanje bezbjednosnih struktura države, uz primjenu međunarodnih pravnih akata koje su donijele Ujedinjene nacije. Cilj je da se antiterorizmom očuvaju jasno utvrđene vrijednosti. Osnovni cilj antiterorističkih aktivnosti jeste eliminacija terorizma kao masovne pojave. Cilj antiterorističkog dejstva je u direktnoj suprotnosti sa ciljem terorističke akcije. On se izvodi od trenutka kad se uoči pojava terorizma i identifikuje organizovana teroristička aktivnost. Cilj, kao izvedeni činilac, iskazuje se kroz hijerarhijsko stepenovanje po nivoima: opšti cilj, posebni cilj i konkretan cilj antiterorističke aktivnosti. *Opšti cilj* antiterorističke aktivnosti je relativno trajna kategorija, koja proizilazi iz suštine protivterorističke djelatnosti u sistemu države. Može biti definisan kao eliminacija nosilaca terorističke aktivnosti i likvidacija eksponiranih aktera u terorističkoj aktivnosti. *Poseban cilj* antiterorističke aktivnosti je iskazana globalna operacionalizacija aktivnosti u odnosu na odabrani objekat napada. On neposredno zavisi od postavljenog opšteg cilja i na osnovu njega se određuju snage, sredstva, prostor i vrijeme realizacije antiterorističke aktivnosti. *Konkretan cilj* je strogo definisan i personifikovan objekat antiterorističke aktivnosti, i prema njemu se precizno postupa. On proizilazi iz opšteg i posebnog cilja i projektuje zadatke za realizaciju konkretne antiterorističke aktivnosti^[96]. Za uspjeh antiterorističke akcije veoma su značajni sledeći principi:

- odlučnost, koja se može odrediti kao jedinstvo namjere i cilja;
- zakonitost, kao princip čija je siština u stvaranju objektivnog okruženja za realizaciju namjera u odnosu na terorizam;
- pravovremenost, za čije je objektivno značenje vezano optimalno vrijeme otpočinjanja antiterorističke akcije;
- aktivnost, ofanzivna realizacija antiterorističke akcije;
- fleksibilnost, suštinski iskazuje neophodnost veoma stabilne i dovoljno elastične organizacije uslovljene konkretnim ciljem i zadatkom (uspjeh pretpostavlja besprekornu disciplinu, ali i kreativnu slobodu akcije antiterorističkih jedinica u različitim ambijentima i primjenu raznovrsnih načina efikasnog rešavanja zadatka);
- sigurnost, kao princip postavlja neizostavan zahtjev potpune osposobljenosti antiterorističkih jedinica (pretpostavlja koordinaciju akcija i preciznost u odnosu na prostor i vrijeme);
- neprekidnost, princip koji znači da donijeta odluka za antiterorističku akciju i njegova otpočeta realizacija moraju biti saglasni;
- dovoljnost, princip čije je značenje uslovljeno logičnom ekonomičnošću snaga i sredstava i proporcionalnošću sile, koji su uslovljeni međunarodnim i unutrašnjim pravnim i normativnim regulativama (dakle, suština principa je angažovanje samo neophodnih snaga i upotreba minimalne sile u realizaciji antiterorističke akcije);
- tajnost kao princip čini jednu od specifičnosti za eliminaciju terorizma kao masovne pojave.

Terorističke aktivnosti se uvijek ispoljavaju u određenim prostornim, vremenskim i društveno-političkim uslovima. Međutim, uslovi za realizaciju antiterorističkih aktivnosti se ispoljavaju kroz određenu formu i sadržaj. Kao neophodni za uspješno izvođenje antiterorističkih aktivnosti, posebno su značajni sledeći uslovi^[97]:

⁹⁶ Jože Sivaček, „Strategijske pretpostavke protivterorističkih dejstava“, *Vojno delo*, 1999.

⁹⁷ Isto

- prostorna organizacija, pretpostavlja disperzioni raspored neophodnih dijelova nadležnih državnih institucija i specijalizovanih elemenata sistema države, koji moraju da obezbjede pravovremenost i kontinuitet antiterorističkih aktivnosti;
- pouzdana informacija, kao „kapitalni resurs moderne organizacije“^[98]. Ona je neophodna za blagovremeno saznanje o stanju, za procjenu situacije, realno planiranje, pravovremenu akciju, koordinaciju i cjelovitu analizu;
- struktura organizacija je projektovani sistem posebno grupisanih sastava koji regulišu određenu vrstu problema i poslova značajnih za efikasnu realizaciju antiterorističke akcije;
- funkcionalna organizacija, kao uslov, zasnovana je na skupu aktivnosti kojima se realizuju zadaci u okviru postavljenog cilja antiterorističke aktivnosti;
- osposobljenost je naučno zasnovana, planski organizovana i sistematski realizovana djelatnost edukacije i psihofizičke izgradnje nadležnih organa i specijalizovanih jedinica za antiteroristička dejstva;
- moral kao poseban oblik društvene svijesti, sistem normi i skup pravila ponašanja ljudi.

Teroristi postaju svjesno da ih službe bezbjednosti nadziru te vrše stalne izmjene u svom djelovanju i svojim aktivnostima. Sve ovo ukazuje da infiltracija, vrbovanje i druge vrste kontrole terorizma postaju tako još komplikovanije. Planovi regrutacije članova i njihova strategija sistema obrazovanja, primjenjuju se na načelima nove metodologije, što sve više komplikuje način funkcionisanja službi bezbjednosti u antiterorističkim aktivnostima. Imajući u vidu latentnu opasnost od savremenog terorizma u XXI vijeku, na planu antiterorističke borbe neophodna je istinska saradnja na globalnom nivou, ali uz rezervu prema ratu protiv terorizma kao metodu ostvarivanja geopolitičkih interesa nekih velikih sila. Pored opšteprihvatljivog definisanja terorizma na nivou Ujedinjenih nacija, moraju postojati jednaka pravila borbe za sve i isti odnos prema svakom terorizmu.

Saglasno međunarodnim pravnim dokumentima koji tretiraju terorizam kao nevojnu prijetnju bezbjednosti, zakonodavstvo bi na nacionalnom nivou trebalo da ima zakonske osnove za borbu protiv terorizma na tri nivoa^[99]:

- krivičnopravnom, kroz inkriminaciju krivičnih djela terorizma i onih u vezi s terorizmom,
- krivično procesnom, pomoću zakonskog definisanja nadležnih pravosudnih organa i „proširenja“ njihove nadležnosti,
- obavještajno-bezbjednosnom, pomoću zakonskog regulisanja operativnog istraživanja terorizma, obavještajno-bezbjednosnih službi i sistema (zajednica) na nacionalnom, regionalnom i međunarodnom nivou, odnosno kroz mogućnost pružanja pomoći na operativnom nivou i uz preduzimanje zajedničkih aktivnosti.

12.1. Preventivne antiterorističke mjere

Prevenција obuhvata otklanjanje ili ublažavanje simptoma (neposredna ili posredna prevencija), a uklanjanje uroka može se smatrati opštom prevencijom. Prevencijom bi trebalo

⁹⁸ Gregory, R. and R. Van Horn, Value and cost of information, Systems Analysis Techniques, John Wiley, New York, 1974.

⁹⁹ Radoslav Gaćinović, *Terorizam u političkoj i pravnoj teoriji*, Evro-Giunti, Beograd, 2010.

da se ukloni podrška iz inostranstva nosiocima terorističke djelatnosti, istraži uloga sredstava za masovno komuniciranje i spriječi njihovo korištenje od strane terorističkih organizacija. Terorističke aktivnosti bi se znatno smanjile ako ne bi bilo sredstava javnog informisanja, koji izvještavaju o poslasticama njihovih akcija. Isto tako, izuzetno je važno edukovanje mladih ljudi, kako bi se spriječilo njihovo uključivanje u terorističke organizacije, ali i da bi se od toga odvratili uz prijetnju primjene oštih krivičnih sankcija. Preventivne mjere u borbi protiv savremenog terorizma predstavljaju veoma značajnu djelatnost demokratskog društva, koje je istinski opredjeljeno da se trajno suprostavi savremenom terorizmu, za šta država ima najveću odgovornost. Ove aktivnosti su izuzetno teške, njihovi rezultati se ne vide odmah, oni dolaze tek nakon dužeg vremena i zato mnogi izražavaju skepticizam prema demokratskoj preventivi i borbi protiv terorizma. Demokratskom preventivom se ulazi u tamne vilajete nasilja, osvjetljavaju se njihove dubinske dimenzije i stvaraju se uslovi za dugotrajan proces iskorijenjavanja nasilne djelatnosti kod terorista. Veoma je bitno spoznati psihološki profil teroriste, njegove motive i razgraditi u njegovoj ličnosti takozvani intrizični motiv za sprovođenje nasilja. Cjelokupno društvo mora ispoljiti odlučnost u borbi protiv savremenog terorizma, a ne samo vojska, policija i njihove službe bezbjednosti. Nužno je da se bezbjednost integriše u politički sistem zemlje, kako bi se stvorili povoljni uslovi za efikasno funkcionisanje svih činilaca odbrambeno-zaštitnog sistema države.

Osnovni preduslovi za uspješnu zaštitu od savremenog terorizma su: visokoprofesionalna i organizovana služba zaštite; objektivna (realna) procjena opasnosti (odnosno ugroženosti), s tim da se terorističke organizacije ne smiju potejeniti niti pak precijeniti, Zalaganje građana za profesionalno i uspješno obavljanje svojih dužnosti na radnim mjestima; dosledna primjena zakonskih propisa smanjiće prostor za terorističke aktivnosti, što je veoma važan činilac u zaštiti društva; razvijanje demokratske društvene svijesti u svim strukturama zemlje; naprekidna aktivnost na razvijanju bezbjednosne kulture, pod kojom se podrazumijeva da pojedinac ima znanje o tome i da je motivisan da se lično i samoinicijativno suprostavi, te da preduzima mjere i postupke za sprečavanje terorističkih aktivnosti; stalno preduzimanje i unapređivanje mjera zaštite u svim kolektivima i u svim sredinama; sticanje određenih znanja o metodima i sredstvima koje teroristi koriste pri izvođenju svojih aktivnosti. Ostvarivanje navedenih preduslova ne isključuje, već naprotiv, obavezuje na preduzimanje određenih konkretnih mjera i postupaka odbrane i zaštite u borbi protiv terorizma. One su neophodne, a efikasnije su ukoliko polaze od navedenih preduslova. Moglo bi se reći da dobro organizovana i sveobuhvatna zaštita efikasno djeluje u funkciji odvrćanja od terorističkih aktivnosti. To podrazumijeva da se na svim zadacima, u miru i u ratu, organizovano angažuje civilno stanovništvo i sve političke partije. Preventivno djelovanje u sprečavanju terorističkih aktivnosti podrazumijeva, u miru: stalno usavršavanje sistema zaštite, gdje se koriste svjetska iskustva; sprečavanje neposrednog pristupa osjetljivim rejonima i objektima koji mogu biti ciljevi terorističkih grupa; opremanje objekata najsavremenijim elektronskim zaštitnim sredstvima; potpuna kontrola svih perimetara tokom posjete nepoznatih lica objektu, tj. kontrola svih mjera koje se primjenjuju u zaštiti; čuvanje podataka koje bi teroristi mogli koristiti u izvođenju terorističkih aktivnosti. Preventivne aktivnosti obuhvataju mjere i postupke koje državni i drugi subjekti preduzimaju u toku dužeg perioda u svim kolektivima i u svim sredinama: neprekidnu aktivnost na razvijanju bezbjednosne kulture, tj. razvijanje sposobnosti i motivacije ljudi da na vrijeme prepoznaju terorističku aktivnost i samoinicijativno joj se suprostave; izgradnju društvene svijesti o značaju masovne samoorganizacije u antiterorističkim aktivnostima; edukovanje stanovništva o metodama i sredstvima koje koriste teroristi prilikom izvođenja svojih aktivnosti; usavršavanje odbrambeno-zaštitnog antiterorističkog sistema, kao i razmjena svjetskih iskustava; sprečavanje neposrednog pristupa osjetljivim rejonima, objektima i zonama koji

mogu biti ciljevi terorističkih aktivnosti; opremanje navedenih objekata savremenim bezbjednosno-elektronskim sistemima; veliki značaj ima opremljeno i obučeno fizičko obezbjeđenje značajnih objekata, kao i sprečavanje oticanja tajnih podataka koje mogu koristiti teroristi^[100].

12.1.1. Obavještajne službe u preventivnom antiterorističkom djelovanju

Obavještajna služba je specifična organizacija države, čija se djelatnost ogleda u prikupljanju i izučavanju podataka o drugim državama. Ona obuhvata sve strukture društva i sve društvene aktivnosti države (političke, ekonomske, vojne, naučno-tehničke i druge) prema kojoj je usmjerena. Obavještajna služba se bavi i obavještajnom i kontraobavještajnom djelatnošću, koja je usmjerena na otkrivanje i suzbijanje djelovanja stranih obavještajnih službi prema sopstvenoj državi^[101]. Pojam obavještajne službe se ne može poistovjećivati sa pojmom špijunaže koja je samo dio obavještajne djelatnosti i, u najužem smislu riječi, podrazumjeva posjedovanje tajnih podataka korišćenjem agenata (špijuna). Špijunažom se smatra onaj dio obavještajnog rada koji se po međunarodnom pravu ili prema zakonodavstvima nekih zemalja može kvalifikovati kao krivično djelo.

Obavještajna djelatnost je tokom razvoja ljudske civilizacije bila predmet brojnih rasprava istraživača koji su nastojali da objasne tu pojavu i da daju njeno naučno određenje. Međutim, nauka je skromno prisutna u ovom važnom segmentu ljudske djelatnosti koja ima značajnu ulogu u rešavanju problema. Najvažniji razlog skromnom naučnom pristupu razmatranja obavještajne djelatnosti ogleda se u tome što je ona uvijek bila obilježena atributom tajnovitosti počev od Banuma, prvog poznatog špijuna u istoriji čovječanstva, pa do današnjih dana^[102]. Osnovni cilj onih koji učestvuju u obavještajnim aktivnostima jeste da se ista uspješno izvede i da ne bude dostupna, posebno široj javnosti. Time se ona „skriva“ i od nauke jer da bi nešto postalo predmet naučnog istraživanja, mora biti javno manifestovano. Obavještajne aktivnosti predstavljaju neodvojivi dio politike, i na tu činjenicu prvi je ukazao Nikolo Makijaveli (1468 – 1527), koji je otvorio novu epohu teorijsko-političke misli stvorivši time uslove za ekspanziju ove djelatnosti^[103]. Međutim, u procesu razmatranja uloge obavještajnih službi u antiterorističkim aktivnostima, nauka mora na makar specifičan način učestvovati u obrazovanju kadra za antiterorističko djelovanje, jer će naučne metode zasigurno obogatiti smisao i sadržaj djelovanja obavještajnih službi uopšte, a u antiterorističkim aktivnostima posebno. Jer obavještajne službe se moraju baviti istraživanjima pojava, kako bi došle do novih spoznaja, a u tome će znatno pomoći metode naučnoistraživačkog rada, pogotovo što terorističke organizacije vrše dugotrajne pripreme za akciju koja veoma kratko traje, i koja ima sve elemente iznenađenja. Dakle, obavještajna služba je društvenoistorijska i klasno uslovljena specijalizovana organizacija koja u okviru svog djelokruga rada sprovodi tajne obavještajne, kontraobavještajne i subverzivne sadržaje prema vitalnim interesima protivnika, koristeći pri tome specifične metode i sredstva, sa ciljem ostvarivanja određenih političkih interesa i zaštite unutrašnje i spoljne bezbjednosti^[104].

¹⁰⁰ Radoslav Gaćinović, *Terorizam u političkoj i pravnoj teoriji*, Evro-Giunti, Beograd, 2010.

¹⁰¹ *Vojni leksikon*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1981.

¹⁰² Duško Vejnović, *Državna Bezbednost – Obaveštajne službe*, MUP Republike Srpske, Banja Luka, 1995.

¹⁰³ Aristotel, *Politika*, Kultura, Beograd, 1979.

¹⁰⁴ Andreja Savić, *Uvod u državnu bezbednost*, Viša škola unutrašnjih poslova, Beograd, 2002.

Obavještajne i bezbjednosne agencije su jedino nadležne i ovlašćene da primjenjuju tajne metode i sredstva, radi otkrivanja nosilaca tajnih priprema i djelatnosti koji u narednom periodu prijete da naruše sistem bezbjednosti države. U tom pravcu i djeluju obavještajne i bezbjednosne službe, koje na osnovu primjene metoda i sredstava moraju pravovremeno da otkriju indikatore koji upućuju na mogućnost pojave terorističkih organizacija u zemlji – na pojavu unutrašnjeg terorizma, da svojim saznanjima spriječe eventualno ubacivanje terorističkih grupa transnacionalnog karaktera u zemlju, da sarađuju sa stranim službama bezbjednosti i u cilju efikasnijeg djelovanja vrše razmjenu obavještajnih podataka. Svoja saznanja ove službe na vrijeme dostavljaju političkim strukturama zemlje i jedinicama za antiteroristička dejstva. Veoma je važno da je obavještajno-bezbjednosni antiteroristički sistem u komplementarnom odnosu s političko-diplomatskom funkcijom države. Obavještajno-bezbjednosna aktivnost u borbi protiv savremenog terorizma manifestuje se kroz javnu i tajnu komponentu, jer teroristi nastoje da pokažu kako je neka vlada nesposobna da zaštiti ljude i imovinu. Prikupljanje obavještajnih podataka i njihova analiza jesu ključ za rešavanje problema terorizma. Obavještajne službe ne mogu da funkcionišu pod svjetlom reflektora, njihov rad je tajan, neprekidan, metode specifične i nedostupne javnosti, jer jedino takvim načinom rada mogu proviriti u tajne odaje terorističkog lavirinta. Normalnom i efikasnom funkcionisanju obavještajnog rada u borbi protiv terorizma umnogome doprinose društvene nauke, koje proučavaju i rasvjetljavaju različite aspekte terorističke aktivnosti, njihovo ponašanje i osobenosti, što je poseban predmet interesovanja obavještajnih službi. Osim toga, sami metodi društvenih nauka uspješno se koriste u fundamentalnom radu obavještajnih službi.

Osnovne faze u radnom ciklusu svake obavještajne službe, bez obzira što se one mogu razlikovati po svom karakteru, jesu sledeće:

- utvrđivanje obavještajno-informacionih potreba (o njima odlučuju spoljnopolitičke institucije samostalno ili po predlogu i u saradnji sa obavještajnim rukovodiocima);
- prenošenje obavještajnih zahtjeva od strane političkih struktura koje odlučuju o obavještajnim ustanovama;
- inicijativa (analiza obavještajnih potreba i zahtjeva, donošenje odluke o pokretanju obavještajnog istraživanja, uočavanje i razmatranje obavještajno-bezbjednosnog problema);
- planiranje i organizovanje obavještajnog istraživanja (izbor metoda i postupaka);
- prikupljanje sirovih obavještajnih informacija;
- sistematizacija obavještajnih saznanja (klasifikovanje, procenjivanje, analiziranje, interpretacija i objedinjavanje obavještajnih informacija);
- izrada završnih obavještajnih dokumenata;
- ustupanje završnih obavještajnih dokumenata (završnog saznanja) krajnjim korisnicima i tehnička (eventualno i politička) interpretacija obavještajnih podataka^[105].

Dakle, finalni proizvod rada obavještajne službe o terorističkoj organizaciji dostavlja se na korišćenje onima koji kreiraju politiku. Obavještajni rad je uopšte veoma dinamičan i u svojim fazama uzajamno zavistan proces, tako da sve karike u tom lancu moraju biti čvrsto uzročno-posledično vezane. Prvi korak u procesu prikupljanja činjenica jeste posjedovanje „sirovog“ obavještajnog materijala o terorističkim organizacijama. Djelovanje obavještajnih službi u tom procesu je veoma razgranato i ne priznaje granice, kako u pogledu materije, tako i u pogledu izvora. Podaci se ne pribavljaju nasumice, već po unaprijed utvrđenom planu,

¹⁰⁵ Radoslav Gaćinović, *Antiterorizam*, Draslar, Beograd, 2006.

zbog čega taj posao predstavlja vitalni način funkcionisanja raznih obavještajnih agencija pojedinih zemalja. U cjelokupnom procesu istraživanja, strogo se vodi računa da se nađe potpun odgovor na postavljeno pitanje. Savremene obavještajne službe na prikupljanju obavještajnih podataka angažuju veliki broj tajnih agenata koji su (kada je riječ o pojedinim velikim zemljama) raspoređeni po svim zemljama u svijetu, i njihov klasični obavještajni rad je još uvijek visoko ocijenjen. Poklanja se ogromna pažnja angažovanju visokih stručnjaka i naučnih radnika, koji u svojim radnim uredima svakodnevno obavljaju posao u korist obavještajne službe. Oni stvaraju mozaik najraznovrsnijih podataka koji stižu iz raznih dijelova svijeta i iz različitih izvora. Obavještajne službe najvažnije podatke o terorizmu pribavljaju primjenom *tajne metodologije* (tajnog prikupljanja podataka, metode prikrivenog prikupljanja podataka). Međutim, znatan procenat obavještajnih podataka ove službe dobijaju korišćenjem legalnih izvora, kao što su sredstva informisanja, javni skupovi, naučne tribine, razni intervjui građana, posebno lica zaposlenih u državnim institucijama. Agenturni obavještajni rad je nužno obavljen tajnošću, pa je istraživanje ove oblasti objektivno otežano. U obavještajnom procesu, agenturni rad zauzima važno mjesto. Agenturni rad je, takođe, dio vladinog obavještajnog sistema. On se može odvijati iz inostranstva i iz zemlje koja je predmet obavještajnog napada u procesu otkrivanja terorističkih organizacija i grupa na njenoj teritoriji. Rad se odvija u strogoj tajnosti, kako se ne bi izazvao poremećaj u međunarodnim odnosima, a takvih primjera je bilo u praksi. Tim radom se želi doći do najvažnijih tajnih podataka o nekoj terorističkoj organizaciji, a ti podaci se veoma brižljivo čuvaju, što pričinjava veliku poteškoću onima koji se takvim poslom neposredno bave. Uloga obavještajaca je da pridobiju određene kvalitetne informacije u vezi sa prevencijom terorizma. U borbi protiv savremenog terorizma veoma je bitna saradnja obavještajnih službi iz više zemalja. Jedan vid saradnje postoji u okviru kluba „Bern“ koji predstavlja forum u kome razgovaraju šefovi službi bezbjednosti zemalja Evropske unije^[106]. Sličan forum pod nazivom Međunarodni forum tajnih službi održan je 2001. godine u Sankt Petersburgu, kada su ruske obavještajne službe ugostile stotinu šefova i predstavnika obavještajnih službi iz 39 zemalja^[107]. Međutim, saradnja između obavještajnih službi nikada nije potpuna i uvijek je ograničena mnogim faktorima. Neki od njih su različiti interesi i percepcija spoljne politike, različite pozicije u međunarodnim odnosima, pravna ograničenja, strah da se razmjenom informacija ne ugroze sopstveni izvori i ne otkriju metodi, kao i strah da druga strana ne zloupotrijebi podatke izvan postignutog dogovora. Oni koji ne vjeruju u ovakvu vrstu saradnje, kako navodi Ričard Oldrič (*R. J. Aldrich*), smatraju da „nema prijateljske tajne službe, samo tajne službe prijateljske države“^[108]. Kao primjer neiskrene saradnje obavještajnih službi, Milivoje Levkov navodi primjer djelovanja izraelske obavještajne službe MO-SAD prilikom planiranja terorističkog udara u Bejrutu 1983. godine, u kojem je poginuo 241 marinac iz Osmog bataljona pri snagama Ujedinjenih nacija. Ispostava ove službe u tom gradu je, kako navodi Levkov, imala podatke na koji će način biti izveden udar i kojim prevoznim sredstvom, jedino nije znala tačnu metu. Centrala MO-SAD-a dala je direktivu da

¹⁰⁶ Lefevre S., *The Difficulties and Dilemmas of International Intelligence Cooperation*, International Journal of Intelligence and Counterintelligence, 16, Taylor & Francis, 2003.

¹⁰⁷ Kalugin O. A., *Window of Opportunity: Russia's role in Coalition Against Terror*, Harvard International Review, Vol XXIV, No. 3, 2002.

¹⁰⁸ Aldrich R. J., *Dangerous Liaisons Post-September 11 Intelligence Alliances*, Harvard International review, Vol. XXIV, No. 3, 2002.

se američke službe obavjeste uopšteno pa su mjere bezbjednosti ostale na istom nivou kao prije upozorenja, jer je takvih i sličnih upozorenja mnogo^[109].

Obavještajne službe posredstvom vrbovanih članova i lica infiltriranih u terorističke organizacije, ali i na druge načine, prikupljaju informacije o teroristima, njihovim planovima, mjestima boravka, mjestima prikupljanja pred akciju, jatacima i drugim pomagačima, komunikacijama, kao i povratne informacije (*feedback*) o efektima postupaka koji se preduzimaju protiv njih. Još uvijek ne postoji efikasna zamjena za obavještajce i pored toga što se koriste najsavremenija tehnološka i tehnička dostignuća. Najteže je vršiti obavještajnu djelatnost u odnosu na terorističke organizacije jer su teroristi veoma lojalni svojoj organizaciji, njenim idejama i njenoj ideologiji. *Iako je uloga obavještajnih službi u antiterorističkoj borbi veoma značajna, u nekim okolnostima te službe djeluju bez kontrole parlamenta. Postoji više primjera kada su obavještajne službe nekih zemalja i nekih velikih sila upravo učestvovalе u stvaranju terorističkih organizacija, kao što su to u prošlosti radile albanske obavještajne službe – Nacionalna informativna služba (SHIK) i Obavještajna služba albanske armije – kao i njemačka obavještajna služba BND, britanska služba MI6, američka CIA itd*^[110].

12.1.2. Diplomatske antiterorističke mjere

Diplomatija je veoma moćno “oružje” svake zemlje u borbi protiv savremenog terorizma koji, ohrabren globalizacijom, nesmetano prelazi državne granice, pa terorističke grupe i organizacije svoje ćelije uspostavljaju po cijeloj planeti. Vješto vođena, diplomatija predstavlja vezivno tkivo koje sve antiterorističke mere objedinjuje u jednu, kompaktnu i vješto povezanu cjelinu. Bez efikasne diplomatije, antiterorističke mjere i aktivnosti su razjedinjene i nepovezane, a time i neefikasne. U suprotstavljanju savremenom terorizmu, diplomatija se ne odnosi samo na profesionalne diplomate, već i na sve državne funkcionere koji su specijalizovani za borbu protiv terorizma. Političke antiterorističke mjere treba da doprinesu rešavanju konflikata rezolutnoga tipa posredstvom javnog dijaloga i tkzv. tajne diplomatije. Tim metodama se sprečava da terorističke organizacije učestvuju u masovnim pokretima koji donose određene promjene, pa i one političke. Njima se afirmiše oprobana struktura pokreta u kojima se redukuje uticaj terorističkih organizacija, daje se djelimična ili uslovna amnestija pripadnicima nekih terorističkih pokreta, koji su na granici tkz. oslobodilačkih pokreta, vrši se diplomatski pritisak na države i sve ostale sponzore terorističkih organizacija (povlačenje diplomatskog osoblja iz država koje finansijski ili moralno pomažu terorizam, prekid diplomatskih odnosa s tim državama i sl.). Dakle, diplomatija ima glavnu ulogu u antiterorističkim aktivnostima uopšte, bilo da se dogovara, pregovara ili pak posreduje u iznalaženju antiterorističkog rešenja mirnim putem. Dogovori i pregovori na bilateralnoj osnovi predstavljaju najelementarniji način, početni korak u pravcu pravnog identifikovanja i osude terorističkih aktivnosti. Ovi pregovori i dogovori zasnovani su na principu suverene jednakosti i ravnopravnosti država. Međutim, neposredni diplomatski pregovori imaju i svojih slabosti: tehnika pregovora je suviše pojednostavljena, te je kod nekih komplikovanih situacija nemoguće do kraja rasvijetliti izvesne činjenice. Zato se, naročito u novije vrijeme, neposrednim diplomatskim pregovorima ređe do kraja rešavaju sporovi, već su takvi pregovori preliminarni korak prije nego što se pribjegne drugim

¹⁰⁹ M. Levkov, *Izraelska tajna služba*, Filip Višnjić, Beograd, 2001.

¹¹⁰ www.tanjug.co.yu/anali 2005/

sredstvima. Pregovori i dogovori na višestranj osnovi vode se na međunarodnim kongresima i konferencijama, ukoliko je za rešenje aktuelnog problema terorizma zainteresovano više zemalja, ili pak u okrilju međunarodne organizacije, ukoliko je problem od opšteg značaja, bez obzira na to koliko je zemalja direktno uključeno u sam spor. Pregovori u okrilju međunarodnih organizacija imaju mnogo složeniju funkciju, s obzirom na mehanizam, tehnički aparat i opremljenost međunarodnog tijela, tako da se često pojavljuju kao glavno sredstvo rešenja. Dobre usluge sastoje se u prijateljskoj intervenciji treće države ili više država koje nemaju problem s tom terorističkom organizacijom, a sprovode se da bi se otklonile prepreke za rešenje problema putem pregovora ili dogovora s terorističkim organizacijama. Posredovanje predstavlja mnogo efikasniji i neposredniji oblik intervencije nego što su to dobre usluge. Dok kod dobrih usluga treća država samo dovodi sporne strane u neposredni kontakt, kod posredovanja ona ima određeniju i aktivniju ulogu. Ona može sama da ispituje predmet spora i u tom pravcu da čini konkretne predloge, što znači da aktivno učestvuje i u samim pregovorima. Posredovanje se, dakle, sastoji u prenošenju sopstvenih stavova i iznalaženju elemenata od obostranog interesa.

U cilju otklanjanja regionalnih nedostataka, šefovi država ili šefovi vlada Evropske unije održali su 25. i 26. marta 2004. godine u Briselu vanredni sastanak, na kojem su usvojili Deklaraciju o terorizmu i imenovali Holanđanina Gija de Vrisa (Gijs de Vries) za novoustanovljenu funkciju, koordinatora za borbu protiv terorizma, obavezujući se da će zemlje članice zajednički djelovati u antiterorističkoj borbi. Dva meseca posle toga (20. maja 2004.), pomenuti ministar, ili "Mister terorizam" kako ga nazivaju, na Konferenciji zajednica i komiteta za evropske poslove u Dublinu, kojoj su prisustvovali predstavnici dvadeset pet zemalja članica Evropske Unije, izjavio je sledeće: "Rizik od novih velikih napada u Evropi, kao što svi znamo, i dalje je veoma visok. Nijedna zemlja Evropske unije, ne može smatrati da je imuna na ovakve patnje. Svi smo ranjivi, Al Kaida će napasti bilo koju lokaciju u okviru evropske unije koja joj se učini podesnom"¹¹¹. Dakle, članovi Evropske Unije su shvatili ozbiljnost problema koji donosi savremeni terorizam. Ipak, pored svih napora, jednu od otežavajućih okolnosti u borbi protiv savremenog terorizma političkim sredstvima, predstavlja voluntarizam u prepoznavanju terorističkih organizacija i njihovih aktivnosti. Nosioci političko-diplomatskih aktivnosti su najviši državni rukovodioci i organi (predsjednik, skupština, vlada). Njihova uloga u diplomatskim antiterorističkim aktivnostima je odlučujuća, jer oni pravovremenim aktivnostima u inostranstvu obezbeđuju ujednačen pristup problematici savremenog terorizma (gdje se posebno naglašava obaveza država da terorističke aktivnosti materijalno ne pomažu niti politički podržavaju), oni insistiraju na otklanjanju uzroka terorizma, bez obzira na obim i intezitet njegove aktivnosti, zatim u početnoj fazi terorističke aktivnosti pravovremeno javno dostavljaju podatke i dokaze na osnovu kojih se može potvrditi prisustvo terorističkih organizacija i grupa, kako bi se pravovremeno obezbedile međunarodna pomoć i podrška u antiterorističkoj borbi, i na kraju, oni pravovremeno obavljaju konsultacije s regionalnim, evropskim i svetskim relevantnim političkim činiocima radi podrške za planirane antiterorističke akcije. Iako se uvek lakše daje politička podrška, ne odustaje se nikada ni od oružane antiterorističke akcije ako se diplomatskim aktivnostima nasilje ili pretnja nasiljem ne mogu spriječiti. Pored navedenih, političko-diplomatske antiterorističke aktivnosti, obuhvataju i aktivnosti kojima se upoznaju velike sile i Ujedinjene nacije o uzrocima terorizma u cilju dobijanja međunarodne podrške za izvođenje efikasne antiterorističke akcije. Takođe, veoma je važno da se zvaničnici država i predstavnici međunarodnih organizacija ubijede da odbijaju tajne kontakte s teroristima i da

¹¹¹ Milan Mijalkovski, *Odgovor terorizmu*, FCO Beograd, 2005.

im ne pružaju podršku, posebno materijalnu pomoć (tranzit, boravak, nabavku oružja i obuku terorista). Isto tako, značajno je da vlade prijateljskih zemalja pruže javnu podršku ugroženoj zemlji u vezi s mjerama koje ona preduzima u antiterorističkim aktivnostima, a takođe upornom diplomatskom aktivnošću mogu se stvoriti uslovi za ofanzivnu međunarodnu kritiku država koje su naklonjene teroristima, a ta kritika može uticati da pomenute države promijene svoje stavove, odnosno da trajno prestanu da podržavaju teroriste. Savremena diplomatska aktivnost doprinosi da se na različitim skupovima (političkim, stručnim i naučnim) međunarodnih vladinih organizacija teroristi tretiraju u skladu s Poveljom Ujedinjenih nacija i u skladu s međunarodnim konvencijama o suzbijanju terorizma. Dakle, političko-diplomatske aktivnosti su za antiterorističke aktivnosti izuzetno važan okvir koji stvara povoljne uslove za akciju države, ali političko-diplomatske aktivnosti predstavljaju i okvir u kome se može odlučivati o upotrebi jedinica za antiteroristička dejstva, kako bi se očuvala opšta međunarodna podrška za akciju snaga bezbednosti protiv terorističkih aktivnosti^[112].

12.1.3. Ekonomske antiterorističke mjere

Ekonomske antiterorističke mjere moraju biti usmjerene protiv monetarnih aspekata terorizma i njima se zabranjuje finansiranje terorističkih organizacija, zamrzava imovina porodica otetih lica radi sprečavanja plaćanja otkupnine. Ove mjere predviđaju sankcije za one koji finansiraju terorističke organizacije, a na udaru su i pravna lica koja investiraju u regione označene kao uporišta finansiranja, ili koja pružaju bilo kakvu drugu pomoć terorizmu. Istovremeno se presjecaju putevi novca kojim se finansiraju teroristički napadi, time što se napušta ili ograničava tzv. bankarska tajna itd. Ove mjere predviđaju i saradnju država na planu praćenja i konfiskacije fondova kojima se finansira terorizam, te dodjelu nagrada za dojavu o terorističkim organizacijama ili namjerama o terorističkim napadima. Postupci za lišavanje ili umanjivanje ekonomskih resursa ili osnove koju koriste teroristi predstavljaju jedan od najznačajnijih preduslova za otpočinjanje efikasnih antiterorističkih aktivnosti. Državne institucije u svim svojim strukturama moraju staviti pod kontrolu izvore finansiranja terorista (plate i drugi prihodi, uštedevine, nasledstva, različiti oblici poklona i dr). Proces transicije u većini jugoistočnih i istočnih evropskih zemalja doveli su do kriminalizacije političkih i ekonomskih sistema, pa je sistem efikasne kontrole finansijskih sredstava otežan, jer u kriminalizovanim društvima poluge kriminalnih radnji drže upravo pripadnici vlasti – sistema. Finansijske institucije mogu biti uključene u finansiranje terorističkih aktivnosti, i to kao žrtve različitih vrsta malverzacija, saučesnici terorističkih grupa i organizacija kroz npr. „kanalisanje terorističkih fondova“. Primjena svih antiterorističkih postupaka ima posebno ekonomsku dimenziju, koja mora biti prvenstveno zastupljena u svim analizama preventivne i represivne antiterorističke aktivnosti, jer ekonomska dimenzija ima odlučujući značaj u antiterorističkoj borbi.

Ekonomske odnose u procesu globalizacije izazivaju asimetriju u životnim mogućnostima jer se favorizuju oni koji posjeduju značajne tehnološke, političke i vojne resurse i izazivaju ekstremne nejednakosti i neravnopravnosti. Takve asocijalne tokove globalizacije koji se sve teže mogu obuzdati, ne spore ni najradikalniji zagovornici tog procesa i tvrde: „Globalizacija je preteška, suviše je nametljiva, previše je nepravdična prema velikom broju ljudi, isuviše je dehumanizirajuća“^[113]. Korist od globalizacije imaju narodi i

¹¹² Radoslav Gaćinović, Terorizam u političkoj i pravnoj teoriji, Evro-giunti, Beograd, 2010.

¹¹³ T. Friedma, *The Lexus and oliv Tree, Understanding Globalizasion*, Farrar. Straus Giroux, New York, 1999.

države koji su sposobni da iskoriste prednosti novih naučnih metoda i tehnološkog napretka, dok su oštećeni oni koji su u tehnološkom, kulturnom i političkom smislu manje pripremljeni. Agresivna ekonomija, po pravilu, jake i sposobne čini još sposobnijim, a slabe – slabijim i inferiornijim, pa otuda i stav da u procesu globalizacije, kao i u ratu, ili ubiješ ili si ubijen. Posledice globalizacije ekonomskih tokova najsnažnije se osjećaju u marginalizovanim privredama i društvima, gdje se sprovodi eksploatacija jeftine radne snage i jeftinih sirovina a zarad daljeg razvoja razvijenog svijeta. Takav ekonomski model, zasnovan na tržišnim parametrima, ima za posledicu enormno povećanje bogatstva malobrojne elite najmoćnijih i globalizaciju siromaštva velikih razmjera, pa su ekonomska superiornost i socijalna inferiornost neodvojive od tako profilisanog procesa. Na taj način radikalna globalizacija oblikuje novi socijalni pedalj svijeta, pretvarajući ga u opasnu vulkansku pozornicu, na kojoj će značajno mjesto imati terorističke organizacije. Posledice ekonomske globalizacije će podstaći veliki broj siromašnih i nezadovoljnih ljudi da se bore za opstanak i golo preživljavanje. Masovno nezadovoljstvo naroda podstićaće i koristiti u svojim programima terorističke organizacije na globalnom planu¹¹⁴. Podmićivanje značajnih ličnosti, prvenstveno predstavnika političke elite određene države, od strane terorističkih organizacija, predstavlja jedan od najakutnijih problema, a oni stvaraju uslove za porast terorizma i drugih vidova političkog nasilja. Teororisti u tu svrhu obično koriste novac od šverca narkotika, oružja, iznuda, ucjena i sl., i tako direktno utiču na političke procese, tj. na donošenje političkih odluka za koje se teroristi inače zalažu.

12.1.4. Psihološko - propagandne antiterorističke mjere

Psihološko-propagandnim mjerama se uspostavlja zajednički sistem vrijednosti radi ostvarivanje veoma snažne psihološko-propagandne antiterorističke aktivnosti i foruma kojima je cilj uticanje na promjenu mišljenja terorista. Psihološko-propagandne aktivnosti se odnose i na specifična pitanja u vezi s korišćenjem medija u uslovima antiterorističke kampanje, kao što su npr. zabrana intervjuisanja terorista ili objavljivanje terorističkih manifesta ili programa, osiguranje publiciteta teroristima samo ukoliko je to potrebno za realizaciju nekih kratkoročnih ciljeva (npr. radi oslobađanja talaca), zatim edukacija novinara za izvještavanje o terorističkim napadima, korišćenje medija radi upozoravanja javnosti o mjerama koje treba preduzeti u slučajevima terorističkih napada.

Mediji imaju značajnu ulogu u procesu suprotstavljanja terorističkim aktivnostima. Međutim, i mediji i terorizam imaju zajedničku karakteristiku – i jedni i drugi žele da pobude interesovanje javnog mnjenja. Dugotrajnije prikrivanje podataka o terorističkim akcijama nije ostvarljivo u savremenom svijetu, posebno ako su se one odigrale na javnim mjestima, u prisustvu većeg broja ljudi, ako su posledice lako uočljive, a posebno zbog toga što izvršioci teže da steknu publicitet. Ako je medijska pažnja poklonjena terorističkim aktivnostima, onda je prosto izvjesno da će terorističke organizacije steći masovni publicitet iako se novinari, po pravilu, zalažu za slobodu izvještavanja i nisu spremni na to da neko spolja cenzuriše njihov rad. Dakle, sredstva javnog informisanja treba da izvještavaju o svim vrstama nasilja ali nipošto ne smiju postati glasnogovornici terorista jer su u nekim prilikama teroristi infiltrirani u medijske kuće i tako utiču na njihovu uređivačku politiku. Većina terorističkih organizacija ne bi ni bila izvedena ako bi njihovi akteri unaprijed znali da njihove akcije neće imati publicitet. Vrlo je teško uticati na uređivačku politiku medija ako teroristi uspiju da podmićivanjem novinara i urednika ostvare kontrolu nad uticajnim medijskim kućama u

¹¹⁴ Stanislav Stojanović, „Bezbjednost i izazovi procesa globalizacije“, *Vojno delo*, Beograd, 2005.

svijetu. Između principijelnog opredjeljenja za informisanje javnosti o terorizmu i neprihvatanje uloge glasnogovornika terorista, nalazi se širok prostor koji prihvata birokratsku arbitrnost u određivanju šta će biti objavljeno, novinarskih težnji za objavljivanje senzacionalističkih vijesti, kao i nastojanja terorista da ostvare sopstveni publicitet. Glasine^[115] u tom smislu mogu izazvati veliku destruktivnost kod stanovništva, jer teroristi ih veoma smišljeno prave i lansiraju, kako bi bile što efikasnije involvirane u kulturu i religiju određenih naroda. Ovu socijalnopsihološku osnovu moguće je koristiti i u pravljenju i lansiranju svih vrsta psihološko-propagandnih poruka. Tako teroristi kompromituju neke ljude, njihove zajednice, vjerske, nacionalne ili druge organizacije ili sredine (po principu „bije ih glas“), a demanti su, u psihološkom smislu, veoma nepopularni, jer ih masa vrlo teško prihvata, pa se onda u dužem vremenskom periodu situacija izazvana glasinama ne može promijeniti, što je cilj terorističkih organizacija. Kao odgovor na propagandu terorističkih organizacija, državne institucije moraju primijeniti sve preventivne mjere i aktivnosti pri lansiranju propagandnih poruka, kao i nakon lansiranih poruka od strane terorista, jer krajnji uspjeh svake propagande zavisi od prethodnog indoktrinirajućeg djelovanja. Oni koji imaju vlast moraju uvijek biti oprezni, bez obzira što je situacija naizgled stabilna, jer se nikada ne smije potcijeniti iznenadna propagandna akcija terorista niti se smije oslanjati isključivo na racionalno ponašanje onih kojima je ona namijenjena. Zato je najvažnije da se preventivno onemoguće prikriveni načini indoktrinacije, što je osnovni uslov za suzbijanje efekta propagande u svakom konkretnom slučaju. Treba, dakle, adekvatno reagovati na sve uznemiravajuće glasine, učestale kritike pojedinaca itd. Ako je propaganda već počela, prvo treba izdvojiti ideju propagande od načina njenog lansiranja, izbjeci uske „argumentovane“ diskusije sa onima koji su izabrali slične argumente. Treba odmah početi kampanju kontrapropagande, diskreditovati glavne nosioce propagandne aktivnosti i pokazati kako uz njih stoji jedna destruktivna manjina. Svi ovi postupci, kao i mnogi drugi, moraju se sprovoditi odlučno i u skladu sa opredjeljenjima većine stanovništva.

Integracijsku propagandu vrše oni koji imaju vlast. Njihov cilj je da ujednače mišljenje i ponašanje naroda, u smislu prihvatanja antiterorističkog programa vladajuće elite, kojim se stvara imunitet kod građana na eventualnu ofanzivnu propagandnu aktivnost od strane terorističkih organizacija. U tom cilju, preduzimaju se sledeće aktivnosti: insistira se na najvišim principima i autoritetima od kojih ti principi potiču i afirmiše se „samokritičnost“, tako što se za manje promašaje preuzima odgovornost, uz uklanjanje manje važnih pojedinosti. Stalno se ukazuje na pogubno propagandno djelovanje terorističkih organizacija i građani se pozivaju na budnost, zatim se neprekidno dokazuje da nema protivurječnosti između principa i djela, planiranog i realizovanog, organizuju se različite manifestacije na kojima se afirmiše uspešnost sistema, ali se istovremeno upozorava na različite opasnosti, i u tom smislu se preduzimaju posebne pripremne mjere i aktivnosti. Nije, dakle, svejedno kako se nešto prikazuje ljudima i na koji način se oni u to uvjeravaju. Propaganda mora primjenjivati ona sredstva koja su u određenom kontekstu najefikasnija, pa u tom smislu mora uzeti u obzir sledeće elemente: mišljenja koja su usvojena nakon diskusije mnogo su trajnija i čvršće se poštuju od odluka koje se jednostavno donesu; uvjerenja imaju maksimum snage u okviru grupe koja sama reguliše odnose i koja ih kontroliše u međusobnoj konfrontaciji; uvjerenje će imati jači efekat ako se zasniva na nekom autoritetu; sugestibilnost slušalaca raste ako im se nameću pojmovi koji im nisu sasvim jasni, odnosno o kojima nisu mogli stvarati određeni sud; ponekad postoji kolebljivost mase da prihvati neki stav, ali tada treba izbegavati da se slušalac stavi pred alternativu; propagandna poruka mora biti što

¹¹⁵ Radoslav Gaćinović, *Savremeni Terorizam*, Grafomark, Beograd, 1998.

jednostavnija, kratka i što jasnija. Ako se dobro oblikuje, ona može postati simbol ideologije, sistema, akcije; izvjesna propagandna akcija mora se svesti na što manji broj ideja; ponekad je korisno prije propagandne akcije lansirati „probne balone“, kako bi se ustanovilo kakva će biti eventualna reakcija; propagandna akcija mora biti u skladu s načinom mišljenja onih kojima je upućena; ukoliko onaj ko vrši propagandu angažuje sva sredstva da bi uvjerio publiku u svoje nazore i prezentovane planove prikaže kao sigurne, i nakon toga ne uspije ostvariti obećano – njegov propagandni uticaj je ozbiljno poljuljan^[116].

12.1.5. Pregovarački timovi u sprečavanju terorističke akcije

Pregovaranje kao vid komunikacije prisutno je od nastanka čovjeka, bez obzira da li o tome govorili kreacionisti (odnos Boga i čovjeka) ili evolucionisti (odnos čovjeka i čovjeka). Ono je postojalo i u vremenima o kojima ni na početku XXI vijeka nema materijalnih dokaza. Tvrdnji ide u prilog sama priroda čovjeka, jer se on od ostalih vrsta razlikuje po tome što posjeduje emocije i svijest, kao i razvijenu komunikaciju (govor). Iz toga neminovno proizilazi čovjekova potreba za interpersonalnim odnosom, koji je u svojoj razvojnoj fazi obuhvaćen nizom socioloških (sredina, vaspitanje, tradicija, vrijednosti) i psiholoških faktora (postojanje ličnosti, bogoobraznost, emocije, inteligencija), koji potom generišu vještine (moći) kao što je pregovaranje. To govori da je pregovaranje *svevremensko, svuda prisutno i da je sastavni dio međusobnih odnosa* unutar prirode, društva i čovjeka. I pored toga što je pregovaranje od samog postojanja čovjeka nezaobilazan dio njegove svakodnevne komunikacije, teoriji pregovaranja se u prošlosti nije pridavala potrebna pažnja, pa nauka koja se bavi ovom problematikom kasni za potrebama društva, jer su pregovori veoma efikasna metoda u rešavanju konflikata.

12.1.5.1. Subjekti pregovaranja

Da bi neko zaista postao subjekt pregovaranja, on mora imati sledeće osobine: *organizovanost* (sposobnost subjekta da donese odluku, istu usvoji i sprovede u djelo); *nezavisnost* (on mora biti nezavistan od drugih takvih subjekata da bi neometano donosio odluke). Važno je napomenuti jak i nekada presudan uticaj treće strane u odlučivanju kao važnom elementu u procesu donošenja odluke, što upućuje na postojanje privida subjektiviteta (bez obzira *da li je riječ o svjesnom ili na neki način prinudnom postupanju*); *pregovarački karakter* (ovaj karakter imaju svi oni činioци koji stupaju u pregovaranje pa čak i u uslovima kada nisu neposredni učesnici i učesnici koji se posredno upliću, miješaju, ometaju i na svaki drugi način utiču na pregovore) i *pregovarački značaj* (politički, ekonomski, vojni, kulturni i svaki drugi značaj po pregovaranje, tj. subjekt koji je nosilac određenog interesa a koji je sposoban za pregovore i pregovarački proces, odnosno koji posjeduje moć, bilo da je ona autohtono-harizmatična, delegirano-izborna, nametnuta i sl)^[117]. U najširem smislu, subjekti pregovaranja se dijele prema obliku organizovanja, teritorijalno ispoljenim interesima i uticaju na: *lokalne subjekte pregovaranja* (pojedinaц, grupa, organizacija); *nacionalne (državne) subjekte pregovaranja* (država sa svim elementima subjektiviteta, političke partije na državnom nivou, nacionalni odbori, oslobodilački pokreti i privremene vlade, privatna preduzeća i kompanije, ekološki pokreti, crkvene organizacije i vjerske zajednice, fondacije, privatni univerziteti i fiktivni subjekti – grupe nastale kao

¹¹⁶ Radoslav Gaćinović, *Savremeni terorizam*, Grafomark, 1998.

¹¹⁷ Vojin Dimitrijević i Radoslav Stojanović, „Metod nauke o međunarodnim odnosima“, *Međunarodni odnosi*, Službeni glasnik, SRJ, Beograd, 1996.

rezultat borbe za vlast, čak i u uslovima kada djeluju iz inostranstva); *regionalne subjekte pregovaranja* (organizacija više susjednih država na svim društvenim poljima, organizacija više privatnih preduzeća iz susjednih država, organizacije više nevladinih organizacija iz susjednih država i organizacija više privatnih univerziteta); *internacionalne (međunarodne i međudržavne) subjekte pregovaranja* (međunarodne i međudržavne javne organizacije i međunarodne političke, ekonomske, crkvene, naučne, sportske, ekološke organizacije); *transnacionalne, supernacionalne (nacionalne) subjekte pregovaranja* (supernacionalne ekonomske, sportske, nevladine, crkvene, stručne organizacije i transnacionalni politički pokreti)^[118].

12.1.5.2. Vještina pregovaranja

Vještina pregovaranja koristi se u diplomatiji i u ukupnoj korespondenciji u oblasti međunarodnih odnosa. Posedno je važno da svojevrсни međunarodni standardi komuniciranja budu primijenjeni i u jednom veoma značajnom sektoru kao što je bezbjednost. Pregovori posebno dolaze do izražaja u tzv. talačkim situacijama, odnosno terorističkim napadima u kojima se kidnapuju lica koja su se zatekla na mjestu odvijanja terorističke akcije. Dosadašnja praksa je potvrdila da se prilikom oslobađanja talaca upotrebom sile u prosjeku spašava oko 25% talaca, a da se u situacijama kada se pregovara sa otmičarima radi oslobađanja talaca, spašava više od 50% talaca^[119]. U periodu između 1970. i 1980. godine teroristi su izveli oko 130 većih otmica. Zbog toga je taj period nazvan „decenija talaca“. Kad su pregovori efikasni i u tako složenim situacijama, nema sumnje da u nekim jednostavnijim prilikama mogu da daju i bolje rezultate. Za uspješne pregovore potrebni su vrhunski obučeni pregovarači. Mnogi primjeri uspješnog pregovaranja otkrivaju da su pregovarači imali izvjesno vojno iskustvo ili bar solidno vojno obrazovanje. Od suštinske je važnosti da proces pregovaranja ne poprimi karakteristike „dva paralelna monologa s povremenim zbunjujućim ukrštanjima“^[120], što se veoma često događa u pregovorima s teroristima koji postavljaju nerazumne zahtjeve državi u zamjenu za oslobađanje talaca. Pregovaranje se uči kao i svaka druga vještina. Dakle, *pregovaranje predstavlja usaglašavanje idealnog ishoda s dostižnim ishodom, pa je pregovaranje komunikacijski proces između dvoje ili više učesnika, koji nastoje da uspostave novi odnos među sobom, odnosno entitetima čije interese reprezentuju, na miroljubiv način*^[121]. Od pregovora se ne smije očekivati previše. Toj aktivnosti i njenim dometima potrebno je dati realne dimenzije. Stručnjaci iz ove oblasti, Rodžer Fišer (Roger Fisher) i Vilijam Uri (William Ury), smatraju da je razlog pregovora da se postignu nešto bolji rezultati od onih koji se mogu postići bez pregovaranja^[122]. Pregovori podrazumjevaju postojanje slobodne volje svakog od učesnika da se uključi u pregovarački proces. Samo uspješno

¹¹⁸ Ljubivoje Aćimović, *Nauka o međunarodnim odnosima – Teorije i istraživački pravci*, Naučna knjiga, Beograd, 1987.

¹¹⁹ Dane Subošić, *Oslobađanje talaca*, Glosarijum, Beograd, 2001.

¹²⁰ T. Mandić, *Komunikologija – psihologija komunikacije*, Grmeč – Privredni pregled, Beograd, 2001.

¹²¹ Željko Ivaniš, „Značaj pregovaranja u rešavanju sukoba i kriza“, *Vojno delo*, Beograd, 2005.

¹²² R. Fisher, W. Ury (With Bruce Ratton, Editor): *Getting to yes – Negotiating an agreement without giving in*, Arrow Books Limited, London.

pregovaranje omogućava da svi učesnici, u izvjesnom smislu, budu pobjednici. U slučaju aktivističkog odnosa prema rešavanju konflikta, bez obzira o kom nivou pristupa (interpersonalni, interorganizacijski, internacionalni) ili vrsti problema je riječ, mogu da se uoče dva osnovna načina pregovaranja. Prvi način je u teoriji poznat kao *poziciono pogađanje*, kada se problem rešava tako da postaje osnov za nove konflikte. Pojavni oblici ovoga metoda jesu popustljiv i krut stil. Sasvim drugačiji pristup predstavlja *principijelno pregovaranje* koje dovodi do rešenja konflikta^[123]. Principijelni stil pregovaranja karakterišu sledeće osobine: odvajanje ljudi od problema, usmjeravanje razgovora na interese a ne na pozicije, pronalaženje uzajamno korisnih opcija i insistiranje na primjeni objektivnih mjerila. U procesu savremenog pregovaranja postoje taktike pregovaranja, a to su ljubaznost prema ljudima, čvrstoća prema problemu, produžavanje pregovora nezavisno od sopstvenih stavova, koncentracija na interese a ne na pozicije, analiza mogućih varijanti i opcija povoljnih po obje strane, primjena objektivnih kriterijuma (pravila, procedure). Pored toga, potrebno je iznalaziti više rešenja a ne tragati za jednim rešenjem, neophodno je tražiti zajedničku korist, proveravati da kontekst i situacija odgovaraju sopstvenom specifičnom ustupku, isto tako, potrebno je pronaći način da odlučivanje bude lakše, odrediti tzv. crvenu liniju i zonu misnog polja, spoznati najgoru/najbolju alternativu za ugovoren sporazum sa drugom stranom, razraditi postupke u slučaju da druga strana ne prihvati „planirani pregovarački proces“, ostaviti mogućnost da se neki detalji utvrde i kasnije. Pored toga, pregovarački tim u početku prihvata odmah sve, a zateže pri kraju pregovora ili na početku odbija sve, a popušta pri kraju pregovora, a primjenjuje se i kombinovana tehnika pregovaranja („popustiš pa zategneš“ ili „zategneš pa popustiš“)^[124].

Na osnovu opštih pregovaračkih zakonitosti, pregovarački tim usvaja posebnu taktiku pregovaranja:

- 1) *jačanje sopstvene polazne pozicije* (izgradnja alternativa za sve aspekte, pristup relevantnim centrima moći, izgradnja sopstvenog statusa kao pregovarača i podrška drugih – saveznici, lobi i sl.);
- 2) *promjena balansa snaga u sopstvenu korist* (borba, manipulacije, iznošenje činjenica i ekspertiza, istraživanje, intenziviranje odnosa s drugom stranom, ubjeđivanje, jačanje sopstvene polazne pozicije);
- 3) *stvaranje konstruktivne klime* (ugovaranje preliminarne razgovora, traženje alternativnih rešenja, proširivanje područja pregovaranja u više povezanih pitanja, otvaranje mogućnosti, perspektiva i informacija i u slučajevima kada je prekid pregovora neminovan) i
- 4) *traženje i stvaranje kompromisa* (kompromis u pojedinim pitanjima, razmjena poena – Homanskova teorema, tj. kad svaka strana može da dobije od druge ono što je za nju vrednije u zamenu za ono što daje: davanje ustupaka koji se ionako moraju dati)^[125].

Pored taktike, pregovarački tim obavezno primjenjuje savremene *tehnike* u pregovaračkom procesu: „lomljenje leda“ (figurativno, *ice breaking*); energiziranje grupe; zamisliti sebe u njihovoj situaciji (personalizacija); biti aktivan u dijalogu; ne izvoditi

¹²³ R. Fisher, W. Ury (With Bruce Patton, Editor): *Getting to yes – Negotiating an agreement without giving in*, Arrow Books Limited, London.

¹²⁴ Rodžer Fišer i Vilijam Juri, *Put do sporazuma*, IP „Predrag i Nenad“, Beograd, 1990.

¹²⁵ Ž. Kovačević, *Međunarodno pregovaranje*, Filip Višnjić i DA MSP SCG, Beograd, 2004.

zaključke o namjerama druge strane na osnovu ličnog straha; ne kriviti drugu stranu za sopstvene probleme; razmotriti obostrana opažanja; sačuvati sopstveni predlog i njegovu vrijednost; spoznati i razumjeti svoje i njihove emocije; ne odgovarati na izlive emocija; upotrijebiti simbolične gestove; aktivno slušati, potvrditi slušano i govoriti jasno i sa svrhom; priznati i njihove interese; sagledavati potrebe, interese i strahovanja (zabrinutosti); postaviti problem prije rešenja; razmišljati unaprijed, ne unazad; biti konkretan i kognitivno gibak; izbjеći preran sud o problemu i tragati za najboljim rešenjem; umnožiti opcije krećući se od posebnog ka opštem; po potrebi mijenjati opseg predloženog sporazuma (podijeliti u više manjih cjelina); pronaći ideju koja zadovoljava razdvojene interese; povezati različite interese po prioritetu; umnožavati ideje kreativnim uzletima - „moždana oluja“ (*brain storming*); svako pitanje je zajedničko traganje za objektivnim mjerilima; prosuđivati i biti otvoren za druga rasuđivanja; pozitivnim emocijama „gasiti“ zategnutost i mogući prekid pregovora; kroz zdravu komunikaciju obogaćivati sopstveno iskustvo; pozitivna iskustva iskoristiti za kognitivni i duhovni rast i razvoj, a nikada ne podleći pritisku^[126]. Ako proces pregovaranja zapadne u krizu i druga strana ništa ne prihvata, pregovarački tim ne napada njihove pozicije već razmišlja ko stoji iza njihovih ideja, ne brani svoje zamisli već traži kritiku i savjet i ne napada ličnost već problem, postavlja pitanja i pravi pauzu^[127], a ako druga strana koristi prljavu taktiku potrebno je istrpiti (uobičajena reakcija), uzvratiti na istovjetan način (uobičajena reakcija), ali i naglasiti posledice takve taktike i pregovarati o njoj s drugom stranom kako bi se ispitala doslednost i poželjnost iste za dalje pregovaranje, antitezirati očigledne sabotaze pregovaranja i ne postati „žrtveno jagnje“^[128].

Tokom pregovaračkih procesa treba izbjegavati: pasivnost u dijalogu, otpisivanje relevantnih informacija, redefinisane, tj. digresije (gubitak usmjerenosti) i davanje odgovora koji nisu u vezi s pitanjem. Trebalo bi izbjegavati pretjeranu emotivnost, racionalnost, detaljisanje, generalizaciju, apstrakciju, manipulaciju^[129], pretjerano hvaljenje druge strane nakon zaključenja sporazuma, prihvatanje prve ponude – pregovaranje radi pregovaranja, krutost (smanjen prostor za pregovore i ustupke), pretjerano davanje ustupaka (ustupak ne smije da bude dio sopstvene ukupne pozicije), osjećaj obaveznosti za davanjem ustupaka, nebriga o broju ustupaka obje strane i kvalitativnoj razlici između ustupaka^[130].

12.1.5.3. Pregovori s teroristima

Svakako da se pregovarački ciklus s teroristima ne može isključivo posmatrati iz ugla klasičnog oblika pregovaranja. On je u savremenim uslovima opterećen nizom novih pojava koje karakterišu savremene oblike ispoljavanja terorizma: organizovanost, tajnost u planiranju, visoka stručnost, simbolička primjena, nepredvidljivost, specifičnost organizovanja, uloga vođe, komunikativnost, nasilje ili prijetnja nasiljem, neobičnost i

¹²⁶ Blažo Radović, *Pregovaranje kao sredstvo rešavanja međunarodnih sukoba izazvanih terorizmom*, Zadužbina Andrejević, Beograd, 2010.

¹²⁷ R. Fišer i V. Juri, *Put do sporazuma*, IP „predrag i Nenad“, Beograd, 1990.

¹²⁸ Isto

¹²⁹ Tijana Mandić, *Komunikologija*, „6 oktobar“, Pančevo, 1998.

¹³⁰ Božena Kosanović, *Spremite se za sastanke i pregovore – dvojezični frazeološki rečnik*, Naučna KMD, Beograd, 2005.

nemoralnost, interdisciplinarnost^[131]. U situaciji kada teroristi ucjenjuju državu uz pomoć talaca, prihvatanje zahtjeva i njihovo ispunjenje može imati veoma teške posledice, a ukoliko država ne ispuni zahtjeve terorista, to obično dovodi do upotrebe sile, što predstavlja visok nivo rizika kako za taoce, tako i za snage bezbjednosti. Za uspješno nastupanje u pregovaračkom procesu neophodno je, pored svih kvaliteta izabranog pregovaračkog tima, organizovati stručnu specijalističku obuku. Obuka se sprovodi po unaprijed predviđenom planu i programu, a na osnovu svjetskih iskustava u obuci pregovaračkih timova.

Ciljevi pregovora su: ubjeđivanje otmičara da odustanu od svojih najavljenih namjera i da se mirnim putem predaju vlastima, da oslobode taoce i da eventualne eksplozivne naprave ostanu neaktivirane; dobijanje na vremenu radi smanjenja emocionalne napetosti i kod otmičara i kod talaca, prikupljanje informacija o teroristima (njihovo porijeklo, zemlja, brojno stanje, naoružanje, njihovo psihološko stanje, jezik sporazumijevanja, pripadnost organizaciji, njihovi krajnji ciljevi i da li među njima ima terorista samoubica) i taocima (odakle su, njihovo brojno stanje, zdravstveno stanje u kome se nalaze, da li su odabrani ili su ih teroristi nasumice oteli); dobijanje što više ustupaka, olakšavanje situacije taocima i njihovim porodicama. Ovakva metodologija pregovaranja se primjenjuje radi rešavanja konkretne talačke situacije na najefikasniji način za sve učesnike u njoj.

Osnovna strukturalna obilježja načina oslobađanja talaca su polazište, postupak i sredstva antiterorističkih jedinica. Uvijek treba dobro proučiti zahtjeve terorista, rokove koje postavljaju i odmazdu kojom prijete. Aston Kliv (*Aston Clive*) veoma prihvatljivo ističe da zahtjev otmičara može biti postizanje određene političke promjene, oslobađanje zatvorenika, otkupnina, bjekstvo ili njihova kombinacija^[132]. Upravo pregovarački timovi doprinose *neprinudnom oslobađanju talaca*, gdje dominira tehnika pregovaranja i otkupljivanja^[133]. Ekonomsko-politički način oslobađanja talaca karakteriše opredjeljenje vlasti da *život uvijek ima prvenstvo* nad ostalim interesima. U tom smislu sve taktičke mjere policije moraju se prilagoditi navedenom opredjeljenju. To znači da se ne smije preduzeti ništa što bi moglo ugroziti život talaca. Treba nastojati da se postigne zamjena „čovjek za novac“. Taktika *potez za potez* – čovjek u zamjenu za novac – pruža garanciju za pozitivan ishod talačke situacije. Svaka nasilna radnja krije u sebi rizike koji se ne mogu predvidjeti i takve radnje ne treba preduzimati bez posebnih razloga i krajnje nužde^[134]. Mnogi primjeri iz prošlosti svjedoče o tome da su taoci stradali jer su vlasti njihovih zemalja prema njima bile neodgovorne. U drugoj polovini XX vijeka su tako od terorizma stradale ličnosti koje su u tom periodu bile na visokim položajima u državnoj hijerarhiji, pošto su vlasti odbile čak i da pregovaraju o uslovima njihovog oslobađanja. Između ostalih to su: Aldo Moro, tadašnji predsjednik vladajuće Demohrišćanske stranke koji je pet puta bio premijer Italije; general Pedro Aramburu, bivši predsjednik Argentine; Karl Fon Špreti, njemački ambasador u Gvatemali; Kleo Noel, američki ambasador u Sudanu; Efraim Elron, izraelski generalni konzul u Istanbulu; Hans Martin Šlajer, tadašnji predsjednik udruženja zapadnonjemačkih poslodavaca;

¹³¹ Radoslav Gaćinović, *Antiterorizam*, Draslar, Beograd, 2006.

¹³² Aston C. C., „Political Hostage – taking in Western Europe“, *Conflict*, London, 1984

¹³³ Clutterbuck Richard, „Terrorism and Security Focus in Europe“, *The Army Quarterly and Defence Journal*, No 1/81, Collins, London, 1981.

¹³⁴ M. Lazović, V. Milošević i N. Milošević, *Savremena sredstva i taktika upotrebe jedinica u policiji*, Policijska akademija, Beograd, 1999.

Pjer Leport, tadašnji ministar u vladi Kvebeka^[135], itd. Svi akteri krizne situacije (teroristi, taoci i vlasti) nalaze se pred skoro nerješivim dilemama:

Teroristi – ubijati taoce ili ne činiti tako nešto, cjenkati se ili ostati na maksimalnim zahtjevima, odustati ili istrajati do kraja, predati se ili poginuti, sam ili s tacoima. U svakom slučaju, bio spreman da umre ili ne, terorista opkoljen antiterorističkim jedinicama satima je suočen sa smrću, što je veoma neprijatno. Zbog toga je on u stanju stalne emocionalne napetosti, a njegova osjećanja osciliraju između euforije i očaja.

Taoci – oduprijeti se prilikom otmice ili bez pogovora izvršavati naređenja terorista, suprotstavljati se ili sarađivati sa teroristima, smišljati planove za bjekstvo ili se prepustiti sudbini.

Vlasti – ispuniti zahtjeve ili se boriti, pregovarati ili ne pregovarati, čekati ili napasti, objavljivati informacije o situaciji ili ćutati, popustiti u pregovorima ili ostati čvrst po svaku cijenu, ispuniti obećanja data otmičarima ili ih pogaziti, žrtvovati ugled države ili živote talaca^[136].

Oslobađanje talaca je jedan od najkompleksnijih zadataka s maksimalnim stepenom rizika po sve učesnike u tom procesu, a taj posao obavljaju specijalizovane antiterorističke jedinice i vrhunski uvježbani pregovarački timovi. U pregovorima uvijek i po pravilu učestvuje tim, a ne pojedinac. Prednost tima u odnosu na pojedinca je očigledna: prenos informacija je sigurniji i očigledniji; razumijevanje talačke situacije je potpunije, ostvareni kontakt s teroristima je sigurniji, psihološki precizniji i intenzivniji; veći je kapacitet pamćenja i obrade prikupljenih i plasiranih informacija; sveobuhvatnije i konkretnije je napredovanje u procesu rešavanja talačke situacije; moguća je zamjena pregovarača (osim ako terorista zahtjeva da pregovara sa starim pregovaračem); tim motiviše pregovarača da nastupi s najvećom intelektualnom snagom i da istraje do kraja u situaciji kada bi najrađe odustao od daljih pregovora.

12.1.5.4. Metodologija rada pregovaračkog tima

Pregovarački tim po pravilu čini *sedam* članova. To su obično *vođa pregovaračkog tima, prvi pregovarač, drugi pregovarač, dokumentarista, psiholog, stručnjak za logistiku i savjetnik*. Timom rukovodi *koordinator* pregovaračkog tima. U nekim situacijama se angažuje i stručnjak za minskoeksplozivna sredstva, radioaktivne materijale, bojne otrove itd., profesionalni prevodilac; lice kome otmičar vjeruje, tj. lice koje posjeduje informacije značajne za rešenje talačke situacije, i to može biti rođak, prijatelj, poslodavac otmičara, sveštenik, ljekar, lingvista. U određenim prilikama u talačkim situacijama angažuju se i predstavnici sredstava informisanja. Rukovodilac akcije u kojoj se angažuje pregovarački tim dužan je da obezbjedi: blokadu mjesta događaja i onemogućiti prisustvo nepozvanih lica, operativne podatke o otmičaru i žrtvama koji su od značaja za pregovarački tim, prisustvo i drugih lica po nalogu rukovodioca akcije u talačkoj situaciji, ljekarsku ekipu za pružanje medicinske pomoći, a posebno uslove za rad pregovaračkog tima (smještaj, hranu, pribor za rad i slično). Opšti zadaci pregovaračkog tima su: uspostavljanje, održavanje i snimanje razgovora sa otmičarima i tacoima; ostvarivanje emocionalne kontrole nad vinovnicima

¹³⁵ Isto

¹³⁶ Željko Mojsilović, „Pregovori kao faza protivterorističke operacije oslobađanja talaca“, *Bezbednost*, Beograd, br. 6/2005.

konfliktne situacije, kontrolisanje protoka vremena odugovlačenjem, kako bi se dobilo na vremenu; stvaranje atmosfere pogodno za pregovaranje, prikupljanje informacija o stanju talaca, situacionim uslovima, broju, motivima, emocionalnom stanju terorista i talaca; sistemske analize izjava terorista i talaca, kao i svih prikupljenih informacija; predviđanje ponašanja terorista i talaca u slučaju policijske akcije i predviđanje opšteg razvoja talačke situacije, informisanje rukovodioca akcije o rezultatima analiza, procjena i predviđanje toka oslobađanja talaca; savjetovanje rukovodioca akcije; kontrolisanje ponašanja aktera talačke situacije.

Voda pregovaračkog tima rukovodi radom tima i stalno je u vezi s komandantom antiterorističke jedinice koja se sprema za akciju. Odgovoran je za pregovaračku taktiku, planiranje, organizovanje i vođenje timskog rada. *Prvi pregovarač* je u direktnom kontaktu sa otmičarima. On je ekspert sa iskustvom i ima najznačajniju ulogu u rešavanju talačke situacije. *Drugi pregovarač* prati pregovore, prati stanje u konkretnoj situaciji, komunicira s prvim pregovaračem posredstvom pisanih poruka i prenosi mu zadatke dobijene od vođe pregovaračkog tima. On u određenim situacijama pregovara „licem u lice“ (mada ovakav način pregovaranja nije primjeren zbog velike opasnosti u koju se dovodi pregovarač pa se preduzima samo u izuzetnim prilikama), pruža podršku prvom pregovaraču. *Dokumentarista* vodi propisanu dokumentaciju, evidenciju pisanih materijala, snima (audio) tok pregovora i sistematizuje sve podatke; vodi dnevnik pregovora; unosi u zapisnik ključne sadržaje diskusija unutar grupe; priprema materijal za izvještaj (sam procjenjuje važnost informacija i vrši njihov odabir) i stara se o tome da svi članovi tima budu blagovremeno informisani o relevantnim činjenicama i podacima. *Psiholog* u pregovaračkom timu je pored prvog pregovarača najvažnija ličnost tima. On ne pregovara već analizira situaciju i daje savjete, procjenjuje psihološko stanje otmičara i predviđa njihove postupke u narednom periodu, brine o psihološkom stanju članova tima, a po potrebi razgovara i s porodicama talaca, učestvuje u razradi pregovaračke taktike, daje stručne savjete vođi tima, pomaže u analizi zahtjeva otmičara. *Stručnjak za logistiku* je odgovoran za sva tehnička pitanja, za komunikaciju s rukovodiocima antiterorističke akcije i komunikaciju sa svojom grupom, kao i sa stručnjacima koji su uključeni u akciju. On obezbjeđuje rukovodiocima akcije direktan tonski i video zapis s mjesta gdje preovarački tim razgovara s otmičarima. Savjetuje pregovarački tim o mogućnostima i karakteristikama tehničkih sredstava koje tim koristi u pregovorima. On obezbjeđuje pravovremeno informisanje pregovaračkog tima o rezultatima osmatranja mjesta talačke situacije, po potrebi deinformiše suprotstavljenu stranu u pogledu mjesta s koga se javlja pregovarač. *Savjetnik* u pregovaračkom timu je lice koje o teroristima-otmičarima pribavlja sve neophodne podatke koji se mogu efikasno primijeniti tokom pregovora, posebno onih koji mogu uspješno djelovati na teroriste u emocionalnom smislu. Zadaci vođe pregovaračkog tima između ostalih su da sprovodi odluke o angažovanju pregovaračkih timova; donosi konačne odluke o načinu angažovanja pregovaračkih timova; predlaže mjere državnim organima za angažovanje dodatnih specijalizovanih sredstava i antiterorističkih jedinica u određenim situacijama za rešenje talačke situacije; da prenosi odluke državnih institucija pregovaračkom timu o značaju i načinu rešavanja talačke situacije; informiše i savjetuje rukovodioca akcije, s kojim se dogovara o ciljevima i smjernicama pregovora, određuje dužnosti unutar tima, usklađuje rad pregovaračkog tima sa radom drugih učesnika u akciji oslobađanja talaca; bira kandidate koji će učestvovati u pregovorima za svaku konkretnu situaciju; organizuje nabavku potrebne opreme i tehnike za pregovarački tim^[137].

¹³⁷ Isto

Članovi pregovaračkog tima moraju se međusobno dobro poznavati. Moraju poznavati sposobnosti svojih saradnika iz tima, kako bi u nepredvidivim situacijama nastupili efikasno i jedinstveno. Pregovarački tim po potrebi može uključiti i sredstva javnog informisanja u razgovoru s teroristima, kao i diplomate iz zemalja s kojima teroristi imaju prijateljske odnose. Prilikom izbora članova pregovaračkog tima treba imati u vidu sledeće poželjne osobine ličnosti: visoka motivisanost i smisao za pregovarački posao; psihološka stabilnost; emocionalna zrelost; sposobnost aktivnog slušanja^[138]; sposobnost da se prevaziđe stres; razvijene intelektualne sposobnosti, posebno sposobnosti planiranja, stvaranja predstava, predviđanja i analize; izražene verbalne sposobnosti; društvenost i otvorenost; taktičnost; prilagodljivost; upornost; strpljenje; dokazana sposobnost za timski rad i potvrđeno operativno iskustvo na otkrivanju i dokazivanju teških krivičnih djela.

Postoje, dakle, osnovna pravila pregovaranja koja se odnose na ovlašćenja pregovarača: pregovarač ne smije da ima široka ovlašćenja (pod tim se podrazumjeva odsustvo prava na donošenje odluke), on mora izbjeći posredovanje talaca u pregovaranju (zato što je talac u stanju da predloži sve, pa i ono nerealno, da bi se oslobodio; talac može biti blizak sa otmičarom i neobjektivan u sagledavanju alternativa za vlastito oslobađanje), i pregovarač mora da učini sve da pregovori traju što duže. Prvi kontakt pregovaračkog tima s teroristima je veoma bitan, pa je metod uspostavljanja prvog kontakta obično u nadležnosti psihologa i parapsihologa iz pregovaračkog tima. Kada se sazna iz koje su države teroristi, kojim političkim opcijama teže (kako u svojoj zemlji, tako i na širem planu), angažuje se ekipa respektabilnih stručnjaka iz nauke, politike i obavještajnih službi, da po hitnom postupku pregovaračkom timu pripremi relevantne podatke koji će im koristiti tokom pregovora. Od izuzetnog je značaja da pregovarački tim ima dovoljno vremena za pregovaranje. Pregovarači moraju biti krajnje korektni i veoma obazrivi. Ne smiju nikada primijeniti prijetnju koja u velikoj mjeri može oslabiti njihovu pregovaračku funkciju da odvrte teroriste u okolnostima kada su oni spremni da žrtvuju sopstvene živote. Veoma je bitno ubijediti teroriste da bi njihove eventualne žrtve bile uzaludne i kontraproduktivne za strategiju njihove borbe. Međutim, dok pregovarači pregovaraju i odvrćaju pažnju terorista, antiteroristička jedinica se približava objektu s teroristima (avionu, vozu, automobilu, zgradi). Dok pregovori traju, antiteroristička jedinica prikuplja podatke o teroristima koji su bitni za antiterorističku akciju (njihovo brojno stanje, naoružanje kojim raspolažu, da li ima među njima terorista samoubica, koji su njihovi krajnji ciljevi, da li neka država stoji iza njihovih zahtjeva i slično). Antiteroristički borbeni tim tokom pregovora zauzima poziciju s kojeg svakog teroristu drži na nišanu i u slučaju potrebe kreće u likvidaciju terorista i oslobađanje talaca.

Pregovaranje uz učešće treće strane dobilo je na značaju kada su velike sile, ali i ostale zemlje, uočili da mogu oblikovati međusobne odnose bez upotrebe sile, tj. jednim vidom usmjeravanja pregovaračke aktivnosti, uz preporuke ili uz neposredno učešće u okviru pregovaranja. U svojstvu treće strane pojavljuju se lica, nezavisne grupe, vladine i nevladine organizacije (političke, privredne, građevinske inicijative), regionalne i međunarodne organizacije, crkvene organizacije itd. Oni u okviru pregovaranja mogu biti posrednici ili subjekti pregovaranja. U većini slučajeva oni komuniciraju samo s jednim nivoom unutar jedne strane, obično s najvišim rukovodstvom ili nivoom koji savjetuje rukovodioce (lidere), i to je tzv. horizontalna komunikacija. Oni su često u prilici da uspostavljaju komunikaciju među nivoima samo jedne strane (tzv. vertikalna komunikacija), što u pripremnoj fazi može biti od velike koristi zbog dobijanja korisnih informacija.

¹³⁸ Materijal „Pregovarački tim MUP-a Republike Srbije – PTM“

Prema vremenu otpočinjanja, pregovaranje s teroristima može biti: pregovaranje u ranoj fazi eskalacije (izbijanja) pojave, u toku trajanja pojave, nakon završetka (prestanka) pojave, u toku postpojavnog perioda (održavanje mira i bezbjednosti, sprovođenje dogovorenog ili sporazuma i sl.). Prema načinu, pregovaranje može biti: neposredno, posredno, javno i tajno, a prema broju učesnika – bilateralno, multilateralno i uz učešće treće strane. Prema tematskim cjelinama, razlikujemo političko (diplomatsko), ekonomsko (trgovinsko, finansijsko), pravno (ugovorno, granično), vojno (bezbjednosno, operativno), kulturno (organizaciono), sportsko (transferi), naučno (stručno, organizaciono), ekološko (stručno, mirovno), crkveno pregovaranje^[139].

12.2. Antiterorističke mjere na prostoru ispoljavanja terorističkih aktivnosti

Prema prostoru ispoljavanja terorističke aktivnosti, antiterorističke aktivnosti se izvode u urbanoj i ruralnoj sredini, plovnim putevima i u međunarodnom vazdušnom saobraćaju.

12.2.1. Antiterorističke mjere u urbanoj sredini

Urbani terorizam je u poslednjim decenijama zadao najviše problema organima državne zaštite u mnogim zemljama u kojima je prisutan. Veoma je opasan, prikriveno djeluje, iznenada se pojavljuje i teško se pronalaze baze terorista u velikim urbanim centrima. Praktično, svaki prozor, podrum, krov može biti mjesto odakle teroristi mogu djelovati. Urbane teroriste karakteriše konspirativnost visokog stepena. Prije podne su oni „uzorni građani“, studenti, profesori, a kad se spusti noć njihove „alatke“ su eksplozivni, bombe i slično. Tek kada se oni (izvršioци terorističke akcije) nađu na sigurnom mjestu, oglašavaju se i preuzimaju odgovornost za sprovedene terorističke aktivnosti.

Urbani teroristi obično biraju „meke“ mete (civilni, slučajni prolaznici, turisti i dr.) i obično su njihovi napadi neselektivni. Ove teroriste karakteriše afektivna indiferentnost, nikad im nije dosta krvi nedužnih, zločine ponavljaju čak i kad se nalaze u policijskoj omći. Urbani teroristi su obično ultradesničarski. Cilj urbanih terorista jeste izazivanje haosa, provociranje države da nasumice sprovede teror, kako bi stradalo što više nedužnih ljudi. Zato otkrivanje fizičkih izvršilaca urbanog terorizma nije do kraja završen posao, što znači da organi zaštite moraju otkriti glavne ideologe terorizma, a ne samo izvršioce. Tako nešto je u jednom trenutku uspjelo Njemcima i Italijanima tek onda kad su snage bezbjednosti provirile u konspirativno jezgro urbanog terorizma. Ali nije pošlo za rukom Špancima, Francuzima i Britancima, ne zato što su imali respekt prema teroristima, već zato što je tamo urbani terorizam pustio duboke korijene. Jedinice za antiterorističke aktivnosti ne mogu na klasičan način voditi borbu protiv urbanih terorista. Borba mora biti selektivna, a akciju vode specijalizovani antiteroristički timovi. Dakle, mnogo je teža borba protiv urbanog terorizma nego protiv ruralnog^[140].

Antiterorističke aktivnosti u urbanoj sredini su jedne od najkomplikovanijih i veoma ih je teško uspješno sprovesti a da ne strada civilno stanovništvo. Teroristi u urbanoj sredini su najveći izvor straha, zebnje, defetizma i panike. Kod stanovnika se stvara stanje psihološke nestabilnosti, jer se nikada ne zna ko će biti sledeća žrtva terorističkog nasilja. Ljudi se ne

¹³⁹ Radoslav Gaćinović, *Terorizam u političkoj i pravnoj teoriji*, Evro-Giunti, Beograd, 2010.

¹⁴⁰ Isto

plaše onoga što je prošlo već neizvjesnosti koja predstoji. Teroristi u urbanoj sredini primjenjuju totalnu maskirnu disciplinu. Upravo zato je antiteroristička akcija najkompliciranija u urbanoj sredini jer jedinica koja se angažuje mora djelovati selektivno, tj. mora djelovati samo na teroriste, kako bi građani bili zaštićeni i nepovrijeđeni u akciji, što je zbog velike fluktuacije stanovništva u gradovima veoma teško, nekada i nemoguće. Urbani terorizam predstavlja veliki problem za svaku državu na čijoj teritoriji je aktivan. Zato se ta vrsta terorizma mora „sjećati” u samom korijenu, nikako se ne smije dozvoliti narastanje – omasovljenje urbanog terorizma zbog nesagledivih posljedica po sistem bezbjednosti mjesta i regiona. Uopšte, urbani terorizam je veoma teško identifikovati zbog konspirativnosti terorista, njihovog načina ponašanja i taktike njihovog djelovanja. U urbanoj sredini terorizam se omasovljava po principu trojki, pa niko od urbanih terorista ne zna stvarno brojno stanje sopstvene terorističke organizacije. Ako u nekoj urbanoj sredini djeluje manja teroristička grupa i na vrijeme se locira, državna zaštita ulaže sve napore da se njeno djelovanje onemogući mirnim putem. Međutim, ako to nije moguće, dok traju pregovori, aktivira se jedinica za antiterorističke aktivnosti koja vrši blokadu šireg rejona gdje su teroristi locirani. Zatim se sužava blokada na objekat u kome se teroristi nalaze, a u međuvremenu se privremeno evakuise stanovništvo iz objekta i uže okoline gdje se akcija protiv terorista izvodi. Prije upada u objekat mora se utvrditi da li teroristi imaju taoce, koliko ih ima, kako su naoružani, da li među njima ima terorista samoubica. Budući da je to zaista teško utvrditi, koriste se često i specijalizovane bešumne bušilice kojima se stvara otvor u zidu, zatim se u otvor postavljaju minijature kamere kako bi se utvrdile već pomenute činjenice ili se pak kroz njih ubrizgavaju gasovi za privremeno onesposobljavanje ljudi^[141]. U tom cilju antiteroristička jedinica koristi i toplotne senzore. Kad se utvrdi činjenično stanje, pravi se plan akcije u koju su uključeni helikopteri, borbena oklopna vozila, ekipe prve pomoći, psi tragači, i, naravno, pregovarački timovi. Ako je pak urbani terorizam prerastao u masovniji oblik nasilja, razbacan po urbanoj sredini poput šara na tigrovoj koži, kada teroristi svake noći mijenjaju mjesto boravka, država je u velikim problemima. Jer, ako bi se donijela odluka da se država obračuna s tako masovnim urbanim terorizmom, javili bi se brojni problemi: kako utvrditi i identifikovati teroriste, kako dokazati njihovu terorističku namjeru – jer se za neku akciju koja traje minutima teroristi pripremaju godinama. Kada se sve to utvrdi, odnosno ako se utvrdi, neophodna je privremena evakuacija skoro cjelokupnog stanovništva te urbane sredine prije otpočinjanja završne antiterorističke akcije, što je veoma teško i komplikovano izvesti, pa se i uspjeh same akcije dovodi u pitanje. Imajući u vidu naprijed iznijete činjenice, preventivno djelovanje u urbanoj sredini je nezamjenljivo, i tu mora dominirati neprekidna aktivnost tajnih službi i stanovništva.

12.2.2. Antiterorističke mjere u ruralnoj sredini

Ruralni terorizam svoje aktivnosti ispoljava u planinskim, seoskim predjelima, nekada i u predgrađu velikih gradova, dakle tamo gdje postoje idealni uslovi za djelovanje. Ruralni teroristi uređuju teren za dugotrajno preživljavanje i funkcionisanje van urbane sredine, koriste pećine i druge objekte pod zemljom za stanovanje, ambulante za pružanje zaštite svojim „saborcima” i sl. Osnovni metod njihovog djelovanja, pored likvidacija, jeste kidnapovanje, a većinom djeluju nasumice – neselektivno. Ruralni teroristi kidnapovanu žrtvu odvoze u sklonište. Tamo je izlažu mučenju, neke odmah i likvidiraju, a ostale koriste u pregovorima radi dobijanja raznih koncesija i ustupaka od države. Njihove su akcije u prvoj fazi djelovanja iznenadne, po principu „napadni i bježi”. Ruralni teroristi mogu biti fašisoidni

¹⁴¹ I. Lazarević, „Hemijska sredstva za privremeno onesposobljavanje u protivterorističkim jedinicama“, *Novi glasnik*, Beograd, 2004.

i kvazirevolucionarni. Borba protiv ruralnog terorizma je takođe veoma komplikovana, zbog teško prohodnog terena i dobro utvrđenih terorističkih skloništa, a jedinice za protivterorističku borbu moraju biti vrhunski uvježbane, kondiciono spremne i opremljene savremenim sredstvima. Za razliku od urbanog terorizma, koji je neprekidno prisutan, s različitim intenzitetom i ciljevima napada, ruralni terorizam je obično uvod u „velike“ događaje. Ruralni terorizam se priprema i izvodi u onim regionima u kojima dugo tinjaju etnički sukobi i netrpeljivost među etničkim zajednicama. Protagonisti ruralnog terorizma se pripremaju za dugotrajno i neprekidno nasilje na čitavoj teritoriji – regionu, a na neprohodnom i teškom terenu uređuju svoje baze za boravak i pripremanje akcija, skladišta naoružanja i opreme, kao i podzemna skloništa, bolnice, centre veza.

Ruralni teroristi su odlučni da se za svoje ciljeve bore do kraja. Protagonisti nasilja će upravo ruralni terorizam koristiti u prvoj fazi borbe. Druga faza će nastupiti kada se njihova organizacija omasovi, naoruža i opremi i kada svjetsko javno mnjenje upozna sa ciljevima svoje borbe. Tada nastupa viša faza nasilja, a to je gerila, koja teži da preraste u masovni ustanak stanovništva. Ruralni terorizam se obično potcjenjuje od strane državnih organa zaštite. Korijeni njegovog nastanka su specifični, oni jesu osmišljeni u urbanoj sredini, ali su zbog autohtonosti i ciljeva djelovanja terorističke organizacije u prvoj fazi oni udaljeni od nadzora službi bezbjednosti. Službe bezbjednosti obično saznaju za ovu vrstu terorizma kad bude prilično kasno, tj. kad ruralni teroristi završe svoju prvu fazu i kad se javno oglase terorističkim akcijama. Suprotstavljanje terorističkim grupama u ruralnoj sredini vode jedinice po fazama koje se međusobno razlikuju po primjeni operativno – tehničkih mjera i radnji, vremenu odvijanja i karakteristikama terorističke grupe. Priprema za antiterorističku akciju zavisi od tačnosti obavještajnih podataka o jačini grupe, njenoj lokaciji, naoružanju, saradnicima i jatacima koji daju logističku podršku teroristima. Do ovih podataka u ruralnoj sredini se dolazi: studijskom, naučnom i stručnom analizom, te utvrđivanjem ranijih objekata napada po redu prioriteta; djelovanjem diplomatsko – konzularnih predstavništava, aktivnošću obavještajnih agencija; na osnovu informativnog razgovora s ljudima iz dijaspore; praćenjem pojedinih stranih državljana koji borave u zemlji koja je meta napada; praćenjem stranih sredstava javnog informisanja; od lokalnog stanovništva i svih struktura državne zaštite, kao i od pripadnika terorističke grupe koji su dospjeli pred sud pravde. Antiteroristička aktivnost u ruralnoj sredini vodi se organizovano i po fazama¹⁴².

a) *Saznanje o lociranju grupe na široj teritoriji.* U ovoj fazi se angažuje kompletna struktura državne zaštite u regionu, po principu masovne samoorganizacije. U ostvarivanju ovog zadatka, pored specijalizovanih antiterorističkih jedinica, do izražaja dolazi stanovništvo i pojedina udruženja građana (lovačka društva, planinarska društva, šumska gazdinstva i dr.) Teroristička grupa u ruralnoj sredini može biti ubačena na više načina, obično tajno, sa unaprijed razrađenim ciljevima i taktikom djelovanja, što zahtjeva profesionalizaciju subjekata zaštite, kao i totalnu prevenciju u kontroli teritorije. Teroristička grupa se obično ubacuje kopnenim putem, koristeći sredstva kopnenog saobraćaja, ili pješice; korišćenjem sredstava vazdušnog saobraćaja i iskakanje padobranom, a upotrebljavaju i motorne zmajeve itd.; korišćenjem sredstava pomorskog ili riječnog saobraćaja; legalno, s tim da su im teroristička sredstva ranije dopremljena na teritoriju na kojoj pripremaju teroristički udar. Rekrutovanje ruralnih terorista dolazi do izražaja u zemljama koje nisu sposobne da kontrolišu sopstvenu teritoriju i čije obavještajne agencije ne izvršavaju profesionalno svoje zadatke. Zavisno od kvaliteta uspostavljene kontrole, teroristička grupa može biti otkrivena

¹⁴² Radoslav Gaćinović, *Terorizam u političkoj i pravnoj teoriji*, Evro-Giunti, Beograd, 2010.

prije ubacivanja na teritoriju zemlje koja je meta napada, u toku tog ubacivanja i nakon njega. Za sistem odbrane je najpovoljnije kada se grupa otkrije prije ubacivanja. Ako teroristička grupa nije otkrivena prije ubacivanja i u toku njega, bezbjednosne strukture imaju veoma težak posao da pravovremeno lociraju terorističku grupu i dobiju o njoj sve potrebne informacije. Pored terorističkih organizacija koje planiraju aktivnost u ruralnoj sredini druge države, postoji i teroristička aktivnost u ruralnoj sredini sopstvene države. Tada je posao bezbjednosnih službi komplikovaniji i neizvjesniji. Jer, ako terorističke organizacije već djeluju u ruralnoj sredini svoje države, postavlja se pitanje kako uopšte funkcionišu službe bezbjednosti u toj državi, da li su one sposobne i da li su možda u nekoj vezi sa unutrašnjim teroristima u ruralnoj sredini.

b) *Blokada teritorije* je sledeća faza, i pod njom se podrazumjeva da se teren na koji je ubačena teroristička grupa blokira najvećom mogućom brzinom. Liniju blokade zaposjedaju pripadnici antiterorističke jedinice. Da bi se postigla potrebna brzina u blokiranju teritorije, koriste se helikopteri i motorna vozila. Prostoru koji se blokira obavezno se pristupa iz više pravaca, kako bi se kontrolisao što veći dio terena a zaposjedanje linije blokade obavilo što prije. Cilj blokade teritorije jeste da se teroristima onemogući izvlačenje, snabdijevanje s prostora van linije blokade, te da se spriječi priliv podataka značajnih za terorističku grupu. Prostor blokade može biti širi ili uži, što zavisi od tačnosti podataka kojima raspolažu antiterorističke jedinice. Kada je određen prostor blokiran, treba ostvariti potpunu kontrolu, uz preduzimanje potrebnih mjera: ograničenje kretanja, kontrola lica i kontrola ulaska u blokirani prostor i izlaska iz njega. Naročita pažnja posvećuje se blokadi mogućih pravaca izvlačenja terorista, blokadi izvora snabdijevanja i naseljenih mjesta u kojima je ispoljena aktivnost terorista.

c) *Precizno određivanje rejona locirane grupe na užoj teritoriji* izvodi se nakon blokade teritorije. S linije blokade organizuju se i izvode određene aktivnosti radi prikupljanja podataka o terorističkoj grupi i njenom preciznom lociranju. Najčešće aktivnosti su: osmatranje, izviđanje sa zemlje i iz vazduha; goniometrisanje i organizovano traganje od strane određenog broja timova koji pored ostalog stupaju u kontakt s lokalnim stanovništvom na blokiranoj teritoriji i od njih prikupljaju podatke i obavještenja. Legitimišu se nepoznata lica, sumnjiva lišavaju slobode i privode, a nakon kriminalističke procedure, podnose se izvještaji o njihovoj aktivnosti. Osnovni zadatak antiterorističke jedinice u ovoj fazi jeste da se precizno odredi mjesto na kome se nalaze terorističke grupe, kako bi se naredne faze borbe mogle pravovremeno i organizovano odvijati.

d) *Pretres zemljišta, objekata i prikupljanje važnih podataka o terorističkoj grupi* je četvrta faza antiterorističke aktivnosti. Nakon preciznog određenja mjesta na kome se nalazi teroristička grupa, jedinice koje učestvuju u akciji, po jedinstvenoj komandi i zamisli kreću u pretres zemljišta i objekata na njemu. Cilj pretresa je da se teroristi otkriju, okruže i unište. Pretres se, načelno, vrši danju. Na liniji blokade postavljaju se osmatračnice i zasjede, da bi se spriječilo izvlačenje terorista. Za praćenje terorista i otkrivanje njihovih tragova naročito su pogodni obučeni psi tragači. Antiterorističke jedinice kreću jednovremeno i koncentrično sužavaju blokadu teritorije, a može krenuti samo dio jedinice, što zavisi od konfiguracije terena, procijenjenog cilja, načina aktivnosti terorističke grupe i kvaliteta angažovanih antiterorističkih jedinica. U toku suženja linije blokade teritorije pojavljuje se višak antiterorističkih snaga, koje se angažuju za obrazovanje narednih prstenova blokade ili prelaze u rezervu.

e) *Okruženje i uništenje terorističke grupe* se sprovodi nakon suženja kruga blokade i uspostavljanja vatrenog kontakta sa teroristima. Na pravac eventualnog pokušaja izvlačenja terorista iz blokade upućuje se rezerva antiterorističkih jedinica, koje postavljaju zasjedu te u sadejstvu s glavnim snagama vrše uništavanje terorističke grupe. Ako su raspoloživi podaci o terorističkoj grupi svježi i tačni, okruženje se može postići već početnim rasporedom antiterorističkih jedinica. Način djelovanja ovih jedinica u toku okruženja i uništenja terorističke grupe zavisi od raspoloživih jedinica i sredstava, konfiguracije zemljišta i načina djelovanja terorističke grupe u okruženju. Cilj antiterorističke borbe može biti uništenje ili lišavanje slobode cijele grupe ili njenog dijela. Veoma je važno doći do živog teroriste, jer on može poslužiti kao „živi jezik“. Okruženje i uništenje terorističke grupe predstavlja najsloženiju fazu antiterorističke borbe u ruralnoj sredini. Za konačan obračun sa teroristima uvode se po potrebi u akciju i rezervne jedinice, a tada se upotrebljavaju i razna sredstva za trenutno onesposobljavanje žive sile. U ovoj fazi, pored antiterorističkih jedinica, potrebno je uključiti razne stručnjake, posebno psihologe i ljekare specijaliste.

f) *Potjera za odbjeglih teroristima* organizuje se ako pojedinac ili dio terorističke grupe uspije da napusti blokadu. Za organizovanje potjere za odbjeglih teroristima koriste se rezervne antiterorističke jedinice, uz upotrebu helikoptera i ostalih sredstava prevoza, npr. borbenog oklopnog vozila – transporter. Zadatak ovih jedinica jeste da brzim akcijama, s jednog pravca na drugi, presjeku i blokiraju objekte i teren gdje su se odbjegli teroristi eventualno sklonili i sa ostalim jedinicama u blokadi unište ili liše slobode odbjegle teroriste.

Terorističke grupe radi lakšeg prikrivanja u ruralnoj sredini akcije izvode obično u vrijeme bujanja vegetacije. Po pravilu, one izbjegavaju vatrene okršaje sa antiterorističkom jedinicom, a ako moraju, prihvataju samo kratkotrajnu borbu. Uništenje terorističke grupe izbjegava se noću, a akcija se pokreće samo ukoliko postoje indicije da će grupa tokom noći napustiti blokadu. Teren na kome se nalazi teroristička grupa se tada blokira, a u ranim jutarnjim satima jedinice kreću u pretres terena i započinju uništenje grupe. Poseban oprez službe bezbjednosti moraju imati prilikom pretresa zarobljenih terorista zbog eventualnog aktiviranja mina iznenađenja koje teroristi koriste u svim akcijama.

12.2.3. Antiterorističke mjere na plovnim putevima

Terorizam na plovnim putevima predstavlja jednu od veoma opasnih prijetnji bezbjednosti, kako na moru, rijekama i jezerima, tako i u vrijeme pristajanja plovnih objekata u luku. U proteklih dvadeset godina na svjetskim okeanima i morima zabilježeno je više od sto agresivnih terorističkih napada, što je veoma značajno ako se ima u vidu da se 99,7% globalne svjetske trgovine obavlja morskim putem. Teroristi postižu uspjeh na plovnim putevima iz sledećih razloga: slaba kontrola obalnih voda pojedinih država; veliki izbor potencijalno vrijednih meta za teroristički udar; opšti trend smanjivanja brojnog stanja posade na brodovima; daleko manji bezbjednosni standardi u pomorskim lukama nego na primjer u vazдушnim lukama. Iako su najveće aktivnosti terorističkih organizacija usmjerene na objekte na plovnim putevima, ipak teroristi najmanje uspjeha postižu u takvim akcijama. Izvođenje terorističkih aktivnosti na moru je veoma komplikovano, a uspjeh terorističke organizacije je neizvjestan. Danas u svijetu postoji nekoliko terorističkih organizacija koje su moćne i sposobne za izvođenje terorističkih akcija na moru. Teroristički udari na plovnim putevima izvode se sa malih površinskih plovila, iz vazduha ili uz upotrebu mina.

1) *Mala površinska plovila*. U tu kategoriju spadaju brza plovila (gliseri, gumeni čamci). Takva plovila odlikuju se velikom brzinom, od 45 do 50 čvorova. Za svoje

terorističke udare obično koriste protivoklopne projektele srednjeg dometa, topove malog kalibra, bacače s raketnom municijom, bacače ručnih granata. Postoji vjerovatnoća da teroristi takva plovila napune eksplozivom i u datim okolnostima isti aktiviraju daljinskom komandom. Terorističko nasilje dostiže vrhunac kada se u tim plovilima nalaze kamikaze. Takva plovila u principu svoje mete napadaju iznenada i pojedinačno, uključujući i taktiku „vučjeg čopora“ (poznata podmorničarska taktika iz Drugog svjetskog rata) ako je potrebno napasti veoma značajnu metu.

2) *Mine*. Ova teroristička sredstva su veoma jeftina, efikasna, jednostavna su za nabavku ili proizvodnju i njima se postiže iznenađujući efekat. Terorističke organizacije mogu dugotrajno planirati i sprovesti tajne minopolagačke akcije jer je vrijeme uvijek na njihovoj strani. Da zaista prijeti velika opasnost od mina posijanih na plovnim putevima, najbolje ilustruje podatak da je od završetka Drugog svjetskog rata Američka ratna mornarica u lokalnim ratovima (korejski, vijetnamski, zalivski) i drugim kriznim žarištima izgubila sedamnaest velikih ratnih brodova ili imala značajna oštećenja na njima, a od tog broja samo njih dva su bila žrtve vazdušnih napada – jedan od terorističkog napada malim eksplozivnim čamcem, a čak njih četrnaest je stradalo nakon nailaska na minu.

3) *Napad iz vazduha*. Kao asimetrična vazdušna prijetnja protiv trgovačkih, putničkih i ratnih brodova mogu poslužiti sve vrste lakih vazduhoplova, ultralakih letjelica izrađenih u „domaćoj radinosti“ pa sve do korišćenja padobranaca-samoubica ili suicidalno raspoloženih paraglajderista. Uostalom, mogućnosti iznenađenja s malim, lakim vazduhoplovom dokazao je davno mladi njemački pilot Rust koji je svojom „cesnom“ sletio na moskovski Crveni trg, uprkos tadašnjoj moćnoj sovjetskoj protivvazdušnoj odbrani. Prema američkim podacima, tokom 2001. godine, od šest miliona kontejnera koji su morskim putem ušli na teritoriju SAD, na odgovarajući način pregledano je samo njih 100.000, tj. manje od dva posto. Uprkos činjenici da na terorističke akcije na plovnim putevima otpada samo 2% od svih terorističkih akcija u proteklih trideset godina, njihov uticaj na javno mnjenje bio je proporcionalno mnogo veći od uticaja mnogih terorističkih napada izvedenih na kopnu. Pogrešno je tvrditi da ratni brod ili bilo koji drugi brod može biti meta terorističkog napada samo dok je brod u luci. Naprotiv, takva opasnost prijeti i za vrijeme plovidbe, u različitim uslovima: za vrijeme plovidbe malim brzinama kroz područja gdje se teško primjenjuju navigacijska sredstva, kroz frekventni pomorski saobraćaj, pri plovidbi kroz kanale, rijeke i pomorske tjesnace. U svim tim situacijama brod postaje više ranjiv jer je njegova posada zaokupljena drugim aktivnostima.

Strategija borbe protiv terorizma na plovnim putevima mora se razvijati u više pravaca. Analiza, procjena i razmjena obavještajnih podataka u što kraćem roku je od izuzetne važnosti jer informatičko doba i teroristima pruža veoma povoljne uslove za djelovanje. S obzirom na to da teroristi raspolažu velikom svotom novca, oni mogu djelovati veoma uspješno i sa distance, a zahvaljujući savremenim komunikacijskim sistemima, informatici pa i internetu, mogu simultano planirati, pripremati i izvoditi svoje akcije mnogo prikrivenije i preciznije. *Pasivne antiterorističke mjere* uključuju:

- a) neprekidnu kontrolu svih potencijalnih meta koje bi teroristi mogli napasti;
- b) neprekidno analiziranje svih osjetljivih tačaka;
- c) definisanje specifičnih antiterorističkih planova za različite okolnosti u kojima se plovila mogu naći (u luci, tokom plovidbe različitom akvatorijom, pri prolasku kritičnih tačaka);

- d) pojačanje mjera nadzora i monitoringa svih trgovačkih brodova (upotrebom obalskih kontrolnih radara, satelita i brodskih kontrolnih sistema);
- e) razvoj specifične opreme za odvracanje ili nadogradnja postojeće;
- f) uspostavljanje pomorske kooperacije preko multinacionalnih operacija i pomorskih vježbi u područjima glavnih interesa pomorskih država.

Ipak, najvažniji zaštitni činilac u preventivnoj aktivnosti budućih terorističkih udara jeste obučena, opremljena i brojnija brodska posada. Svi ratni brodovi bi trebalo da sprovedu ekstenzivne protivterorističke vježbe, kako u luci tako i za vrijeme plovidbe, da bi se posada vhunski obučila i pripremila za eventualnu terorističku aktivnost. Aktivne antiterorističke mjere obuhvataju upotrebu specijalizovanih antiterorističkih jedinica, taktičkog vazduhoplovstva. Pomorske snage imaju, takođe, značajnu ulogu u antiterorističkim aktivnostima, pogotovo što je prijetnja od terorizma realna i globalna, i što je terorizam istrajan i simetričan. Odgovor na terorizam mora biti globalan i uporan.

Plovni objekat kao meta terorističkog napada može se nalaziti u luci i na otvorenom moru. Antiteroristička akcija na eventualno oteći brod je najkomplikovaniji zadatak sistema bezbjednosti svake države, jer kod otmice putničkog broda, teroristi drže veliki broj talaca, kontrolišu prilaz brodu sa svih strana, vjerovatno su vrhunski opremljeni i naoružani i mogu pružati dugorajan otpor snagama bezbjednosti. Ako je u pitanju putnički brod, veoma je teško dejstvovati protiv terorista sa distance jer bi u tom slučaju stradali i taoci, a ako je u pitanju trgovački brod koji može nositi veoma opasne materije i sredstva za masovno uništenje, uspjeh snaga bezbjednosti u antiterorističkoj borbi je sve neizvjesniji i dovodi se u pitanje. Dakle, jedina mogućnost da se spriječe ovakvi neželjeni efekti terorističke organizacije jeste da se primjeni preventivno djelovanje. Brodovi moraju imati veoma obučenu i osposobljenu posadu i ekipu koja će na vrijeme uočiti i otkriti sumnjivi plovni objekat koji se kreće u njihovom pravcu i pravovremeno preduzeti mjere bezbjednosne zaštite sopstvenog broda. Vojni brodovi takođe mogu biti izloženi terorističkom udaru ali samo sa distance, jer teroristi veoma vode računa da napadnu tzv. „meku metu“, gdje će sa što manje sopstvenih gubitaka ili bez njih ostvariti cilj. U ovakvim situacijama presudnu ulogu mogu odigrati pregovarački timovi, koji svojim umjećem i propagandnom aktivnošću mogu doprinijeti mirnom rešavanju spora, a posebno rešavanju talačke situacije. Međutim, ako i pregovarački timovi ne doprinesu mirnom rešenju spora s teroristima, u akciju stupaju antiterorističke jedinice kopnene vojske, ratnog vazduhoplovstva i mornaričke antiterorističke jedinice, koje da bi iznenadile protivnika i efikasno sprovele akciju, u isto vrijeme napadaju brod sa ciljem da se spasu taoci ili spriječi akcident na moru, uhapse ili likvidiraju teroristi. Jedinice kreću u akciju s kopna ili iz vazduha, a najviše izgleda za neometani pristup otećom plovnom objektu imaju podvodni diverzanti iz sastava ratne mornarice, koji su vrhunski obučeni za takve situacije. Antiteroristička jedinica s kopna upućuje se u pravcu otećog plovnog objekta. Njeni pripadnici su maskirani, da bi kod terorista ostavili utisak da je riječ o ribolovcima ili nekim drugim pomorskim radnicima. Dok se oni približavaju otećom plovnom objektu, njemu se u isto vrijeme približavaju i podvodni diverzanti i spremaju se za upad na palubu. Vazduhoplovna antiteroristička jedinica je tada već u zoni uspješnog dejstva na oteći plovni objekat. Signal za akciju se daje s ribarskog broda i tada se iz helikoptera lansiraju šok-bombe i druga sredstva za trenutno, tj. kratkotrajno onesposobljavanje žive sile. Tada, po unaprijed predviđenom planu, u antiterorističku akciju kreću svi i počinje konačni obračun sa teroristima^[143].

¹⁴³ Radoslav Gaćinović, *Terorizam u političkoj i pravnoj teoriji*, Evro-Giunti, Beograd, 2010.

12.2.4. Antiterorističke mjere u međunarodnom vazdušnom saobraćaju

Ako jedno lice ili više njih silom ili uz prijetnju sile nametne svoju vlast posadi aviona i prisili je da se pokorava njenim (njihovim) željama, naročito u pogledu pravca leta, riječ je o otmici aviona. Otmičar obično prijeti vatrenim ili hladnim oružjem, eksplozivom ili zapaljivim materijalom, a kako je avion tokom leta, s obzirom na brzinu i visinu, veoma osjetljiv, onesposobljavanje pilota, požar, eksplozija i dekompresija usled probijanja zida metkom redovno dovode do katastrofe. Prilikom takvog akta u opasnosti su prije svega ljudi u avionu, ali postoji mogućnost da i onima na zemlji život bude ugrožen ukoliko dođe do pada aviona. Dr Habrad oštro osuđuje to što sredstva javnog informisanja daju veliki publicitet otmicama aviona, podsjećajući da su kod mnogih otmičara pronađeni isjecci iz novina o prethodno izvršenim akcijama otmica aviona^[144].

Prema prvoj definiciji, ideološko-motivisani izvršilac jeste onaj koji nanosi štetu političkom sistemu jednog društva radi unapređenja političkog sistema drugog društva, s kojim se otmičar u potpunosti identifikuje. Prema drugoj definiciji, ideološki motivisani izvršilac je onaj koji osporava legitimnost zakona koji vrši i opredjeljuje se za neki drugi princip – iz kojeg izvodi legitimnost svog postupka. Takvi izvršioци mogu postati fanatici, spremni i na samožrtvovanje. Kada su otmičari ideološki motivisani i djeluju u okviru nekog pokreta, veoma često se događa da se u slučaju hapšenja i osude otmičara njihovo oslobađanje iznuđuje novim otmicama aviona, izvršenih od strane njihovih istomišljenika. Treba istaći i da okolnost što je avion u letu izuzetno osjetljiv i što akti nasilja u njemu lako mogu izazvati katastrofu doprinosi tome da otmičari prilikom svojih operacija ne nailaze redovno na neki ozbiljniji otpor, budući da su avio-kompanije dale instrukcije svojim posadama da se pokoravaju naređenjima otmičara, kako se otporom ne bi ugrozio život putnika. Otmica vazduhoplova je krivično djelo koje se sastoji u preuzimanju kontrole nad vazduhoplovom koji se nalazi u letu, upotrebom sile ili ozbiljnom prijetnjom da će se ista primijeniti. *Konvencija o suzbijanju otmice vazduhoplova predviđa da je vazduhoplov u letu od trenutka kada su, posle ukrcavanja putnika i robe, sva spoljna vrata zatvorena do momenta dok sva vrata vazduhoplova ne budu ponovo otvorena radi iskrcavanja.* Obično se pod vazduhoplovom podrazumjevaju avioni, ali to mogu biti i helikopteri i druge letjelice. Objektom napada se, takođe, smatraju putnici i članovi posade vazduhoplova.

Svaki čin otmice vazduhoplova je, u stvari, teroristički, akt – krivično djelo s visokim stepenom društvene opasnosti. Do saznanja o izvršenom krivičnom djelu otmice vazduhoplova dolazi se veoma jednostavno, otmičari se veoma brzo oglase i ostave svoju poruku, sa ucjenom i prijetnjom da će likvidirati putnike i članove posade te uništiti vazduhoplov ukoliko se u predviđenom roku ne udovolji njihovim zahtjevima. Oni tada ne kriju ni organizaciju kojoj pripadaju ni motive zbog kojih su oteli vazduhoplov, a to se može zaključiti iz analize sadržaja njihovog zahtjeva. Otmica vazduhoplova je, dakle, krivično djelo iz oblasti organizovanog međunarodnog kriminaliteta. Ono je kao teroristički akt sve prisutnije posljednjih godina, jer su otmice politički motivisane. Iako sadrži izvjesnu političku obojenost, vremenom je ovo krivično djelo postalo i predmet interesovanja Interpola. Policije svih zemalja stalno rade na usavršavanju metoda borbe protiv otmica vazduhoplova, počev od primjene najnovijih tehničkih sredstava u kontroli putnika i roba, pronalaženja oružja i eksploziva na aerodromu, pa do infiltriranja pripadnika posebno obučених jedinica za protivteroristička dejstva kao putnika u avionima radi preventivnog djelovanja. Terorističke

¹⁴⁴ Bogdan Zlatarić, Otmice aviona, Informator, Zagreb, 1974.

organizacije su primorale mnoge vlade da ulože značajna sredstva u obuku posebnih jedinica za oslobađanje talaca i savladavanje terorista, odnosno likvidaciju terorista u otetom vazduhoplovu dok je prizemljen.

Krivično djelo otmice vazduhoplova ima tri oblika:

1. dovođenje u opasnost bezbjednosti leta vazduhoplova radnjama i sredstvima potencijalnog otmičara-teroriste;
2. lišavanje života nekog lica prilikom dovođenja leta vazduhoplova u opasnost, i
3. dovođenje u opasnost bezbjednosti leta vazduhoplova, što je kvalifikovano kao teža posledica^[145].

Da bi se preventivnim djelovanjem spriječile neželjne posledice eventualnim otmicama vazduhoplova, potrebno je stalno usavršavanje jedinica za borbu protiv terorizma, kao i stalna dogradnja sistema tehničke zaštite i kontrole na aerodromima, kako putnika, njihovog prtljaga, tako i opreme koja se transportuje avionima i helikopterima. Ali, imajući u vidu metode terorističkih aktivnosti, čak i velika kontrola još nije garant bezbjednosti. Kada je u pitanju terorizam u međunarodnom vazдушnom saobraćaju, stručnjaci smatraju da nema potpune zaštite bez potpune obustave letenja. Da bi se preventivnim djelovanjem umanjio broj ovakvih krivičnih djela, pored ostalog neophodno je: detaljno pretresanje putnika prilikom ulaska na aerodrom; detaljna kontrola ručnog prtljaga; spriječavanje miješanja prekontrolisanih putnika sa onima koji tek stižu na aerodrom; pregled prtljaga savremenom elektronskom opremom; identifikacija prtljaga, kako se ne bi otpremio nijedan prtljag bez vlasnika, te zabrana da putnici sami donose svoj prtljag do aviona; neprekidno obezbjeđenje aviona koji miruju i uvođenje neprekidne patrolne službe unutar aerodromske staze i van nje. Budući da je pojava vazdušnog terorizma uvijek aktuelna u savremenim međunarodnim odnosima, da bi se ona postepeno eliminisala, potrebno je i dalje, i to s pojačanim intenzitetom, preduzimati akcije, kako na međunarodnom tako i na nacionalnom planu. Parcijalni pristup u iznalaženju efikasnijih metoda u borbi protiv savremenog terorizma ne ohrabruje. Individualni terorizam i grupni terorizam, inspirisani političkim i ideološkim motivima, ne mogu se iskorijeniti bez eliminisanja dubinskih motiva i uzroka koji dovode do takvih manifestacija nasilja.

Kada je otmica politički motivisana, tj. kada ona predstavlja teroristički akt, politička *prinuda* u vazдушnom saobraćaju označava prisiljavanje predstavnika vlasti da učine političke ustupke u zamjenu za živote talaca otetih u vazduhoplovu. Politička *iznuda* jeste prisiljavanje jedne ili više osoba upotrebom sile ili prijetnjom silom, s namjerom da počinitelj pribavi sebi ili nekom drugom političku korist. Politička *ucjena* u vazдушnom saobraćaju je svaka teroristička radnja u vazдушnom saobraćaju kojom se ugrožavaju životi ljudi, vazduhoplovi i aerodromski objekti a pojedinci ili grupe ljudi primoravaju da učine nešto protiv svoje volje. Postoje mnogi primjeri u svijetu koji upozoravaju na opasnost od savremenog terorizma u vazдушnom saobraćaju. Više se ne može samo govoriti o pretpostavkama o opasnosti koja može da usledi nakon terorističkih aktivnosti u vazдушnom saobraćaju, danas je to, nažalost, surova realnost.

Antiterorističke aktivnosti u vazduhoplovstvu predstavljaju skup mjera i aktivnosti koje se odvijaju u širem rejonu aerodroma, na samom aerodromu i u vazduhoplovu dok je na pisti

¹⁴⁵ D. Atanacković, *Krivično pravo*, Beograd, 1978.

ili u letu. Veoma je važna kontrola pristupa aerodromima. Mora se znati ko ima ovlaštenje za pristup mjestima na kojima je pristup ograničen. Ne mogu se izdavati nikakva ovlaštenja za pristup aerodromu licima koja ne rade na aerodromu. Šefovi na aerodromu moraju garantovati za svoje potčinjene. Mora se strogo voditi računa o izgubljenim i ukradenim bedževima i onima kojima su bila zadužena lica čiji je radni odnos na aerodromu prestao. Na aerodromu moraju postojati bedževi za posjetioce koji moraju imati pratlju. Takođe je ograničeno kretanje vozila, osim vozila hitne pomoći, vatrogasnih i policijskih vozila. Aerodrom mora biti neprekidno, bezbjednosno pokriven kontrolom svih perimetara: korišćenjem patrola, stražarskih tornjeva, video kamera, rasvjete fizičkih prepreka i područja terminala, poletno-sletne staze. Rasvjeta mora biti visokog intenziteta, s pravilnim razmacima i visinom instaliranja. Kapije ili ulazna vrata aerodroma moraju biti potpuno obezbjeđena od nepozvanih posjetilaca. U novije vrijeme se primjenjuju ključ-kartice, kompjuterska kontrola i fizička kontrola od strane stražara-portira, ili kombinacije ovih varijanti. Pristup je kontrolisan kompjuterski po datumu i vremenu. Pošto je kompjuter moguće reprogramirati za nekoliko minuta, kartici koja je postala sumnjiva se efikasno i brzo zabranjuje pristup. Veoma je značajna bezbjednosna kontrola pristupa terminalima, gdje bi broj pristupnih tačaka trebalo svesti na minimum. Kontrola pristupa tačkama terminala vrši se upotrebom magnetskih ključ-kartica, elektronskih kapija, propusnica i postavljanjem obezbjeđenja. Sistem kontrole treba da bude povezan s pomoćnim izvorom energije, koji je nezavisan od rasvjete za hitne intervencije. Sistem rasvjete mora funkcionisati na svim pješačkim ulazima na kojima se nalaze čuvari, zatim na svim ulaznim i izlaznim tačkama, kao i na parking prostorima.

Pored bezbjednosti aerodromskih prostorija, veoma je značajna i bezbjednost vazduhoplova, a u tome važnu ulogu imaju lica koja su zadužena za tu bezbjednost koja počinje na zemlji, nastavlja se dok je vazduhoplov u letu i traje sve do novog prizemljenja. U prvoj fazi sprovodi se stalna bezbjednosna kontrola nad vazduhoplovom dok je prizemljen (u hangaru, na pomoćnom parkingu, poletno-sletnoj stazi), zatim pretres aviona prije polijetanja, posebno onih mjesta pogodnih za skrivanje a koja su dostupna putnicima i posadi na zemlji. Pretres se vrši uz vrhunsku predostrožnost, korišćenjem zaštitne opreme. Tokom pregleda moraju se isključiti svi sistemi vazduhoplova, a to se vrši uz prisustvo avio-inženjera ili mehaničara. U sledećoj fazi se pregleda spoljašnost aviona, posebno bunker i za točkove, avionski i teretni odjelci, odjelci za servisiranje, mjesta za gorivo, putnička vrata. Zatim se pregleda unutrašnjost aviona: pilotska kabina, donji avionski odjeljak, sjedišta posade, putnička kabina, sjedišta, prostor ispod sjedišta, ormari, odjelci za prtljag, kuhinje, toaleti, putnička vrata. Posada vazduhoplova mora biti obučena, pribrana i sposobna da se snađe u eventualnim terorističkim aktivnostima nad vazduhoplovom, posebno dok je on u letu. U cilju efikasne prevencije moraju se uskladiti odgovarajući antiteroristički postupci, tj. mora se imati izgrađena mreža saradnje s lokalnim službama bezbjednosti i spriječiti teroristička aktivnost primjenom efikasnih mjera bezbjednosti. Sistemom bezbjednosti se mora ostvariti sigurnost i bezbjednost putnika, posade, zemaljske posade, opšte javnosti i aerodromskih objekata od akata nezakonitog ometanja na zemlji ili u letu. Dakle, bezbjednost je dobra samo onoliko koliko je bezbjedna njena najslabija karika (*Security is only as good as its weakest*). Svaka ozbiljna država mora imati definisan nacionalni program bezbjednosti civilne avijacije. Moraju se usvojiti zakoni koji tretiraju ovu problematiku, i ustanoviti vrste i oblici saradnje svih činilaca koji mogu doprinijeti bezbjednosti civilnog vazduhoplovstva. Isto tako, mora se definisati odgovornost svih lica i institucija za svaki od segmenata te bezbjednosti, ekspertske timovi moraju redovno procjenjivati aktuelnu opasnost i na osnovu relevantnih saznanja o bezbjednosti dostavljati podatke i predloge vladi i sektoru civilne avijacije kako bi se preduzele pravovremene efikasne antiterorističke mjere i aktivnosti. Uspostavljanjem korektno saradnje između država, mora se obezbjeđiti pravovremeno međusobno informisanje

o opasnosti od terorističkih napada na vazduhoplove da bi se ta opasnost prevazišla. Takođe, moraju se obezbjediti potrebni resursi i mora se sprovesti kompletna bezbjednosna obuka osoblja vazduhoplova. Neophodno je kontrolisati implementaciju programa i zakonskih mjera i aktivnosti, i pravovremeno reagovati na eventualnu opasnost ili prijetnju opasnošću, a isto tako, neophodno je dograđivati i osavremenjavati antiterorističke programe. Uvijek moraju biti pripremljene protivmjere u cilju bezbjednosti vazduhoplova u letu a to znači da je neophodno održavati visinu na 4.500m ili više, letjeti bez svjetla i koristiti elektronske protivmjere.

Antiterorističke aktivnosti na terminalima moraju biti kontinuirane i efikasne. Danas nisu samo putnici oni koji unose oružje, već to mogu učiniti i druga lica te zbog toga rampa za unošenje mora biti dobro kontrolisana. Kada je vazduhoplov prizemljen, na njemu moraju biti zaključana vrata, uklonjene stepenice, obezbjeđena oprema. Kada je avion na pisti ili platformi, patrolna služba obezbjeđuje aerodrom u nepoznatim intervalima; održava se komunikacija između patrola i operativnog centra; s parkirališta se moraju ukloniti svi sumnjivi predmeti; planovi za ostvarivanje bezbjednosti vazduhoplovnih kompanija moraju biti u saglasnosti i koordinaciji sa aerodromskom službom bezbjednosti. Koordinacija je potrebna između kontrolnog tornja, osoblja bezbjednosti i ureda za bezbjednosnu kontrolu. U mnogim situacijama postoje visoko rizični letovi i tada treba čuvati i sačuvati putnike i posadu. Treba u tim situacijama sve preduzeti da do iznenađenja ne dođe. Služba bezbjednosti se mora lično uvjeriti da je putnicima i posadi dopušteno ukrcavanje, a lica zadužena za bezbjednost prate autobuse sa putnicima koji se kreću prema avionu na pisti radi ukrcavanja. U takvim prilikama potrebno je prije ukrcavanja putnika obaviti pretres aviona. Prije poletanja, zabranjuje se neovlašćen pristup avionu, a vrši se i nadzor kontrole prtljaga. Službe bezbjednosti provjeravaju sve putnike primjenjujući široko zasnovane principe koji se primarno usmjeravaju na metode kojima će se odrediti legitimitet i kredibilitet putnika. Teroristi su obično starosti od 18 do 35 godina, elegantno su obučeni, sve plaćaju gotovinom. Putuju sami ili u paru, ako su različitog pola predstavljaju se kao bračni par i ne putuju s djecom. Simptomi ponašanja terorista su veoma indikativni za pripadnika službe bezbjednosti, jer stres uzrokuje nevolitivne fiziološke reakcije ljudskog tijela. Kada simpatikus priprema tijelo na akciju, povećava se broj otkucaja i krvni pritisak pri čemu se luči glikogen iz jetre za brzu energiju. Imajući to u vidu, službenik putniku postavlja pažljivo odabrana pitanja i pomno prati njegove reakcije, i na osnovu njih službenik može zaključiti da li je putnik iskren ili nije. Koristeći tu tehniku, on dolazi do indikatora o licu, koji izazivaju sumnju o njemu kao dobronamjernom putniku.

Dakle, činovi nezakonitog ometanja vazduhoplova uključuju sledeće: nasilje usmjereno protiv lica u letjelici koja leti, ukoliko postoji mogućnost da takav čin ugrozi bezbjednost letjelice; uništavanje aviona u upotrebi ili nanošenje takve štete letjelici da letjelica više ne može letjeti odnosno nanošenje takve štete koja bi mogla ugroziti bezbjednost letjelice u letu; postavljanje ili navođenje na postavljanje naprava ili materija koje bi mogle uništiti letjelicu, ili izazvati takvu štetu koja bi mogla ugroziti letjelicu u letu; uništavanje ili oštećenje objekata za vazдушnu navigaciju, odnosno ometanje njihovog rada, ukoliko bi takav čin mogao ugroziti bezbjednost letjelice u letu; prenošenje informacija za koje se zna da su netačne, čime se ugrožava bezbjednost letjelice u letu, ili nezakonito i namjerno korišćenje bilo koje naprave, materije ili oružja za:

- nasilje usmjereno protiv bilo kojeg lica koje na aerodromu obavlja neki posao u međunarodnoj civilnoj avijaciji, a koje dovodi do smrti tog lica, odnosno kojim bi se tom licu mogla nanijeti ozbiljna povreda;

- uništavanje ili izazivanje ozbiljne štete na bilo kojim objektima na aerodromu koji se koriste za potrebe međunarodne civilne avijacije, odnosno na letjelici koja nije trenutno u upotrebi, a nalazi se na aerodromu, ili za ometanje rada aerodroma, ukoliko takav čin ugrožava ili bi mogao ugroziti bezbjednost pomenutog aerodroma^[146].

Primarni cilj bezbjednosti civilne avijacije jeste da se od nezakonitog ometanja na zemlji ili u toku leta zaštite putnici, posada, radnici na zemlji, objekti na aerodromu koji se koriste za poslove međunarodne civilne avijacije. Ovaj se cilj ostvaruje kroz kombinaciju mjera i korišćenje raznih ljudskih i materijalnih resursa na međunarodnom nivou, te na nivou pojedinih država i aerodroma. Bezbjednost bi morala biti sprovedena u skladu s principima koji nalažu da se moraju uvesti takve mjere bezbjednosti kojima se može adekvatno odgovoriti na potencijalnu prijetnju i opasnost. Efikasna bezbjednost civilne avijacije može se postići razvojem, primjenom i održavanjem sveobuhvatnih, fleksibilnih i efikasnih zakonskih propisa, programa, mjera i procedura na nacionalnom nivou. Da bi se postigao standardizovani nivo bezbjednosti avijacije, svaka država mora, preko tijela zaduženog za bezbjednost, da usvoji sveobuhvatnu politiku (podržanu odgovarajućim zakonskim propisima) koju će sprovoditi svi subjekti uključeni u bilo koju bezbjednosnu strukturu civilne avijacije. Nakon preventivnih mjera primjenjuju se represivne mjere prema počiniocima terorističkih aktivnosti i prema licima koja su im to svojim propustima u radu omogućila. Ako preventivne mjere ne daju rezultate i ako teroristička grupa primjeni neku od terorističkih taktika prema vazduhoplovu, npr. ako otme vazduhoplov i zadrži taoce – pored pregovaračkih timova u akciju se uključuje specijalizovana policijska ili vojna jedinica za antiteroristička dejstva, sa ciljem da se riješi talačka situacija a teroristi liše slobode ili likvidiraju^[147].

12.3. Represivne antiterorističke mjere pravne države

Pored preventivnih mjera koje imaju za cilj odvracanje terorista od akcije, država preduzima i represivne mjere, odnosno primjenjuje krivične, administrativne i druge mjere prema izvršiocima terorističkih aktivnosti. Iako se državna zaštita sve više mora orjentisati na preventivnu akciju, ona se ne može odreći represivne funkcije. Primjena krivičnih sankcija je neophodno sredstvo zaštite društva i pojedinaca od društveno opasnih ponašanja, pa se stoga društvo ne može odreći kaznene funkcije državnih organa, niti se ta funkcija može do kraja svesti na elemente krivično-pravne prevencije i resocijacije, iako one moraju biti s njima u komplementarnom odnosu. Društvo je prinuđeno da poziva na odgovornost i kažnjava, da primjenjuje krivične, administrativne i druge kaznene mjere, koje su objektivne, represivne, ali i nužne u konfliktima i uslovima u kojima djeluju terorističke organizacije. Prilikom primjene ovih mjera, bitno je imati jasnu predstavu o snazi terorističke organizacije i stepenu opasnosti od njene aktivnosti. Potcjenjivanje, odnosno zanemarivanje negativnih pojava ima štetne posledice. Ukoliko se društvo ne bori protiv njih odgovarajućim (efikasnim) mjerama, one postaju sve učestalije, intenzivnije i sa većim pritiskom na društvo, što može izazvati kolebanje javnog mnjenja i slabljenje otpornosti društva. Da bi društvo na vrijeme spriječilo ovakve pojave i tendencije, ono mora insistirati na egzaktnoj, empirijski identifikovanoj procjeni mjera, koje su neophodne za njegovu zaštitu. Odatle proizilazi da je društvo pozvano, kada je riječ o društveno opasnim ponašanjima i radnjama, da i dalje razvija kaznenopravne instrumente u okviru svoje politike, instrumente koji opravdano služe i ciljevima zaštite.

¹⁴⁶ PRIRUČNIK o mjerama zaštite civilne avijacije od akata nezakonitog djelovanja, Dokument 8973/5, Izd. Međunarodna organizacija za civilnu avijaciju, 1996.

¹⁴⁷ Radoslav Gaćinović, *Terorizam u političkoj i pravnoj teoriji*, Evro-Giunti, Beograd, 2010.

Pored ostalog, neophodno je dograditi pravne propise, usvajati odgovarajuće međunarodne konvencije i dodati nove, razvijati sistem bezbjednosti da bi se njime, uz pomoć sistema zaštite, mogla otkloniti opasnost od najtežih oblika ugrožavanja, kao i primijeniti krivične sankcije prema svim učesnicima terorističkih aktivnosti. Borba protiv terorističkih aktivnosti stalan je zadatak, a njen uspjeh zavisi od profesionalizma nadležnih službi, ekonomske stabilnosti, jačanja odbrane i zaštite, međunarodnog ugleda i vojno-političkog položaja zemlje pogođene terorističkim aktivnostima. Veoma je bitna saradnja građana u procesu identifikacije okolnosti i lica koja mogu organizovati terorističke aktivnosti. Državni organi, kao neposredno odgovorni za ukupnu bezbjednost zemlje i građana, moraju preduzeti najefikasnije mjere zaštite od terorizma, odnosno oni moraju da izvrše procjenu ko su mogući nosioci terorizma, odnosno pravovremenu i realnu procjenu jačine i stvarne moći terorističke organizacije u cilju pripreme antiterorističkih mjera i aktivnosti, zatim oni moraju da pravovremeno predstavljaju javnosti ciljeve i načine djelovanja terorističke organizacije kad je riječ o civilnom stanovništvu kako bi se teroristička organizacija diskreditovala a njene akcije osudile u svjetskoj i domaćoj javnosti. Pored toga, njen zadatak jeste i efikasno sprečavanje jedinstvenog „nastupa” unutrašnjeg i spoljnog terorizma, ali i međunarodna procjena opasnosti u datom trenutku. Ove aktivnosti moraju dobiti svoju konkretizaciju kroz donošenje normativno-pravnih, političko-diplomatskih, bezbjednosno-obavještajnih, policijsko-represivnih, tehničko-tehnoloških, fizičkih i borbenih mjera^[148]. U okviru realizacije koncepta samozaštite, do izražaja dolaze dvije vrste mjera: društveno preventivne i represivne, koje bi trebalo da se optimalno transformišu u prevaspitnu funkciju. To su dva nužna, komplementarno i funkcionalno povezana segmenta politike i prakse zaštite od inkrimisanih i drugih kažnjivih radnji. Njihova komplementarna povezanost upozorava da nije dozvoljeno apsolutizovati jedan ili drugi metod postupanja. Socijalna preventiva, sama za sebe, bez primjene administrativne i kaznene funkcije, i dalje predstavlja neprihvatljivo rešenje sa aspekta zaštite, što je naročito slučaj u vrijeme plime terorističkih aktivnosti. Isto tako, insistiranje na represivnoj funkciji, u odsustvu preventivne akcije, vodilo bi traženju jedinog rešenja u represiji, u shvatanjima i praksi prošlosti, što je takođe neprihvatljivo. U savremenim demokratskim društvima treba očekivati da mjere državne represije sve više iščezavaju, gube društveni smisao i opravdanje, ukoliko jača unutrašnja snaga društva i ono postaje jedinstvenije i stabilnije. U takvim društvenim okolnostima terorističke aktivnosti sve više dobijaju karakter napada na cijelo ili gotovo cijelo društvo, a ono će moći, zahvaljujući svojoj homogenosti i kompaktnosti, da ih rešava ili otklanja na bezbolniji i jednostavniji način, uz pomoć savremeno opremljenih i vrhunski obučanih i motivisanih jedinica za protivteroristička dejstva.

¹⁴⁸ Radoslav Gaćinović, *Savremeni terorizam*, Grafomark, Beograd, 1988.

STUDIJA SLUČAJA: Sajber kriminal – stanje, perspektive i odbrana

13. UVOD

Danas, mi živimo i radimo u svijetu globalne povezanosti. Možemo nepredvidivo mijenjati načine konverzacije ili obavljati multimilionske monetarne transakcije sa ljudima na drugoj strani planete, brzo i jeftino. Porast broja personalnih kompjutera, lak pristup internetu, i procvat kupovine relativno savremene komunikacione opreme, promjenio je način korištenja našeg slobodnog vremena i način našeg poslovanja.

Način izvršenja kriminalnih radnji se takođe mijenja. Globalna digitalna pristupačnost otvara nove mogućnosti za beskrupolozne izvršiocyte ovih djela. Milione dolara gube, kao posledicu kompjuterskog kriminala, i kompanije i krajnji korisnici. Što je najgore, kompjuteri i njihove mreže mogu se koristiti od terorističkih aktivista za ugrožavanje izabranih žrtava i javno objavljivanje takvih događaja, na zgražavanje svih nas. Nažalost, u velikom broju slučajeva agencije ili organi za sprovođenje zakona kasne za ovakvim kriminalcima, zbog nedostatka opreme i obučenog osoblja koje bi prepoznalo ove nove i narastajuće probleme, koji su sveobuhvatno nazvani *sajberkriminal*.

Do skoro, većini IT (informacione tehnologije) profesionalaca nedostajali su obavještenost i interesovanje za fenomen sajber kriminala. U većini slučajeva, pripadnicima zakona su nedostajala sredstva za rešavanje tog problema, stari zakoni nisu bili podesni za počinjena krivična djela, t.j. nisu odgovarali realnosti zbivanja i bilo je malo sudskih presedana u ovoj oblasti. Čak šta više, pitanja oko privatnosti su ometala pripadnike zakona u prikupljanju dokaza koji su bili neophodni za krivično gonjenje nove vrste prestupnika. Konačno, postojala je određena doza antipatije – ili u najmanju ruku nepovjerenja – između dva najvažnija faktora u bilo kakvoj efikasnoj borbi protiv sajber kriminala: pripadnika zakona i kompjuterskih profesionalaca. Ipak, bliska saradnja između ovih strana je od suštinske važnosti ako želimo da kontrolišemo problem sajber kriminala i učinimo internet bezbjednim mjestom za njegove korisnike.

Pripadnici zakona poznaju način razmišljanja kriminalaca i poznaju kriminalističke procedure sakupljanja dokaza i procesuiranja krivičnog djela. IT stručnjaci razumiju kompjutere i mreže, kako funkcionišu i kako se pronalaze informacije u njima. Svaka strana ima polovinu rešenja u borbi protiv *sajber* kriminala. Cilj svakog istraživanja, tako i ovog, treba da pokaže kako ovi elementi mogu i treba da rade zajedno u cilju odbrane od osoba koje koriste modernu tehnologiju za ugrožavanje individuada, organizacija, poslovnog svijeta i društva u cjelini.

14. KVANTIFIKACIJA KRIZE

Cybercrime: Zvuči egzotično, kao tema futurističkih naučno fantastičnih romana. Međutim, pripadnici zakona, mrežni administratori, i drugi koji se bore sa zločinom i/ili *cyber* prostorom otkrivaju da je budućnost sada i da je *cyber* zločin veliki i rastući problem. Na primjer:

- Prema Centru za Internet prevare (IFCC – *Internet Fraud Complaint Center*), između maja 2000. i maja 2001. godine (u prvoj godini rada) IFCC veb-sajt je primio 30.503 žalbi na Internet prevare. IFCC je organizacija koja je nastala kao partnerstvo između Federalnog biroa za istrage (FBI – *Federal Bureau of Investigation*) i Nacionalnog centra za kriminal bijele kragne*. *Kriminal bijele kragne je izraz koji u najširem smislu označava kriminalne akte osoba koje pripadaju srednjim i višim slojevima nekog društva. Ime je dobio po engleskom izrazu *white collar* (bijela kragna) koji, naročito u SAD, označava radnu snagu koja se uglavnom bavi intelektualnim radom pa stoga zauzima više položaje u preduzećima, ima bolje plate, veći ugled i položaj u društvu, od klasične radničke klase koja se bavi uglavnom fizičkim radom. Kriminal bijele kragne po pravilu podrazumjeva djela finansijskog kriminala poput prevare, podmićivanja, pronevjere, falsifikovanja i slično.
- Prema istraživanju Instituta za kompjutersku sigurnost (*Computer Security Institute*) 2001. godine, koje je sprovedeno u saradnji sa FBI-evom Jedinicom za kompjuterske upade (*Computer Intrusion Squad*), 186 korporacija i vladinih agencija je prijavilo ukupne finansijske gubitke od preko 3.5 miliona dolara, prvenstveno usled krađe informacija i finansijske prevare.
- Prema Sistemu za dobrovoljno *online* prijavljivanje kriminala (*Cybersnitch Voluntary Online Crime Reporting System*), Internet kriminal podrazumjeva raspon zločina od falsifikovanja do dječje pornografije i uključuje potencijalno nasilne zločine poput elektronskog uhođenja i terorističkih prijetnji.

Mada skoro svako može biti izložen *cyber* kriminalu, dvije grupe ljudi se moraju redovno suočavati sa ovim problemom :

- IT profesionalci, koji su najčešće odgovorni za pružanje prve linije odbrane i za otkrivanje *cyber* kriminala kada se desi,
- Pripadnici zakona, koji su odgovorni za rešavanje niza pravnih, sudskih i praktičnih problema u pokušaju da privedu kriminalce pravdi.

Iako je od velikog značaja da ove dvije grupe sarađuju u cilju savladavanja *cyber* kriminala, često su u neslozi jer nijedna strana ne razumije tačno šta druga radi ili domet svoje uloge u ovoj borbi.

15. DEFINISANJE SYBER KRIMINALA

Iako sam pojam *cyber* kriminal ne postoji u rečnicima, *Google* pretraga ovog termina daje oko 15.5 miliona rezultata.

Svaka organizacija i autori zakonskih propisa imaju svoju ideju o tome šta **jeste** a šta **nije** *cyber* kriminal. Ove definicije mogu varirati u manjoj ili većoj mjeri. Međutim, za efikasnu diskusiju o *cyber* kriminalu potrebna je njegova radna definicija. U tom cilju, počinje se sa širom, uopštenom definicijom a zatim se definišu specifični *cyber* prekršaji.

15.1. Od uopštenog do konkretnog

Cyber kriminal se može definisati kao podkategorija kompjuterskog kriminala. Termin se odnosi na kriminalne prekršaje koji su počinjeni upotrebom Interneta ili druge kompjuterske mreže. Kompjuteri i mreže mogu biti uključeni u prekršaj na nekoliko različitih načina:

- Kompjuter ili mreža može biti sredstvo (koristi se za činjenje prekršaja),
- Kompjuter ili mreža može biti meta ('žrtva' prekršaja),
- Kompjuter ili mreža mogu biti neposredno povezani sa kriminalom (na primjer, služe za čuvanje podataka o prodaji droge).

Da bi se uspješno sprovodio, zakon mora biti konkretan. U većini slučajeva, specifični dijelovi zakona sadrže definicije pojmova. Ovo je neophodno kako bi se izbjegla zabuna, rasprava i parnica oko primjenjivosti zakona ili propisa. Definicije pojmova treba da budu što uže, ali zakonodavci ponekad ne definišu pojmove dobro (ili ih ne definišu uopšte, što primorava agencije za sprovođenje zakona da pretpostavljaju, sve dok sud ne donese konačnu odluku).

Jedna od najvećih kritika Evropskog sporazuma je njegova suviše široka definicija. Na primjer, definicija pojma *provajder usluga* je toliko neodređena da se može primijeniti na nekoga ko postavi kućnu mrežu od dva kompjutera, a definicija *kompjuterskog podatka*, jer se odnosi na sve činjenice, informacije, ili koncepte u formi koja je podesna za kompjutersku obradu, uključuje svaki vid komunikacije, kao na primjer ručno pisane dokumente i govor (koji se mogu obraditi softverom za prepoznavanje rukopisa i glasa).

Slično, američko Ministarstvo pravde (DoJ – *Department of Justice*) je kritikovano zbog definicije *kompjuterskog prekršaja* – 'svaki prekršaj krivičnog zakona koji uključuje znanje kompjuterske tehnologije za njegovo izvršenje, istragu ili sudsko gonjenje' (objavljeno u avgustovskom broju FBI Biltena). Prema takvoj definiciji, svaki prekršaj se može zvesti kao kompjuterski samo zbog toga što je, prilikom istrage, detektiv morao pretražiti bazu podataka.

Ovi primjeri ilustruju poteškoće pravljenja korisnih definicija *cyber* kriminala i povezanih pojmova.

15.2. Važnost pravnih pitanja

Jednostavno i lako definisanje *cyber* prekršaja otežava i pravna dilema. Zakon različito definiše pojmove u različitim nadležnostima. Zbog toga je važno da se pripadnici zakona koji

istražuju prekršaje, kao i mrežni administratori koji žele da se uključe u krivičnom gonjenju prekršaja počinjenih u njihovim mrežama, upoznaju sa zakonom koji se primjenjuje. U slučaju većine prekršaja u Americi, ovo znači upoznavanje sa lokalnim zakonom i državnim propisima koji se odnose na konkretan prekršaj. Generalno, prekršaj podliježe nadležnim organima mjesta u kom se desio. Na primjer, ako vas neko napadne, podnijete prijavu lokalnoj policiji grada gdje se napad desio.

Pošto se *cyber* prekršaji često dešavaju na virtuelnim 'mjestima' koji se naziva *cyber* prostor, teško je znati koji zakon se primjenjuje. U mnogim slučajevima, počinitelj i žrtva su udaljeni stotinama ili hiljadama kilometara. Pošto se zakoni mogu drastično razlikovati u geografski različitim nadležnostima, djelo koje je kažnjivo na jednom mjestu može biti legalno na drugom. Međutim, čak i ako je počinjeno djelo ilegalno u svakoj oblasti, može se desiti da niko neće pokrenuti parnicu zbog geografske udaljenosti i pravnih poteškoća.

15.3. Razlikovanje prekršaja koji koriste mrežu i koji zavise od mreže

U većini slučajeva, prekršaji koje bi okarakterisali kao *cyber* su klasični prekršaji osim što je na neki način uključena i kompjuterska mreža. To jest, osoba bi mogla da koristi Internet za piramidalne prevare ili lančana pisma, ilegalno kockanje ili *download* pornografskih slika maloljetnika. Navedena djela su kriminalna sama po sebi i mogla bi biti izvršena bez upotrebe kompjuterske mreže. 'Cyber' aspekt nije neophodan element prekršaja; on prosto pruža sredstva za izvršenje zločina. Prema tome, kompjuterska mreža kriminalcima pruža novi način da počine već postojeće vrste zločina. Zakonski propisi koji obuhvataju postojeće vrste zločina mogu se primijeniti na ljude koji za njihovo izvršenje koriste kompjuter isto kao i na ljude koji ih ne koriste.

U drugim slučajevima, prekršaj je jedinstven i nastao je sa izumom Interneta. Primjer je neovlašćeni pristup; iako se može povezati se provalom u kuću ili zgradu, neovlašćeni kompjuterski pristup i fizički neovlašćeni pristup se suštinski razlikuju. Prema zakonskoj definiciji, neovlašćeni pristup generalno zahtjeva fizički ulaz na posjed a taj element nije prisutan u *cyber* verziji ovog prekršaja. Prema tome, bilo je neophodno napisati nove zakone koji brane navedeni tip prekršaja.

15.4. Sakupljanje statističkih podataka o sajber kriminalu

Još jedan problem kod adekvatnog definisanja *cyber* kriminala je nedostatak statističkih podataka o ovim prekršajima. Podaci koji su navedeni na početku ovog rada prikupile su agencije za borbu sa ovim problemom. Međutim, prijavljivanje prekršaja ovim agencijama je dobrovoljno. To znači da su navedene cifre skoro sigurno znatno niže od stvarnih. To se dešava ne samo zbog toga što određeni broj prekršaja ostaje neprijavljen (kao i kod svih prekršaja), već zato što i većina onih koji se prijave policiji, ne prijavi se agencijama.

Trenutno je praktično nemoguće pronaći tačan broj, čak i broj onih *cyber* prekršaja koji su prijavljeni policiji. Da bi se bolje razumjelo zašto je to tako, dat je primjer prijave prekršaja i prikupljanja podataka u Americi.

15.5. Američki sistem za prijavljivanje prekršaja

Lokalne službe za sprovođenje zakona – opštinske policije i kancelarije okružnih šerifa – su zaduženi za održavanje podataka o krivičnim prijavama koje se kod njih podnose, o

prekršajima koje istražuju i hapšenjima koja sprovode. Ne postoji obavezni, standardizovani sistem za čuvanje podataka. Svaka agencija sama uređuje svoju bazu podataka. Za to se može koristiti softver ili podatke voditi ručno, kao što su policijske službe radile godinama, prije kompjuterizacije rada lokalnih organa.

U cilju pružanja statističkih podataka o kriminalu na nacionalnom nivou, FBI koristi Uniformni program za prijavu prekršaja (UCR – *Uniform Crime Reporting*). Program podrazumijeva da lokalne službe rade mjesečni izvještaj koji se zatim šalje FBI-u. Ove informacije se objedinjuju i izdaju kao izvještaji sa zvaničnim statističkim podacima na nacionalnom nivou. Program je na snazi od 1960ih godina; informacije šalje preko 18 000 službi – ili direktno ili preko svog državnog prijavnog sistema. Ovi podaci su dostupni u medijima i na FBI-evom sajtu.

1980ih godina UCR program je proširen i redizajniran tako da se prekršaji, prilikom prijave, smještaju u unaprijed definisane kategorije. Ovako izmijenjen prijavni system (NIBRS – *National Incident-Based Reporting System*) podrazumijeva prijavu podataka direktno FBI-u kroz system za obradu podataka koji zadovoljava NIBRS kriterijume. (Agencije koje nemaju odgovarajuća sredstva podnose standardne UCR izvještaje).

15.6. Kategorizacija prekršaja u američkom sistemu za prijavljivanje

NIBRS prikuplja više detalja i u više kategorija prekršaja nego što to radi UCR sistem, koji pruža samo kratak sadržaj različitih prekršajnih kategorija. Međutim, ne postoji kategorija koja se konkretno odnosi na *cyber* prekršaj.

Prema tome, kako bi uredno vodile podatke za interne potrebe, službe moraju formulisati kategorije za različite tipove *cyber* prekršaja koji se dešavaju u njihovoj nadležnosti. To se može obaviti bez spoljne pomoći ukoliko službe imaju svoje službenike i IT specijalce. Međutim, u većini slučajeva, službenici lokalne policije nemaju tehničku stručnost koja je potrebna da bi razumjeli razliku između prekršaja. Oni možda razumiju pojam 'hakovanja' ali ne prave razliku između hakera koji neovlašćeno pristupa mreži i onog koji ometa rad mreže DoS (*Denial of Service*) napadima.

Tu mora doći do izražaja pomoć IT specijalaca koji mogu precizno i jasno da definišu elemente prekršaja kako bi se on ispravno istražio i krivično gonio. Službe mogu angažovati IT specijalce kao konsultante i/ili adekvatno obučiti službenike policije.

15.7. Radna definicija syber kriminala

Zašto je važno razviti standardnu definiciju ovog pojma? Ako svi ne koristimo iste, ili makar suštinski slične, definicije, onda je nemoguća konstruktivna diskusija o tom problemu između IT osoblja, korisnika i žrtava, policijskih službenika, detektiva, tužioca i sudija. Takođe, iz istog razloga bi bilo nemoguće sakupljanje smislenih statističkih podataka u budućnosti – onih koji se mogu iskoristiti za analizu šablona i trendova.

Analiza kriminala omogućava službama efikasniju alokaciju resursa i planiranje strategija za rešavanje problema. Bez pouzdanih podataka, službama je teško da opravdaju dodatne troškove (specijalizovano osoblje, obuku, opremu i sl.) odgovarajućim komitetima i organima vlasti. Standardne definicije i smisleni statistički podaci su potrebni i za informisanje javnosti o prijetnji *cyber* kriminala, kao i za uključivanje zajednice u borbi protiv

ovog problema. Analiza kriminala je osnova njegove prevencije; razumijevaje tipova kriminala, gdje i kad se dešavaju i ko je uključen, je neophodno za razvoj proaktivnih planova prevencije.

U narednom dijelu dat je pregled definicija *cyber* kriminala od strane nekih poznatih organa vlasti.

Američki federalni i Državni propisi

Već je pomenuta, donekle široka, definicija kompjuterskog kriminala koju je usvojilo američko Ministarstvo pravde. Individualne federalne agencije (i radne grupe u okviru tih agencija) imaju sopstvene definicije. Na primjer, FBI-ev Nacionalni tim za kompjuterski kriminal (NCCS – *National Computer Crime Squad*), koji istražuje prekršaje federalnog Akta o kompjuterskoj prevari i zloupotrebi (*Computer Fraud and Abuse Act*), specificira kategorije prekršaja kojima se oni bave:

- Upadi u javnu fiksnu telefonsku mrežu,
- Upadi u veće kompjuterske mreže,
- Narušavanje integriteta mreže,
- Narušavanje privatnosti,
- Industrijska/korporativna špijunaža,
- Softverska piraterija,
- Drugi prekršaji u kojima kompjuteri imaju značajnu ulogu.

Naslov 18, Poglavlje 47, Sekcija 1030 američkog Zakona, definiše kompjuterske aktivnosti koje se mogu krivično goniti pod federalnim zakonom. Većina se odnosi na prekršaje u vezi sa: informacijama koje su zaštićene federalnim zakonom (kao informacije o nacionalnoj bezbjednosti), vladinim agencijama, bankovnim/finansijskim sistemima, kao i interdržavnom i internacionalnom trgovinom. Definisanje i krivično gonjenje prekršaja koji ne sadaju u ove kategorije je obično nadležnost pojedinačnih država.

Većina američkih država ima zakone koji se tiču kompjuterskih prekršaja. Ove propise obično nameće država i lokalna policija i mogu sadržati sopstvene definicije pojmova. Na primjer, sekcija kompjuterskih prekršaja Kaznenog zakonika države Teksas definiše samo jedan prekršaj – Narušavanje kompjuterske sigurnosti (Kazneni zakonik Teksasa, Sekcija 33.02). Navedeni prekršaj se definiše kao ‘svjestan pristup kompjuteru, kompjuterskoj mreži ili sistemu bez stvarnog pristanka vlasnika’. Klasifikacija i stepen kazne za prekršaj je proporcionalan iznosu novca koji je žrtva izgubila.

Sa druge strane, Kazneni zakonik Kalifornije (Sekcija 502) definiše 8 prekršaja iz ove oblasti: izmjena, oštećenje, brisanje ili drugačija upotreba kompjuterskih podataka za počinjavanje prevare; obmanjivanje, iznuđivanje ili nepravedno kontrolisanje u cilju sticanja novca, imovine ili podataka; upotreba kompjuterskih usluga bez dozvole; ometanje kompjuterskih usluga; pomaganje drugom licu u nezakonitom pristupu kompjuteru; kontaminacija sistema ili mreža (npr. virusima).

Prema tome, definicija kompjuterskih prekršaja je različita u različitim državnim zakonima. Ovde se ponovo javlja pitanje nadležnosti – ako se ne može *cyber* prekršaj univerzalno definisati, kako se može efikasno krivično goniti?

Međunarodni zakon: Definicija syber kriminala Ujedinjenih Nacija

Cyber kriminal je međunarodni problem. U narednom dijelu dat je pregled standardnih definicija ove vrste kriminala od strane međunarodnih organizacija.

Deseti Kongres Ujedinjenih Nacija bavio se temom prevencije kriminala i kažnjavanja prestupnika. U komisiji za kompjuterske mreže, *cyber* kriminal je podijeljen u dvije kategorije i definisan na sledeći način:

- a. *Cyber* kriminal u užem smislu (kompjuterski prekršaj): Bilo kakvo nezakonito ponašanje sprovedeno pomoću elektronskih postupaka i aktivnosti čiji su cilj narušavanje sigurnosti kompjuterskih sistema i podataka koje oni obrađuju.
- b. *Cyber* kriminal u širem smislu: Bilo kakvo nezakonito ponašanje koje je izvršeno pomoću, ili je u vezi sa, kompjuterskim sistemom ili mrežom, uključujući nezakonito posjedovanje i ponudu ili distribuciju informacija pomoću kompjuterskog sistema ili mreže.

Naravno, ove definicije se komplikuju činjenicom da jedno djelo može biti ilegalno u jednoj, ali ne i u drugoj državi.

U istom dokumentu daju se precizniji primjeri, kao:

- Neovlašteni pristup,
- Oštećenje kompjuterskih podataka ili programa,
- Neovlašteno presretanje komunikacije,
- Kompjuterska špijunaža.

Ove definicije, iako ne u potpunosti konačne, daju dobru početnu tačku – onu koja ima dozu međunarodnog priznanja i saglasnosti – za utvrđivanje šta se tačno misli pod pojmom *cyber* kriminala.

IT profesionalcima treba dobra definicija ovog pojma kako bi znali kad (i šta) da prijave policiji, a službe za sprovođenje zakona **moraju** imati zakonske definicije konkretnih prekršaja kako bi krivično gonili prestupnika. Prvi korak u konkretnom definisanju individualnih *cyber* prekršaja jeste sortiranje svih djela, koja obuhvata ovaj pojam, u vrste i kategorije.

Krivični zakon Crne Gore

Krivični zakon Crne Gore prepoznaje i sankcioniše sledeće vrste *syber* kriminala:

- Oštećenje računarskih podataka i programa,
- Ometanje računarskog sistema,
- Pravljenje i unošenje računarskih virusa,
- Računarska prevara,
- Neovlašteni pristup računarskom sistemu,
- Zloupotreba uređaja i programa.

Oštećenje računarskih podataka i programa: Neovlašteno brisanje, izmjena, oštećenje, prikrivanje ili na drugi način činjenje neupotrebljivim računarskog podatka ili programa.

Ometanje računarskog sistema: Unošenje, uništavanje, brisanje, izmjena, oštećenje, prikrivanje ili na drugi način činjenje neupotrebljivim računarskog podatka ili računarskog sistema u namjeri da se omete rad računarskog sistema.

Pravljenje i unošenje računarskih virusa: Pravljenje računarskih virusa u namjeri njegovog unošenja u tuđi računarski sistem.

Računarska prevara: Unošenje, izmjena, brisanje, propuštanje unošenja tačnog podatka ili na drugi način prikrivanje ili lažno prikazivanje računarskog podatka ili vršenje bilo kakvog ometanja rada računarskog sistema čime se utiče na rezultat elektronske obrade, prenosa podataka i funkcionisanja računarskog sistema u namjeri da se sebi ili drugom pribavi protivpravna imovinska korist i time drugom prouzrokuje imovinska šteta.

Neovlašteni pristup računarskom sistemu: Neovlašteno pristupanje računarskom sistemu kao cjelini ili nekom njegovom dijelu.

Zloupotreba uređaja i programa: Proizvodnja, prodaja, nabavka radi upotrebe, uvoz, distribucija i na drugi način stavljanje na raspolaganje:

- 1) uređaja i računarskih programa projektovanih ili prilagođenih prvenstveno u svrhe izvršenja nekog od opisanih krivičnih djela,
- 2) računarskih šifara ili sličnih podataka putem kojih se može pristupiti računarskom sistemu kao cjelini ili nekom njegovom dijelu sa namjerom da bude upotrijebljen u svrhu izvršenja nekog od opisanih krivičnih djela.

Kao što se vidi krivični zakon Crne Gore dosta sveobuhvatno obrađuje problematiku *cyber* kriminala, međutim, nije poznato da je neki prestupnik pravosnažno osuđen za navedena krivična djela.

16. KATEGORIZACIJA SYBER KRIMINALA

Kao što se pokazuje u pokušajima njegovog definisanja, *cyber* kriminal je izuzetno širok i sveobuhvatan pojam.

Kategorizacija prekršaja kao imovinski, oružani, nedolično ponašanje itd. je korisno u smislu da pomaže svrstavanju povezanih djela u grupe. Na taj način mogu se sakupiti uopšteni statistički podaci i agencije mogu formirati specijalne jedinice za borbu sa povezanim tipovima prekršaja. Čak šta više, službenici mogu proći specijalizaciju i postati stručniji u određenoj kategoriji prekršaja.

Slično tome, korisno je definisati kategorije *cyber* kriminala i onda svrstati konkretna djela (prekršaje) u te kategorije. Prvo, treba shvatiti da se *cyber* kriminal, zavisno od svoje prirode, može svrstati u već postojeće kategorije uopštenih prekršaja. Na primjer, mnogi *cyber* prekršaji (kao pronevjera pomoću kompjuterske tehnologije) se mogu svrstati u prekršaje 'bijele kragne'. Oni se generalno smatraju nenasilnim prekršajima, počinjeni u toku poslovnih aktivnosti i motivisani obično (ali ne uvijek) novčanim profitom. Često podrazumjevaju krađu i prevaru. Sa druge strane, postavljanje dječje pornografije na Internetu se svrstava u seksualne prekršaje (pedofilija) a ova vrsta kriminalaca se smatra nasilnim ili potencijalno nasilnim.

Kategorizacija prekršaja pomaže agencijama da formiraju tip osumnjičenog kojeg traže. (Profil osobe koja vodi sajt dječje pornografije na Internetu se razlikuje od osobe koja hakuje tuđe kompjuterske sisteme, a ona se opet razlikuje od osobe koja vodi lančanu prevaru putem elektronske pošte.)

16.1. Razvoj kategorija syber kriminala

Postoji nekoliko načina za kategorizaciju ovih prekršaja. Može se početi sa podjelom u dvije široke kategorije: prekršaji počinjeni od strane nasilnih ili potencijalno nasilnih kriminalaca i nenasilni prekršaji.

16.2. Nasilni i potencijalno nasilni prekršaji

Ovaj tip prekršaja ima najveći prioritet iz očiglednih razloga: oni predstavljaju fizičku opasnost za jednu ili više osoba. Uključuju sledeće tipove prekršaja:

- *Cyber terorizam,*
- *Napad pod prijetnjom,*
- *Cyber uhođenje,*
- *Dječja pornografija.*

Slično definicijama navedenim u ovom radu tako i Stejt Dipartment definiše *terorizam* kao ‘politički motivisano nasilje sa predumišljajem, počinjeno protiv neratnih meta od strane podnacionalnih grupa ili tajnih agenata.’ *Cyber terorizam* se odnosi na terorizam koji je počinjen, planiran, ili koordinisan u *cyber* prostoru – tj. preko kompjuterskih mreža.

Ova kategorija podrazumjeva korišćenje elektronske pošte za komunikaciju između zavjerenika, kako bi saopštili informacije koje se koriste u nasilnim aktivnostima, kao i regrutovanje članova terorističkih grupa preko Web sajtova. Takođe, može podrazumjevati sabotazu kompjuterskih sistema za kontrolu vazdušnog saobraćaja kako bi se izazvali sudari ili obaranje aviona; kontaminacija sistema za snabđivanje vode; hakovanje u bolničke baze podataka i izmjena ili brisanje podataka koji mogu dovesti do netačnog, opasnog tretmana jednog ili više pacijenata; ili ometanje električne distributivne mreže što može dovesti do smrti osoba koje su na respiratornom sistemu u privatnim rezidencijama bez rezervnog napajanja i mnogo drugih sličnih aktivnosti.

Napad pod prijetnjom može biti izvršen putem elektronske pošte. Uključuje prijetnju ili ugrožavanje života ljudi i njihovih bližnjih (ovaj prekršaj se naziva još i *teroristička prijetnja*). Može uključivati i prijetnje bombom vladinim agencijama ili drugim organizacijama.

Cyber uhođenje je tip elektronskog maltretiranja, često uključujući eksplicitne ili implicitne fizičke prijetnje koje izazivaju strah žrtve. Može prerasti u uhođenje u realnom životu i nasilno ponašanje.

Dječja pornografija podrazumjeva niz aspekata: ljude koji prave pornografski sadržaj koristeći maloljetnike, one koji distribuiraju ovaj sadržaj i one koji mu pristupaju. Kad se kompjuteri ili mreže korsite za bilo koju od navedenih aktivnosti, dječja pornografija postaje *cyber kriminal*.

16.3. Nenasilne kategorije syber kriminala

Većina *cyber* prestupa su nenasilni prekršaji, zbog činjenice da se *online* komunikacija dešava bez fizičkog kontakta. Anonimnost i 'nerealnost' virtuelnog iskustva su elementi koji *cyber* prostor čine privlačnim mjestom za prestupe.

Nenasilni *cyber* prekršaji se dalje mogu podijeliti u nekoliko podkategorija:

- Nezakonit *cyber* upad na privatni posjed,
- *Cyber* krađa,
- *Cyber* prevara,
- Destruktivni *cyber* kriminal,
- Ostali *cyber* pekršaji.

Ostala kriminalna djela se mogu svrstati u neku od ovih kategorija.

Nezakonit syber upad na privatni posjed

Ovaj tip prekršaja podrazumjeva pristup resursima kompjutera ili mreže bez ovlašćenja, ali bez zloupotrebe ili oštećenja podataka. Čest primjer je hakovanje zbog hakovanja, tj. upad u mreže samo zbog testiranja ili vježbanja ove vještine, kao izazov, ili zbog dokazivanja.

Ovaj tip prestupnika vole da 'njuškaju', da čitaju tuđu elektronsku poštu i dokumenta, koje programe korisnik ima u sistemu, koje Web sajtove posjećuje itd. ali oni ne rade ništa sa informacijama koje pronadu. Ipak, ovo je prekršaj u većini država i to pod nazivom 'neovlašćeni pristup', 'ugrožavanje sigurnosti mreže' ili nešto slično tome.

Policijski službenici moraju poznavati zakone u svojoj nadležnosti i ne smiju odmah odbacivati žalbe na neovlašten pristup samo zato što žrtva nema gubitak ili štetu. Mrežni administratori moraju biti svjesni ovog zločina jer po krivičnim zakonima, kompanija može krivično da goni uljeze i samo zbog pristupa mreži ili njihovim kompjuterima bez ovlašćenja. U tom pogledu, lakše je pokrenuti krivični postupak nego građansku parnicu, jer drugo često zahtjeva dokaz o šteti.

Syber krađa

Postoji mnogo različitih tipova *cyber* krađe, odnosno načina da se iskoristi kompjuter i mreža za krađu informacija, novca ili drugih vrijednosti. Kako je motiv ovog prekršaja profit i pošto sama njegova priroda smanjuje rizik od detekcije i hvatanja kriminalca, krađa je jedan od najpopularnijih *cyber* prekršaja. U ovu kategoriju spadaju:

- *Pronevjera*, koja uključuje utaju novca ili imovine, koju vam je provjerio neko drugi, u lične svrhe (na primjer, zaposleni koji koristi svoj legitimni pristup kompjuterskom platnom sistemu kompanije kako bi izmijenio podatke u cilju sopstvene dobiti, ili premješta sredstva sa bankovnih računa kompanije na svoj lični račun),
- *Nezakonito prisvajanje*, koje se razlikuje od pronevjere u tome što kriminalcu nisu povjerene vrijednosti, već dobija pristup mimo organizacije i premješta sredstva, mijenja dokumente, čime stiče vlasništvo nad imovinom koja nije njegova, i slično,

- *Korporativna/industrijska špijunaža* podrazumjeva krađu informacija kompanije od strane zaposlenih ili nezaposlenih. Na primjer, krađa finansijskih podataka, povjerljivih spiskova klijenata, marketinške strategije ili drugih informacija koje se mogu iskoristiti za sabotažu biznisa ili dobitak kompetitivne prednosti,
- *Plagijatorstvo*, koje predstavlja krađu nečijeg originalnog stvaralaštva sa namjerom objavljivanja pod svojim imenom,
- *Piraterija* podrazumjeva neovlašćeno kopiranje sadržaja zaštićenog autorskim pravima poput softvera, muzike, filmova, knjiga, umjetnosti itd. što rezultuje gubitkom prihoda vlasnika autorskih prava,
- *Krađa identiteta* predstavlja upotrebu Interneta za dobijanje ličnih informacija žrtve, kao broj socijalnog osiguranja ili vozačke dozvole. Navedene informacije počinitelj koristi za predstavljanje pod žrtvinim imenom, u cilju sticanja novca ili imovine, upotrebe kreditnih kartica i bankovnih računa ili za izvršenje kriminalnih radnji,
- *Trovanje DNS cache memorije*, predstavlja oblik neovlašćenog presretanja u kom uljez manipuliše sadržajem kompjuterske DNS cache memorije kako bi preusmjerio prenos informacija preko mreže na sopstvene servere.

Mrežni administratori bi trebalo da su svjesni da su u mnogim slučajevima mrežni upadi mnogo više od puke smetnje; *cyber* krađa košta kompanije milione dolara svake godine. Policijski službenici treba da razumiju da krađa ne podrazumjeva uvijek novac; podaci kompanije takođe mogu biti ukradeni i u većini slučajeva postoje zakoni koji se mogu koristiti za krivično gonjenje onih koji ‘samo’ krađu informacije.

Cyber krađa je usko povezana sa *cyber* prevarom, i u nekim slučajevima se preklapaju. To postaje očigledno u slučajevima *cyber* prevare koja podrazumjeva pronevjeru novca ili drugog vlasništva.

Syber prevara

Uopšteno, *cyber* prevara podrazumjeva obmanu u cilju koristi ili prisvajanja vrijednosti. Iako se može reći da je to oblik krađe, prevara se razlikuje od krađe po tome što u mnogim slučajevima žrtva svjesno i *dobrovoljno* daje novac ili imovinu kriminalcu – ali ne bi tako postupila da se kriminalac nije služio nekom vrstom lažnog predstavljanja.

Cyber prevara uključuje određene vrste igara i šema koje su se pojavile znatno prije kompjutera i mreža. Na primjer, prevarant šalje e-mail u kom traži novac za pomoć siromašnom djetetu čiji su roditelji poginuli u saobraćajnoj nesreći, ili obećava da ako ‘uložite’ malu sumu novca (slanjem tog novca prevarantu) i prosljedite isti mejl prema 10 prijatelja, dobićete desetostruku vrijednost vaše ‘investicije’ u roku od 30 dana. Druge prevare uključuju lažni prikaz akreditiva za dobijanje posla (a zatim uskraćivanje obećanih usluga ili proizvoda). Internet prosto olakšava i ubrzava djelovanje ovakvih prevaranata i pruža im znatno veći broj potencijalnih žrtava.

Prevare, zasnovane na Internetu ili ne, često se oslanjaju na žrtvinu pohlepu ili dobru volju. Policijski službenici smatraju da se ovi prekršaji mogu krivično goniti po zakonima koji nemaju veze sa kompjuterskim prestupima, kao što su opšti propisi za prevaru u kaznenom ili poslovnom zakoniku. Meta prevare su često individue, ali mrežni administratori treba da znaju kako prevaranti ponekad ciljaju i na kompanije, šaljući molbe za dobrotvorne svrhe i

‘obogati se brzo’ šeme ljudima na radnom mjestu, gdje imaju široku publiku. Takvu ‘spam’ poštu treba prijaviti IT odjelu, gdje se mogu preduzeti koraci za prijavu zloupotrebe nadležnim vlastima i/ili blokiranje pošte sa određene adrese, ako je to kontinualan problem.

Cyber prevara može poprimiti i druge oblike; bilo kakva modifikacija mrežnih podataka u cilju dobiti može predstavljati prevaru (mada neke države imaju konkretnije kompjuterske propise koji se primjenjuju). Na primjer, student koji hakuje školsku kompjutersku mrežu u cilju izmjene ocjena ili osoba koja pristupa policijskoj bazi podataka kako bi uklonila podatke o hapšenju ili kazne za prebrzu vožnju, počinjava oblik prevare.

Destruktivni cyber prekršaji

Ovaj tip prestupa podrazumjeva ometanje mrežnih usluga, oštećenje ili uništenje podataka. U ovu kategoriju prekršaja spada:

- Hakovanje u mrežu i brisanje podataka ili programskih fajlova,
- Hakovanje u Web server i ‘vandalizacija’ Web stranica,
- Ubacivanje virusa, crva i drugog malicioznog koda u mrežu ili kompjuter,
- Sprovođenje DoS napada koji obara server ili sprečava legitimne korisnike u pristupu mrežnim resursima.

Svaki od navedenih prekršaja na neki način uskraćuje vlasniku i ovlašćenim korisnicima pristup mreži i/ili podacima.

Cyber vandalizam može biti nasumično djelo ‘iz zabave’ koje sprovode hakeri iz dosade ili može biti oblik kompjuterske sabotaze zbog profita (brisanje svih podataka poslovne konkurencije, na primjer). U nekim slučajevima, cyber vandalizam ima za cilj ispoljavanje ličnog ili političkog stava (kao u cyber grafitima).

Prema izvještaju CNN.com od 8. januara 2002. godine, broj ‘oštećenih’ Web sajtova je porastao više od 5 puta u odnosu na period od 2000. do 2001. godine. Nakon rušenja američkog špijuskog aviona na kinesko tlo 2001. godine, nastao je ‘cyber rat’ u kom su američki i kineski hakeri međusobno uništavali Web sajtove druge strane.

Porast cyber vandalizma iziskuje potrebu ne samo za uvođenje sistema detekcije upada (IDS – *Intrusion Detection System*) već i održavanje Web servera ažuriranim verzijama softvera koje ‘krpe’ propuste u bezbjednosnom sistemu, u skladu sa najnovijim oblicima upada. IT profesionalci treba da imaju na umu da stariji operativni sistemi i aplikacije nisu dizajnirani sa visokim stepenom sigurnosti iz prostog razloga što u vrijeme njihove objave rizik nije bio toliko veliki i bezbjednost nije bila dobro shvaćena. Sa druge strane, novi operativni sistemi i aplikacije mogu imati sigurnosne propuste koji još nisu otkriveni. Većina softverskih proizvođača brzo pristupa rešavanju sigurnosnog problema nakon njegove spoznaje, ali to se često dešava nakon što haker već otkrije i iskoristi problem.

Službenicima zakona, u mnogim slučajevima, treba zakon koji se odnosi konkretno na mrežni upad kako bi krivično gonili cyber vandale, jer teško je uklopiti ove aktivnosti u već postojeći zakon o vandalizmu.

Virus i drugi maliciozni kod predstavlja veliki problem svim kompjuterima povezanim na Internet. Postoji određena zabuna, čak i u svijetu tehnologije, oko pojmova koji se koriste

za opis malicioznog koda. Kompjuterski *virus* je program koji, kada se pokrene, uzrokuje neželjene – i često destruktivne – rezultate. *Crv* je virus koji se sam umnožava. *Trojanac* (ili *Trojanski konj*) je naizgled bezopasan ili legitiman program unutar kog je sakriven maliciozni kod; to je način pomoću kog se u mrežu ubacuje virus ili crv.

Maliciozni kod uzrokuje štetu kompjuterskim sistemima vrijednu milione dolara a tvorci virusa su veoma aktivni, kontinualno prave nove viruse i crve, modifikuju stare tako da ih ne detektuje anti-virus (AV) softver. Izum modernih e-mail programa koji podržavaju HTML jezik (HTML -*Hypertext Markup Language*) je još i olakšalo širenje virusa. Za ubacivanje malicioznog koda više nije neophodan upad u mrežu – sad je moguće e-mail prosto poslati nekom tehnički neobrazovanom korisniku i on će se brzo proširiti kroz lokalnu računarsku mrežu (LAN – *Local Area Network*) i van nje.

AV softver, poput onih koje proizvode *Symantec* i *McAfee*, je esencijalni dio sigurnosnog sistema svake mreže. Koji god AV paket da se koristi važno je da se njegovi *fajlovi za definiciju virusa*, koji se koriste za identifikaciju i označavanje malicioznog koda, ažuriraju redovno.

Ostali nenanislni syber prekršaji

Postoji veliki broj varijacija ovog tipa prekršaja. Mnogi od njih samo slučajno koriste Internet za kriminalna djela. Primjeri ovih prekršaja uključuju:

- Reklamiranje/podsticanje prostitucije putem Interneta,
- Kockanje preko Interneta,
- Prodaja droge putem Interneta (i legalnih lijekova na recept i ilegalne droge),
- *Cyber* pranje novca, odnosno pranje ilegalno stečenog novca putem elektronskog prenosa sredstava,
- *Cyber* krijumčarenje, odnosno transfer ilegalnih dobara putem Interneta, poput tehnologije za enkripciju koja je zabranjena u određenim nadležnostima.

Prostitucija je ilegalna u svim američkim državama, osim u Nevadi i nekim pokrajinama. Propisi u većini država su napisani tako da i podsticanje prostitutice putem Interneta podliježe istom zakonu. Takođe, prema Majk Gudvinu iz Elektronske pogranične fondacije, u intervjuu pod nazivom *Prostitucija putem Interneta* (objavljeno na www.bayswan.org/EFF.html), federalni je prekršaj koristiti međudržavnu trgovinu za podsticanje ‘nezakonitih aktivnosti’; 18 USC 1952 definiše prostituciju kao nezakonu aktivnost.

Ipak, prema izdanju *E-Commerce Times* od 13. marta 2001. godine, prostitucija se preko interneta maskira kao ‘usluga pratnje’. *Online* prostitucija je često usko povezana sa *online* pornografskim uslugama koje (osim ako su djeca umješana) su generalno zaštićene kao govor u Americi, Prvim amandmanom Ustava.

Zanimljivo zakonsko pitanje je ‘*cyber* prostitucija’, koja podrazumjeva zamjenu *virtuelnog* seksa za novac. Pošto nema fizičkog kontakta, ove aktivnosti ne podliježu većini državnih propisa o prostituciji. Američki Kongres je 1996. godine predložio Akt o pristojnoj komunikaciji, koji brani ‘nepristojnu’ ili ‘otvoreno uvredljivu’ komunikaciju putem Interneta. Nakon toga, Vrhovni sud je u slučaju *Reno v. ACLU* 1997. godine odbacio ovaj zakon kao

neustavni (narušavanje slobodne govora, zagarantovane Prvim amandmanom). Važno je da slubenici zakona budu svjesni da zakoni koji se tiču *online* seksualnog ponašanja i sadržaja konstantno evoluiraju; ovo je oblast za koju je od vitalnog značaja ostati informisan jer ono što je legalno danas može biti ilegalno sutra i obratno.

Mrežni profesionalci moraju razmatrati druge probleme, vezane za seksualni sadržaj. Iako nije prekršaj, postavljanje ili dozvoljavanje seksualno uvredljivog materijala na kompanijsku mrežu može rezultovati građanskim tužbama za seksualno uznemiravanje. Poslodavci koji stvaraju 'neprijateljsko radno okruženje' mogu biti tuženi po osnovu Naslova VII Akta o građanskim pravima iz 1964.

Internet kockanje je procvjetalo sa pojavom mogućnosti ulaganja opklada putem kreditnih kartica. U julu 2002. godine, predstavnički dom Kongresa Amerike je glasao i odbacio predloženi Akt o zabrani Internet kockanja. Međutim, savezna vlada koristi Međudržavni akt (18 USC 1084) za krivično gonjenje *online* kockanja. Ovaj akt brani nuđenje i prihvatanje opklada preko telefonskih linija ili drugih 'žičnih uređaja' (koji podrazumjevaju i kompjutere povezane na Internet) osim ako nisu ovlašćeni od određene države za takva djela. Kao i sa mnogim drugim Internet prekršajima, nadležnost je problem prilikom krivičnom gonjenja internet kockara.

I na ovom polju zakon se može mijenjati brzo i značajno varirati od države do države pa čak i same države, u nekim slučajevima, učestvuju u *online* kockanju, prodajući tikete za lutriju putem Interneta.

Prodaja droge preko Interneta predstavlja još jedan unosan posao. Trgovina ilegalnim drogama i lijekovima preko *online* apoteka su rastući problemi. Uticaj Interneta na međunarodnu trgovinu ilegalnim drogama, poput opijuma, proučavale su Ujedinjene Nacije i pojedinačne vlade. U Martu 2000. godine, UN je predložio odluku sa ciljem 'smanjenja upotrebe Web-a za širenje ilegalne trgovine i zloupotrebe droge i lijekova', podstičući svoje članove da usvoje niz mjera u cilju sprečavanja ili smanjenja prodaje droge putem Interneta.

Online apoteka može biti legalan, legitiman biznis koji funkcioniše otprilike isto kao tradicionalne apoteke koje šalju pošiljke poštom, poštujući državne zakone i obrađujući recepte koje izdaju doktori pacijenata. Druge *online* apoteke daju lijekove na recept samo na osnovu formulara koje 'pacijent' ispunjava preko interneta i koje procjenjuje doktor koji nikad nije vidio 'pacijenta' i bez ikakve potvrde identiteta. Spam pošta uključuje reklame za lijekove poput Vijagre, dijetalnih tableta, Prozaka, tableta za kontracepciju i drugih popularnih lijekova na recept.

U Americi, Predstavnički dom je predložio Akt o zaštiti potrošača Internet apoteka ali on nije usvojen. Ipak, određeni broj postojećih zakona je primjenjiv i na Internet. Akt o kontrolisanim supstancama i Akt o hrani, lijekovima i kozmetici se mogu koristiti za krivično gonjenje prestupnika pod federalnim zakonom, i svaka država ima zakone koji se odnose na izdavanje dozvola apotekama i zahtjeve za prepisivanje i prodaju lijekova.

DoJ, Administracija za hranu i lijekove (FDA – *Food and Drug Administration*) i Federalna komisija za trgovinu (FTC – *Federal Trade Commission*) su imale slučajeve kompanija koje su bez receptata prodavale kontrolisane supstance. Takođe, nekoliko državnih tužilaca je tužilo takve i *online* apoteke kako bi spriječile njihov rad u dotičnim državama. U martu 2001. godine federalne i lokalne vlasti su sarađivale kako bi zatvorile *online* apoteku,

sa sjedištem u Oklahomi, koja je ilegalno prodavala lijekove. Službenici zakona treba da poznaju mnoge državne i federalne zakone koji regulišu prodaju lijekova, kao i onih koji se odnose na prodaju i posjedovanje droge.

Cyber pranje novca podrazumjeva upotrebu Interneta za skrivanje porijekla novca koji je stečen ilegalnim sredstvima. Pranje novca je veoma star prestup, ali relativna anonimnost Interneta je olakšala kriminalcima pretvaranje 'prljavog novca' u naizgled legitimnu imovinu i investicije. Termin *pranje novca* navodno potiče od navike poznatog čikaškog gangstera Al Kaponea koji je skrivao svoj profit od ilegalnog kockanja u mašine za pranje odjeće.

Kockanje preko Interneta je jedan od načina pranja novca: kriminalac koristi ilegalno stečen novac u kockarskim transakcijama. *Online* bankarstvo je još jedan način: kriminalci mogu da otvore račune bez ličnog kontakta sa službenicima banaka. Novac se može skloniti u tajni *offshore* bankovni račun ili elektronski premještati iz jedne u drugu banku sve dok njegov trag postane nemoguće ili veoma teško pratiti. Kriminalcima je i dalje teško da inicijalno deponuju velike sume novca u sistem bez ikakve sumnje ali kad to uspije, mogu premještati ta sredstva i manipulirati njima mnogo lakše i brže zbog današnje pogodnosti elektronskog transfera.

Cyber krijumčarenje se odnosi na podatke koje je ilegalno posjedovati ili premještati. Na primjer, u Americi, Međunarodna pravila za trgovinu oružjem (ITAR – *International Traffic in Arms Regulations*) brani izvoz jakih kriptografskih softvera i nalaže zatvor i/ili kaznu do milion dolara za slanje takvog softvera bilo kome van Amerike. Američki oblasni sudija je 1997. godine presudio da su pravila neustavna i narušavaju prava na slobodan govor, zagarantovana Prvim amandmanom. Klintonova administracija je 2000. godine usvojila nova, manje stroga, pravila za izvoz koja se odnose na enkripciju.

Prema Aktu za autorska prava digitalnog milenijuma (DMCA – *Digital Millenium Copyright Act*), ilegalno je pustiti u javnost softver koji zaobilazi zaštitu autorskih prava. Ruski kriptograf Dmitri Skajlarov (*Dmitri Sklyarov*) je uhapšen u Las Vegasu 2001. godine za trafiking softverom koji otkriva enkripcione kodove kojima *Adobe* štiti svoje *eBook* proizvode. Tri optužbe protiv njega su odbačene u zamjenu za njegovo svjedočenje protiv kompanije za koju je radio, koja je optužena za isti prekršaj. Ovaj slučaj je izazvao dosta kontroverze, naročito što je dotični softver legalan prema zakonima Skajlarove zemlje, Rusije. Postoji dosta nesuglasica oko tumačenja različitih sekcija DMCA akta; zanimljivo je da ovaj akt izgleda kao da ne brani posjedovanje (ili čak korišćenje) softvera od strane krajnjih korisnika, već samo 'proviziju' koju taj softver donosi drugima.

U Americi, većina podataka je trenutno zaštićena Prvim amandmanom, mada postoje očigledni izuzeci, poput dječje pornografije. Koncept cyber krijumčarenja je relativno nov i kontraverzan. Službenici zakona se još uvijek privikavaju na ovu oblast, zajedno sa zakonodavcima koji pokušavaju da izbalansiraju slobodu i prava korisnika Interneta sa željom da zaštite društvo od 'štetnih' informacija.

16.4. Prioriteti u primjeni zakona protiv syber kriminala

Sa širenjem ovog tipa prestupa, postaje nemoguće agencijama za sprovođenje zakona da posvete vrijeme i trud potreban za istraživanje i krivično gonjenje svake instance Internet kriminalnih aktivnosti. Utvrđivanje kategorija prestupa pomaže agencijama da odrede prioritete dužnosti.

Faktori koji se uzimaju u obzir prilikom određivanja prioriteta uključuju:

- **Obim štete** – Cyber prestupi koji uključuju nasilje ili potencijalno nasilje protiv ljudi (naročito protiv djece) su obično visokog prioriteta; prestupi koji se tiču gubitka velike količine novca obično imaju veći prioritet od prestupa sa manjim gubitkom novca.
- **Učestalost događaja** – Prekršaji koji se dešavaju često obično zahtijevaju više truda od onih koji se dešavaju rijetko.
- **Dostupnost osoblja** – Prekršaji koje može lako istraživati samo jedan detektiv mogu dobiti više pažnje od agencije prosto zato što nema dovoljno osoblja da bi se sprovela sofisticirana istraga sa mnogo istražitelja.
- **Obuka osoblja** – Koji prekršaji se istražuju a koji ne, nekad zavisi od toga da li istražiteljima treba određena obuka.
- **Nadležnost** – Agencije generalno fokusiraju više pažnje na prekršaje koji utiču na lokalno stanovništvo. Čak i ako agencija zakonski ima nadležnost, može odlučiti da ne troši resurse na prekršaje koji se nalaze na granici nadležnosti.
- **Težina istrage** – Usko povezana sa prethodna dva faktora, težina istrage i vjerovatnoća uspješnog ishoda utiče na prioritet prekršaja.
- **Politički faktori** – Preovlađujuća politička klima često utiče na prioritete agencije. Ako političari koji upravljaju agencijom imaju određene brige u vezi određenih prekršaja, istraživanje tih prekršaja će vjerovatno dobiti prioritet.

Prilikom saradnje sa službenicima zakona, IT profesionalci treba da shvate kako od prethodno navedenih faktora zavisi hoće li se neki prekršaj krivično goniti sa manjim ili većim entuzijazmom.

17. BORBA PROTIV SYBER KRIMINALA

Kako bi se uspješno borili sa ovom vrstom prestupa neophodno je prvo razumijeti ga. *Upoznaj svog neprijatelja* je dobar savjet, bez obzira na vrstu rata u koji se ulazi. Prvi korak u razvoju plana za borbu protiv cyber kriminala jeste njegovo definisanje, i uopšteno i konkretno. U dosadašnjem dijelu rada date su deficije koje treba da posluže kao početna tačka u identifikaciji cyber kriminala – šta jeste i šta nije.

Još jedan važan element u utvrđivanju strategije za boru jeste prikupljanje statističkih podataka kako bi izvršili analizu koja treba da detektuje šablone i trendove. Bez pouzdanih statističkih podataka, teško je uspostaviti efikasnu prevenciju i politiku borbe.

Statistika je osnova za sledeći korak: pisanje jasnih, primjenjivih zakona za prekršaje koji nisu pokriveni postojećim zakonima.

Konačno, efikasna borba podrazumjeva edukaciju svih onih koji u njoj učestvuju, kao i onih na koje ovi prekršaji utiču. To je zajednica krivično - pravnog sistema, IT zajednica i zajednica slobodnih građana.

17.1. Ko se bori protiv cyber kriminala

U ovoj borbi ne može učestvovati samo policija. Zakonodavci moraju napraviti odgovarajuće zakone. IT zajednica i javnost moraju obraćati pažnju na znake koji ukazuju na cyber kriminal i prijaviti ih vlastima – kao i preduzeti mjere da sami ne postanu žrtve ovog kriminala. Sprovodioci zakona moraju istraživati, sakupljati dokaze i graditi dobitne slučajeve protiv cyber kriminalaca. Porotnici moraju procjenjivati dokaze i donositi fer i razumne odluke o krivici i nevinosti. Sudovi moraju dodjeliti fer i efikasne kazne. Korekcionni sistem mora pokušati da obezbjedi rehabilitaciju za kriminalce koji se možda ne uklapaju u standardni ‘kriminalni profil’.

Glani problem u pisanju, primjeni, krivičnom gonjenju i tumačenju zakona za cyber prekršaje jeste nedostatak tehničkog znanja na strani ljudi koji su nadležni za ove prekršaje. Zakonodavci, u većini slučajeva, ne shvataju u potpunosti tehnička pitanja i šta jeste a šta nije poželjno – ili čak moguće – propisati u zakonu. Istražitelji postaju tehnički obrazovaniji ali u mnogim malim oblastima, niko iz odjeljenja ne zna kako da sakupi digitalne dokaze od kritične važnosti. Budžet možda ne dozvoljava skupe konsultante ili, na primjer, slanje diska odgovarajućoj službi za obradu ovih podataka (dodatno, podaci mogu postati i neprihvatljiv dokaz na sudu zbog pitanja nadzora dokaza).

Tužioci imaju tu prednost da mogu dovesti stručna lica kao svjedoke ali i sami tužioci moraju imati određeno tehničko znanje kako bi znali da postave prava pitanja svjedoku na sudu. Porotnici, takođe, često ne mogu da se snađu u slučajevima cyber prekršaja. Ako porotnici nemaju dovoljno tehničkog predznanja da utvrde da li su elementi prekršaja dokazani, moraju se oslanjati na konfliktna mišljenja koja predstavljaju advokati i stručna lica a da pri tom ne razumiju osnovu tih mišljenja.

Sudijama, takođe, često nedostaje tehnička stručnost što im otežava tumačenje zakona. Činjenica da mnogi kompjuterski krivični zakoni koriste neodređen jezik samo pogoršava problem.

Nedostatak tehničke stručnosti dolazi do izražaja i kad sudije izriču kazne. U pokušaju da ‘usaglasе kaznu sa prekršajem’, u mnogim nadležnostima, sudije praktikuju kreativnost kod kompjuterskih prekršaja. Umjesto dodjele kazne koja se normalno izriče kod kriminalnog ponašanja – novčane ili zatvorske – sudije izriču kazne poput uslovne ‘bez upotrebe kompjutera ili mreža’ u određenom vremenskom periodu. U današnjem svijetu, gdje su kompjuteri sveprisutni, strogo tumačenje nekih kazni bi zabranilo osobi čak i korišćenje telefonske mreže što onemogućava funkcionisanje i produktivno zaposlenje.

Zatvorskim stražarima ne treba tehnološka stručnost u ophođenju sa cyber kriminalcima ali im oni predstavljaju izazov, s obzirom na neobrazovane zatvorenike niže klase na koje su navikli. Kriminalci *bijele kragne* su izloženi riziku u zatvorskom okruženju ali otvaranje posebnih ustanova za njih može izazvati žalbe od strane političara i učenjaka kako ih smještaju u ‘kantri klubove’ i daju im poseban tretman. Ovakva situacija bi mogla da eskalira do debata oko rasne diskriminacije, pošto je većina osuđenih cyber kriminalaca bijela – što je u suprotnosti sa zatvorskom populacijom uopšte.

Odgovor na sve ove dileme je isti: obrazovni i obavještajni programi. Oni moraju biti usmjereni na svakoga ko učestvuje u borbi protiv cyber kriminala, uključujući:

- Zakonodavce i druge predstavnike državnih institucija,
- Službenike krivičnog pravosuđa,
- IT profesionalce,
- Javnost, a naročito *cyber* zajednicu.

17.2. *Obrazovanje boraca protiv syber kriminala*

Efikasna strategija borbe zahtjeva obrazovanje i obuku svih koji su uključeni u prevenciju, detekciju, prijavu ili krivično gonjenje *cyber* kriminala. Čak se i potencijalni *cyber* kriminalci, sa adekvatnim obrazovanjem, mogu odvratiti od kriminalnog ponašanja.

Obrazovanje zakonodavaca i službenika krivičnog pravosuđa

Oni koji prave, primjenjuju i sprovode zakon već razumiju osnove pravosuđa, istrage i krivičnog gonjenja. Njima treba obuka o osnovama informacione tehnologije: kako kompjuteri i mreže funkcionišu, šta se može a šta ne može postići sa kompjuterskom tehnologijom i najvažnije, kako se prekršaji mogu počiniti koristeći kompjutere i mreže.

Obuka treba da bude drugačija od obuke IT profesionalaca. Istražitelj ne mora da zna detalje instalacije i konfiguracije operativnog sistema već kako haker može da iskoristi konfiguraciju sistema za neovlašćen pristup.

Obuka koja je potrebna zakonodavcima za razumijevanje zakona koje predlažu i za koje glasaju se razlikuje od obuke detektiva koji pretražuju digitalne dokaze. Detektivi treba da prođu i teorijsku i praktičnu obuku u radu sa otkrivanjem i obnavljanjem podataka, enkripcijom i dekripcijom, kao i čitanjem i tumačenjem kontrolnih fajlova i izvještaja. Tužiocima treba da razumiju značenje različitih tipova digitalnih dokaza i kako ih najbolje prezentovati na sudu.

Policijske akademije treba da uključe i kurs o istrazi kompjuterskih prekršaja; agencije treba da pruže naprednije obuke postojećim službenicima. Postoje mnogi dobri kursevi na polju kompjuterske forenzike, ali u mnogim oblastima oni su skupi, zatim kratki seminari koje organizuju određene kompanije zbog profita ili programi zatvorenog tipa, za veće i urbanije policijske agencije. Učesnici prvenstveno moraju biti detektivi. Akademski program nekoliko država podrazumjeva obaveznu obuku o kompjuterskom kriminalu – ili kao dio osnovnog programa ili kao dio produženog obrazovanja za osobe koje će se baviti predmetnom problematikom.

U ruralnim oblastima i malim gradovima malo ili nimalo službenika je prošlo obuku o istrazi kompjuterskih prekršaja, mada se ova situacija polako mijenja. Oni koji jesu obučeni su obično detektivi ili službenici višeg čina – ipak, na mjesto zločina uvijek prva dolazi patrola. Patrolni službenici su u poziciji da prepoznaju i sačuvaju (ili nehotično unište ili dozvole uništenje) važne digitalne dokaze.

U idealnom slučaju, svi pripadnici kriminalnog pravosuđa bi trebalo da imaju neku osnovnu obuku iz oblasti kompjuterske i mrežne tehnologije i forenzike. Međutim, gledajući kratkoročno, to je nerealističan cilj. Drugo najbolje rešenje jeste da se organizuju jedinice ili timovi specijalizovani za kompjuterske prekršaje. Kad bi svako zakonodavno tijelo imalo komitet obučanih članova na polju tehnoloških pitanja; kad bi svako policijsko odjeljenje imalo stručnu jedinicu za istraživanje kompjuterskih prekršaja; i kad bi kancelarije svih

državnih tužilaca imale jednog ili više tužilaca koji su specijalizovani na ovom polju, bili bi na dobrom putu izrade efikasnog i koordinisanog mehanizma za borbu protiv *cyber* kriminala.

Godinama su policijski službenici kasnili sa usvajanjem kompjuterske tehnologije unutar svojih odjeljenja. Poslednje decenije se ova situacija izmijenila. Federalne agencije poput FBI imaju odlične mogućnosti na polju kompjuterske forenzike. Velike policijske organizacije poput IACP i Međunarodna futuristička policija (PFI – *Police futurists international*) su prihvatile modernu tehnologiju i pružaju odlične resurse agencijama. Metropolske policije i državne policijske agencije su prepoznale važnost razumijevanja kompjuterske tehnologije i organizovali su specijalne jedinice i programe obuke kao odgovor na pitanja kompjuterskih prekršaja. Ali policijski službenici i u Americi i u drugim zemljama još uvijek imaju mnogo posla prije nego što postanu stručnjaci u razumijevanju i borbi protiv *cyber* kriminala.

One agencije kojima još uvijek nedostaje dotična stručnost mogu sarađivati sa drugim, tehnički sofisticiranijim, agencijama i pažljivo izabranim članovima IT zajednice kako bi dobili adekvatnu obuku i razvili plan borbe sa *cyber* kriminalom u svojim nadležnostima. Internet dopire do najdaljih oblasti zemlje i svijeta. *Cyber* kriminal ne može ostati samo predmet policijskih službenika u velikim gradovima: *cyber* kriminalci i njihove žrtve se mogu naći u bilo kojoj oblasti.

Obrazovanje IT stručnjaka

IT profesionalci već razumiju bezbjednost kompjutera i kako se može narušiti. IT zajednicu treba edukovati u drugim oblastima:

- **Obavještenost o kompjuterskim prekršajima** – Shvatiti šta jeste i šta nije protivzakonito, razliku između krivičnog i građanskog zakona, kazne i pitanja sprovođenja zakona.
- **Kako se zakoni prave** – Ova oblast podrazumjeva uključivanje IT profesionalaca na zakonodavnom nivou svjedočenjem pred komitetima, pružanjem svoje stručnosti i davanje mišljenja članovima svojih organa vlasti.
- **Kako se prekršaji istražuju** – Ova oblast podrazumjeva uključivanje IT profesionalaca na istražnom nivou pomaganjem policiji, i kao žrtve i kao konsultanti policijskih agencija.
- **Kako se prekršaji krivično gone** – Ova oblast podrazumjeva uključivanje IT profesionalaca na nivou krivičnog gonjenja, kao stručni svjedoci.
- **Osnove teorije i svrhe krivičnog zakona i pravosudnog sistema** – Ova oblast podrazumjeva razumijevanje razloga za priključenje IT profesionalaca borbi protiv kompjuterskih prekršaja.

U nekim dijelovima IT zajednica postoji određena doza apatije ka organima vlasti. Postoji veliki broj razloga za to. Tehnološko znanje se visoko cijeni, pa vješti hakeri dobijaju veće divljenje, čak i među mnogim korporativnim IT profesionalcima. IT industrija je mlada, naspram drugih profesija, i uveliko je neregulisana. IT profesionalci se plaše da će nametnuta pravila otežati njihov posao, kao što se to desilo u drugim profesijama. Mnogima od njih je nepoznata zakonska procedura a sumnja u nepoznato je normalna ljudska reakcija. Konačno, mnogi od njih vjeruju u hakersku mantru ‘informacija želi da bude slobodna’ i ne podržavaju

bar neke od zakona koji se tiču *cyber* prekršaja (naročito one koji se tiču enkripcionih tehnologija i narušavanja muzičkih i filmskih autorskih prava).

Prema tome, kako bi aktivno uključili IT svijet u borbu protiv *cyber* kriminala treba im pružiti adekvatnu edukaciju o tome kako zakon funkcioniše i kako zapravo radi u njihovu korist. To se može postići samo ako im se pokaže kako su zakoni fer, da se fer i efikasno sprovode. Mrežni administratori i drugi IT profesionalci su generalno zauzeti ljudi. Čak i ako vjeruju da kriminalce treba privesti pravdi, neće odvojiti vrijeme da prijave narušavanje sigurnosti ili da rade sa policijom u istragama ako nemaju povjerenja u sposobnost i integritet kriminalnog pravosudnog sistema.

IT osoblje se većim učešćem u zakonskom procesu može bolje upoznati sa njim. Policijsko osoblje treba aktivno da traži njihovu pomoć i da ih uključuje koliko je god to moguće, dajući im udio u konačnom ishodu.

Edukacija i uključivanje zajednice

Konačno, potrebno je edukovati javnost, naročito krajnje korisnike kompjutera i mrežnih sistema. To su ljudi koji su često direktne žrtve *cyber* kriminala i koji su, na kraju, indirektne žrtve u smislu dodatnih troškova koje plaćaju kroz porez za borbu protiv *cyber* kriminala.

Kao što su komšijske straže i slični programi dali građanima način da postanu proaktivni u pogledu prevencije kriminala na svojim lokalitetima, tako se i edukativni programi mogu razviti za podučavanje građana o *online* zaštiti. Ovi programi bi naučili korisnike mreže o uobičajenim tipovima prekršaja, kako da prepoznaju kad su u opasnosti da postanu žrtve i šta da rade kada se susretnu sa *cyber* kriminalcem. U nekim oblastima, kao što su *online* prevare, samo ovaj tip edukacije bi znatno smanjio uspjeh prevarantskih šema. Organizacije poput Sajberanđela (*Cyberangels* – www.cyberangels.com) su stvorene baš u tu svrhu.

Policijci i IT profesionalci treba više da sarađuju sa zajednicom (uključujući kompanije, roditelje, studente, nastavnike, bibliotekare i druge) kako bi izgradili tim za borbu protiv *cyber* kriminala koji ima vještine, sredstva i potrebna ovlašćenja za značajno smanjenje kriminala na Internetu.

17.3. Kreativna borba protiv syber kriminala

Borba protiv *cyber* kriminala ima najviše šansi za uspjeh ako joj pristupimo iz više različitih uglova. Zakonski proces je samo jedan način borbe. Najbolji metodi su proaktivni a ne reaktivni – tj. najbolje je spriječiti zločin prije nego što se desi. Ukoliko se u tome ne uspije, ovo poglavlje daje i pregled načina na koji se kompanije i individualci mogu zaštititi od posledica prekršaja, ukoliko se dese.

Pritisak kao metod borbe

Jedan od načina za smanjenje opsega Internet prekršaja jeste motivisati grupe da vrše pritisak na svoje članove. Ako se *cyber* kriminalci smatraju sramnim umjesto vrijednim divljenja, neke će to odvratiti od kriminalnog ponašanja. Metod je naročito efikasan kada se radi o mladim ljudima. Mnogi tinejdžeri hakeri upadaju u mreže kako bi impresionirali svoje

prijatelje. Kada bi se zainteresovanim mladim ljudima predložilo kako je poštovanje tuđe imovine jednako važno i u virtuelnom i u fizičkom svijetu, hakeri se možda ne bi više toliko poštovali koliko bi se smatrali 'lošom djecom' koja krađu auta i provaljuju u tuđe kuće.

Svakako je pokazano da pritisak vršnjaka i promjene u grupnim stavovima mogu da utiču na ponašanje. Procenat pušača u Americi je u velikoj mjeri opao zahvaljujući socijalnoj stigmi koja se povezuje sa pušenjem.

Naravno, neki ljudi će počiniti prekršaje bez obzira na pritisak ali on je ipak važno sredstvo protiv onih kriminalaca koji su ugledni članovi zajednice i čije *online* kriminalno ponašanje se pogrešno uzima kao uzor 'kako i oni to rade' (glumci, sportisti, estradne zvijezde).

Tehnologija u borbi protiv cyber kriminala

U duhu 'klin se klinom izbija' jedno od najboljih oružja protiv tehnoloških prekršaja jesete sama tehnologija. Kompjuterska i mrežna industrija naporno radi kako bi razvila hardver i softver koji pomažu u prevenciji i detekciji mrežnih upada. Proizvođači operativnih sistema uključuju sve više bezbjednosnih karakteristika u svoje proizvode. U januaru 2002. godine Bil Gejts je najavio da će sigurnost biti glavni prioritet pri razvoju *Microsoft* proizvoda a osoblju je pružena temeljna sigurnosna obuka.

Sigurnosni proizvodi trećih lica, od uređaja za biometrijsku autorizaciju do *firewall* softvera, su dostupni u izobilju i mogu pomoći u zaštiti sistema od kriminalaca. Paketi za nadzor i kontrolu omogućavaju IT profesionalcima prikupljanje detaljnih informacija koje pomažu u detekciji sumnjivih aktivnosti. Mnogi od ovih paketa podrazumjevaju mogućnost obavljanja koje će alarmirati mrežne administratore čim se upad u mrežu desi.

Proizvodi za povratak podataka pomažu policijskom osoblju u prikupljanju dokaza uprkos pokušajima kriminalaca da ih unište i policija može – uz nalog za pretres – da pristupi zaštićenom sistemu kriminalaca koristeći iste alate koje hakeri ilegalno koriste za upad u sisteme.

Novi načini borbe protiv cyber kriminala

Nemoguće je spriječiti *cyber* kriminal u cjelosti. Međutim, organizacije i individualci mogu da preduzmu korake unaprijed kako bi minimizirali uticaj koji *cyber* prekršaj može imati na njih ili na njihove organizacije.

Na primjer, prema Ostin biznis žurnalu (*The Austin Business Journal*) od 28. aprila 2000. godine, kompanije su počele da uzimaju osiguranja za slučaj štete usled *cyber* prekršaja, čime se u borbu protiv ove napasti uključuju i osiguravajuće kuće sa svojim specijalizovanim timovima. Kako ovaj problem raste, neizbježno je da će potencijalne žrtve naći nove načine da se zaštite od finansijskog i svakog drugog gubitka.

18. SAŽETAK

Cyber kriminal je već veliki problem u cijelom svijetu, i brzo narasta. Policija se trudi da ga sustigne; zakonodavci predlažu nove zakone koji se odnose na nov način izvršavanja

zločina a agencije formiraju specijalne jedinice i forsiraju svoje službenike da postanu tehnički obrazovaniji.

Međutim, ovaj problem je suviše veliki i proširen kako bi se ostavio političarima i policiji na rešavanje. Prva grupa često nemaju neophodnu tehničku stručnost za prosleđivanje efikasnih zakona a drugoj nedostaje obuka, ljudstvo i vrijeme – da ne pominjemo zbunjujuće pitanje nadležnosti – kako bi napali ozbiljnije Internet prekršaje.

Cyber kriminal, kao i kriminal uopšte, je društveni koliko i zakonski problem. Za uspješnu borbu protiv njega, mora se uključiti i IT zajednica (pri čemu mnogi nisu skloni da učestvuju u rešavanju ovog problema).

Za prevenciju kriminala mogu se koristiti brojne taktike i tehnike, uključujući i zakonski sistem, grupni pritisak i postojeće i nove tehnologije. Ukoliko to ne pomogne, može se razviti formalni i neformalni odgovor koji će brže detektovati prekršaje, smanjujući štetu i dajući nam više informacija o incidentu, uvećavajući šanse identifikacije i uspešnog gonjenja kriminalca.

Svi smo u ovom problemu zajedno. Jedini način za sprečavanje *cyber* kriminala jeste da radimo zajedno i dijelimo naše znanje i stručnost u različitim oblastima kako bi izgradili efikasan i jedinstven odbrambeni front^[149].

¹⁴⁹ Debra Littlejohn Sinder, *Scene of the Sybercrime, Computer Forensics Handbook*, Syngress Sinder Books.

ZAKLJUČAK

Masovni nastanak novih nacionalnih država je najvažniji u nizu sve više nagovještaja da sadašnji, iako u mnogo čemu nedovoljno legitimiziran i nedovoljno garantovan, ipak relativno stabilan odnos raspoređenosti nacija i drugih etničkih grupa u države i njihove sadašnje granice, neće dugo potrajati i da se stanje umjerenog zadovoljstva etniciteta zbog razloga etničke situiranosti, sve više pretvara u stanje etničkog nezadovoljstva i moguće nacionalističke eksplozije planetarnih razmjera. Posjedovanje nacionalno-statusnih prava, pa ni jednakih, nije više dovoljno. Država ili autonomija bliska državno posebnom statusu je, po svemu sudeći, buduća meta etničke hidre koja je sve spremnija da baci rukavicu ne samo dosadašnjoj državnoj organizaciji svijeta, već i nadirućoj globalizaciji. Raskorak brojnosti od 3.600, sve osvešćenijih etničkih grupa (uz stalnu tendenciju rađanja „novih“), i njihove raspoređenosti u „svega“, 179 država svijeta, sve više se, i to ne samo usled sve izrazitije glasnosti ispoljavanja želja državno neafirmisanih etničkih grupa da prestanu biti „moguće nacije“, nego i usled sticanja civilizacijskih uslova za to (npr. usled uvažavanja činjenice da su brojne granice zemalja u razvoju, naročito u Africi, Bliskom i Srednjem Istoku povlačene „kolonijalnim lenjirom“ bez naročitog vođenja računa o etničkim, preciznije tada plemenskim razgraničenjima i odnosima), pretvara u opasnost i realnost novog trenda koji će vjerovatno snažno obilježiti profil 21-og vijeka – masovno stvaranje i još masovnije pokušavanje stvaranja novih nacionalnih država separacijama mirnim putem ili nasiljem, kao i intenziviranje međunarodnih podupiranja ili sprečavanja tih napora^[150].

Svako činjenje od strane velikih nekome etnicitetu, na planu njegovog osamostaljenja i podržavljenja, odmah povlači zahtjev za sličnim postupanjem u slučaju drugih. Nekadašnje pitanje „Ako može da bude nezavisna Ekvatorijalna Gvineja zašto ne bi mogla da bude i Katalonija“, takoreći juče preoblikovano je u pitanje „Ako ostrva Fidži mogu da steknu nezavisnost zašto to ne bi mogla i Škotska“^[151], danas odjekuje kao „Ako može Kosovo zašto ne bismo i mi“. Po svemu sudeći, opstanak ili nestajanje etnički složenih država silom ili milom, ostaće po svoj prilici kao i sada vrlo zavisni od saglasnosti, odnosno različitosti interesa, kao i od odnosa snaga, više međunarodnih subjekata, a posebno zavisni od usklađenosti interesa tih država sa interesima gospodara „novog svjetskog poretka“. Za sada razvoj ovakvih procesa usporavaju neka nastojanja koja, istini za volju, nemaju prevelikog odjeka u političkim rešenjima ne samo nosilaca globalizacije nego i u rešenjima drugih zemalja. Među tim, pretežno interesno fundiranim nastojanjima, vrijedna su teorijske pažnje ona koja zagovaraju održavanje i stvaranje etničkih konsocijacija u kojima bi suživot različitih etničkih grupa na principu ravnopravnosti imao to više izgleda na uspjeh što bude

¹⁵⁰ Dragan Simeunović, *Nacija i Globalizacija*, Zograf, Beograd, 2009.

¹⁵¹ Van der Berghe, 1976.

više ravnopravnosti. Ova lijepa teorijska postavka u praksi za sada nailazi na taj nerazrešivi problem da ko god ima višak prava i moći ne želi da ih se odrekne drugačije do formalno, a etnički federalizam ne uspijeva ukoliko se zasnjuje na bilo čijoj vladavini, pa i vladavini većine^[152]. U svakom slučaju sukob globalizacije i nacije do sad nije donio prevagu ni jednom polu, kako nacionalnom, tako ni globalnom, a zbivanja koja ga prate bar za sada „podrazumijevaju korekciju ideja“ poput one „da su etničke veze osuđene da u procesu modernizacije iščeznu“^[153].

Teorizam, pak ne može pobijediti globalizaciju, niti može sačuvati vjeru i naciju, niti bi bilo dobro da ih on sačuva. On je samo izraz frustracije mnogo slabijih, tačnije – oružje inferiornih fanatika^[154]. Terorizam nikada ne podržava većina stanovništva, a ako ga pak podržava, to onda nije terorizam već gerila ili masovni ustanak. Takođe, nema dobrog terorizma, svaki terorizam je loš, on je nasilje i mora biti inkriminisan. Terorizam posebno nikada nije human, on je ili kvazirevulicionaran ili fašisoidan. On se razlikuje od diverzantskih aktivnosti i gerilskih dejstava i nipošto mu se ne smije davati vojni karakter. Teorista ne može biti ratni zarobljenik, niti on podliježe kriterijumima međunarodnog humanitarnog i ratnog prava. Zato su države obavezne da se na svojoj teritoriji suprostavljaju terorističkim akcijama, a svako ko ih ne sprečava, krši dokumenta međunarodnog prava, posebno Povelju Ujedinjenih nacija i antiterorističke konvencije i rezolucije^[155].

Može se, dakle, zaključiti da su savremene terorističke aktivnosti sve prisutnije u svijetu. One mogu biti sve više i čvršće pod kontrolom određene države, kojoj služe za ostvarivanje interesa u određenom području, koje ima značajan ekonomski i geostrateški položaj. Ovim opasnim aktima mora se suprostaviti cjelokupna međunarodna zajednica, koja treba komplementarno da upotrijebi preventivnu, represivnu i borbenu funkciju organa državne zaštite. Međutim, da bi se suprostavili jednoj pojavi može se djelovati preventivno i represivno, ali za oba načina djelovanja potrebno je da se prethodno rasvijetli pojava koja se želi suzbiti, kako bi se saznali uzroci njenog nastanka i kako bi prevencija bila uspješna, odnosno da bi represija dala rezultate. Fenomenološke osobine savremenog terorizma (internacionalizacija i transnacionalizacija) upućuju na multidimenzionalnost pojave i multidisciplinarnost pristupa u njenom suprostavljanju. Dakle, savremeni oblici ispoljavanja terorizma daju sadašnjem društvenom trenutku jednu sasvim novu dimenziju, zbog razlika, kako u oblicima ispoljavanja (koji su uslovljeni razvojem nauke, tehnike i tehnologije), tako i zbog društvenih, ekonomskih, političkih i istorijskih korjena nastanka. Svaki teroristički akt je politički motivisan i negacija je demokratije. „Demokratija je prilično nesavršeno rešenje, ali nema boljeg“^[156]. Demokratija je stvar odgovornosti, a ne stvar prava. O demokratiji se može govoriti samo među jednakima. Demokratija je sticanje slobode. Ona postoji i ima smisla samo ukoliko povećava slobodu, a suština demokratskog društva je njegova otvorenost^[157].

¹⁵² Dragan Simeunović, *Nacija i Globalizacija*, Zograf, Beograd, 2009.

¹⁵³ Filip Putinja i Žoslin Stref-Fenar, *Teorije o etnicitetu*, Biblioteka XX veka, Beograd, 1997.

¹⁵⁴ Dragan Simeunović, *Nacija i Globalizacija*, Zograf, Beograd, 2009.

¹⁵⁵ Radoslav Gaćinović, *Terorizam u političkoj i pravnoj teoriji*, Evro-Giunti, Beograd, 2010.

¹⁵⁶ Winston Čerčil

¹⁵⁷ Radoslav Gaćinović, *Terorizam u političkoj i pravnoj teoriji*, Evro-Giunti, Beograd, 2010.

U onoj mjeri u kojoj se transformišu i uspiju iskoristiti onog drugog za svoje ciljeve, napredovaće ili nazadovaće i nacija i globalizacija. Ovakve kakve su sada one zahtijevaju adaptaciju u vremenu koje neće zahtijevati pobjednike već umjeće svakovrsnog preživljavanja^[158].

¹⁵⁸ Dragan Simeunović, *Nacija i Globalizacija*, Zograf, Beograd, 2009.

SPISAK LITERATURE

Prema redosledu korištenja u radu

1. Eric Hobsbawn, *Globalisation Democracy and Terrorism*, Little, Brown, London, 2001.
2. Dragan R. Simić, *Savremeni pristup Bezbednosti*, Službeni list SRJ, Beograd, 2002.
3. Dragan Filipović, *Geoprostorno modelovanje rizika u životnoj sredini*, Geografski fakultet, Beograd, 2000.
4. <http://www.hcjz.hr>
5. Radoslav Gaćinović, *Terorizam u političkoj i pravnoj teoriji*, Evro-Giunti, Beograd, 2009.
6. Dragan Simeunović, *Terorizam, opšti deo*, Pravni fakultet, Beograd, 2007.
7. Žan Bodijar, *Duh terorizma*, Arhipelag, Beograd, 2007.
8. Dalibor Kekić, *Kultura bezbednosti u savremenim shvatanjima*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2004.
9. Vlada Crne Gore, *Strategija nacionalne bezbednosti*, Podgorica, 2006.
10. *Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary of the English Language*, Gramercy Books, New Jersey, 1989.
11. John Baylis, *International and Global Security in the Post-Cold War Era*, Zbornik radova, G17 Institut, 2003.
12. Terry Terrif, Stuart Croft, James Luci and Patrick M. Morgan, *Security Studies Today*, Polity Press, London, 2001.
13. Dirk Messner, *World Society-Structures and Trand*, u: Paul Kennedy, Dirk Messner and Franz Nuscheler (eds.), *Global Trends and Global Governance*.
14. Miroslav Pečuljić i Vladimir Milić, *Sociologija*, Institut za političke studije, Beograd, 1994.
15. Steve Smith and John Baylis, *Globalisation of World Politics*, Oxford University Press, New York, 2001.
16. www.prezentacije.mup.gov.rs
17. Milna Tudor i Jasmina Havranek, *Analiza rizika u hrani*, Sveučilište u Zagrebu, Agronomski fakultet, 2008.
18. Veljko Kostić, *Preventivna zaštita od požara*, Vatrogasni Savez Jugoslavije, 1968.
19. Gojko Beara, *Saobraćaj i životna sredina*, GIRO „Napredak, Arandelovac, 1985.
20. Volter C. Paterson, *Nuklearna moć*, Izdavačka organizacija „RAD“, Beograd, 1987.
21. S. Duraković, L. Duraković, *Specijalna Mikrobiologija*, Durieux, Zagreb, 2000.
22. G.J.A. Speijers, M.H.M. Speijers, *Combined toxic effects of mycotoxins*, Toxicology Letters, 2004.
23. M. C. Rojo Camargo, M.C.F. Toledo, *Polycyclic aromatic hydrocarbons in Brazilian vegetables and fruit*, Food Control, 2003.
24. F.E. Ahmed, *Analysis of polychlorinated biphenyls in food product*, Trend in Analytical Chemistrz, 2003.
25. Louis Rene Beres *Terrorism and Global Securitz: The Nuclear Threat*, Westview Press/Bolder, Colorado.
26. Radoslav Gaćinović, *Savremeni terorizam*, Grafomark, Beograd, 1998.
27. Robert A. Friedlender, *The Origins of Intenational Terrorism; Interdisciplinary Perspectives*, The John Joy Prees, New York and McGraw-Hill Book Company, 1977.
28. *Oxford Latin Dictionary*, ed. by P.G.W. Glare, Oxford at the Clarendon Press.
29. Radoslav Gaćinović, *Terorizam*, Draslar, Beograd, 2005.
30. Hilgard, E.E., *Uvod u psihologiju*, III dio, JCK, Beograd, 1996.

31. Hol, K., Lindzi, G., *Teorije ličnosti*, Nolit, Beograd, 1983.
32. Max Taylor i John Horgan, *Terorizam u budućnosti*, Golden Marketing, Zagreb, 2003.
33. Milivoje Čobeljić, *“Savremeni aspekti biološkog oružja”*, Novi Glasnik, 1/2005.
34. Radovan Jović i Andreja Savić, *Bioterorizam*, Institut za političke studije, Beograd, 2004.
35. Organizacija za zabranu hemijskog oružja (*Organizasion for the Prohibition of Chemical, Weapons*), Chemical Disarmament, Basic Facts (The Hague: OPCW), 1998.
36. *National Infrastructure Protection Center*, www.nipcc.gov
37. J.J. Paust, „A survey“, u: *Possible Legal Responses to Intenational Terrorism*, Georgija Journal of International and comparative Law, 1975.
38. Ejub Kućuk, *Arhiv za pravne i društvene nauke*, 1980, br. 102.
39. Miroljub Radojković, *Terorizam i sredstva komunikacija*, NIRO Dečije Novine, Gornji Milanovac, 1988.
40. M. Mijalkovski, *Analiza i procjena terorističke prijetnje*, Bezbjednost, Časopis MUP Srbije, 4/2004.
41. Vojin Dimitrijević, *Strahovlada*, Dosije, Beograd, 1997.
42. Vladan Vasilijević, „Pokušaj određivanja terorizma kao međunarodnog zločina“, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo*, br. 1-3, 1972.
43. Prema: *Polizia modema*, No. 8-9, 1988.
44. Vojin Dimitrijević, *Savremeni oblici terorizma*, Arhiv za pravne i društvene nauke, br. 4, Beograd, 1980.
45. Dragan Petrović, „Novi Teorizam“, *Pravni život*, br. 9, 2009.
46. Combs, Cindy C., *Terrorism in the Twenty-First Century*, Upper Saddle River, New Jersey: Prentice Hall, Inc 1997.
47. V. Tems, Of Reference of GMT, adopted dy the Commitee of Ministers at its 109th the Session on 8th, November 2011.
48. Official Journal of the Eumpineean Communities, L. 164/3, 2002.
49. Termin transnacionalni terorizam prvi put je upotrebljen na Zapadu. Vidi: *Transnational terrorism and Prognosis*, Washington, 1976.
50. Vojin Dimitrijević, „Terorizam“, *Radnička Štampa*, Beograd, 1982.
51. Miodrag Ranković, „Savremeni/globalni terorizam: sociološki pristup“, *Pregledni naučni članak*, Beograd, 2005.
52. M.V. Petković, *Tajni ratnici*, Tetra GM, Beograd, 1996.
53. Radoslav Gaćinović, *Antiterorizam*, Draslar, Beograd, 2006.
54. Jože Sivaček, „Strategijske pretpostavke protivterorističkih dejstava“, *Vojno delo*, 1999.
55. Gregory, R. and R. Van Horn, *Value and cost of information, Sistems Analysis Technique*, John Wiley, New York, 1974.
56. *Vojni leksikon*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1981.
57. Duško Vejnović, *Državna Bezbjednost – Obavještajne službe*, MUP Republike Srpske, Banja Luka, 1995.
58. Aristotel, *Politika*, Kultura, Beograd, 1979.
59. Andreja Savić, *Uvod u državnu bezbjednost*, Viša škola unutrašnjih poslova, Beograd, 2002.
60. Lefevre S., *The Dificulties and Dilemmas of Intenational Inteligence Cooperation*, International Journal of Intelligence and Counterintelligence, 16, Tayjlor & Francis, 2003.

61. Kalugin O. A., *Window of Opportunity: Russia's role in Coalition Against Terror*, Harvard International Review, Vol XXIV, No. 3, 2002.
62. Aldrich R. J., *Dangerous Liaisons Post-September 11 Intelligence Alliances*, Harvard International Review, Vol XXIV, No. 3, 2002.
63. M. Levkov, *Izraelska tajna služba*, Filip Višnjić, Beograd, 2001.
64. www.tanjug.co.yu/anali 2005
65. Milan Mijalkovski, *Odgovor terorizmu*, FCO Beograd, 2005.
66. T. Friedma, *The Lexus and olive tree, Understanding Globalization*, Farrar, Straus Giroux, New York, 1999.
67. Stanislav Stojanović, „Bezbednost i izazovi procesa globalizacije“, *Vojno delo*, Beograd, 2005.
68. Vojin Dimitrijević i Radoslav Stojanović, „Metod nauke o međunarodnim odnosima“, *Međunarodni odnosi*, Službeni glasnik SRJ, Beograd, 19969.
69. Ljubivoje Aćimović, *Nauka o međunarodnim odnosima – Teorije i istraživački pravci*, Naučna knjiga, Beograd, 1987.
70. Dane Sobošić, *Oslobađanje talaca*, Glosarijum, Beograd, 2001.
71. T. Mandić, *Komunikologija – psihologija komunikacije*, Grmeč – Privredni pregled, Beograd, 2001.
72. Željko Ivaniš, „Značaj pregovaranja u rešavanju sukoba i kriza“, *Vojno delo*, Beograd, 2005.
73. R. Fisher, W. Ury (With Bruce Patton, Editor): *Getting to yes – Negotiating an agreement without giving in*, Arrow Books Limited, London.
74. Rodžer Fišer i Vilijam Juri, *Put do sporazuma*, IP Predrag i Nenad, Beograd, 1990.
75. Ž. Kovačević, *Međunarodno pregovaranje*, Filip Višnjić i DA MSP SCG, Beograd, 2004.
76. Blažo Radović, *Pregovaranje kao sredstvo rešavanja međunarodnih sukoba izazvanih terorizmom*, Zadužbina Andrejević, Beograd, 2010.
77. Tijana Mandić, *Komunikologija*, „6. oktobar“, Pančevo, 1998.
78. Božena Kosanović, *Spremite se za sastanke i pregovore – dvojezični frazeološki rečnik*, Naučna KMD, Beogra, 2005.
79. Aston C. C., „Political Hostage – taking in Western Europe“, *Conflict*, London, 1984.
80. Clutterbuck Richard, Terrorism and Security Focus in Europe“, *The Army Quarterly and Defence Journal*, No 1/81, Collins, London, 1981.
81. V. Lazović, V. Milošević i N. Milošević, *Savremena sredstva i taktika upotrebe jedinica u policiji*, Policijska Akademija, Beograd, 1999.
82. Željko Mojsilović, „Pregovori kao faza protivterorističke operacije oslobađanja talaca“, *Bezbednost*, Beograd br. 6/2005.
83. Materijal „Pregovarački tim MUP-a Republike Srbije – PTM“.
84. I. Lazarević, „Hemijska sredstva za privremeno onesposobljavanje u protivterorističkim jedinicama“, *Novi Glasnik*, Beograd, 2004.
85. Bogdan Zlatarić, Otmice aviona, *Informator*, Zagreb, 1974.
86. D. Atanacković, *Krivično pravo*, Beograd, 1978.
87. PRIRUČNIK o mjerama zaštite civilne avijacije od akata nezakonitog djelovanja, Dokument 8973/5, Izd. Međunarodna organizacija za civilnu avijaciju, 1996.
88. Dragan Simeunović, *Nacija i globalizacija*, Zograf, Beograd, 2009.
89. Van der Berghe, 1976.
90. Filip Putinja i Žoslin Stref-Fenar, *Teorije o etnicitetu*, Biblioteka XX veka, Beograd, 1997.
91. Debra Littlejohn Sinder, *Scene of the Sybercrime, Computer Forensics Handbook*, Syngress Sinder Books.

RADNA BIOGRAFIJA KANDIDATA

Miroslav Šepić rođen je 23. septembra 1960. godine u mjestu Kosanica, Opština Pljevlja, Republika Crna Gora. Osnovnu i srednju školu završio je u Pljevljima. Vojno tehnički fakultet pri Tehničkoj vojnoj akademiji završio je u Zagrebu i time stekao zvanje diplomiranog inženjera elektronike, specijalnost radarska tehnika i telekomunikacije. Postdiplomske magistarske studije završio je na Elektrotehničkom fakultetu u Podgorici i stekao zvanje magistra u oblasti elektronike, telekomunikacija i računara. Posjeduje sertifikat iz oblasti antiterorizma i protivdiverzione zaštite Instituta za bezbjednost iz Beograda, sertifikat o završenoj međunarodnoj obuci u oblasti civilne zaštite i bezbjednosti FORMEZ-a iz Italije, kao i licence Inženjerske komore Crne Gore u oblasti slabe struje. Objavio je više stručnih radova pri ETF-u Podgorica i međunarodnim časopisima.

Radio je kao Razvojno – tehnološki inženjer, Glavni sistem inženjer, Rukovodilac sektora, Komercijalni direktor, Tehnički direktor i Izvršni direktor u vojnoj industriji nekadašnje SFRJ. Nakon raspada države i vojske SFRJ prelazi i Ministarstvo unutrašnjih poslova Crne Gore, gdje radi kao Glavni inspektor za Opštine Bar, Budva i Ulcinj u oblasti terorizma, požara, eksplozija i havarija. Zadnjih godina radi kao Inspektor za tehnički nadzor u Sektoru za vanredne situacije MUP-a RCG. U čitavom ovom periodu angažovan je i kao predavač više stručnih predmeta, a takođe i kao stručni saradnik više domaćih i međunarodnih kompanija.

Oženjen je suprugom Radmilom (specijalista u oblasti pedagogije) sa kojom ima dvije kćerke, Tina (specijalista u oblasti političkih nauka, odsjek novinarstvo) i Nina (specijalista u oblasti elektronike, telekomunikacija i računara).